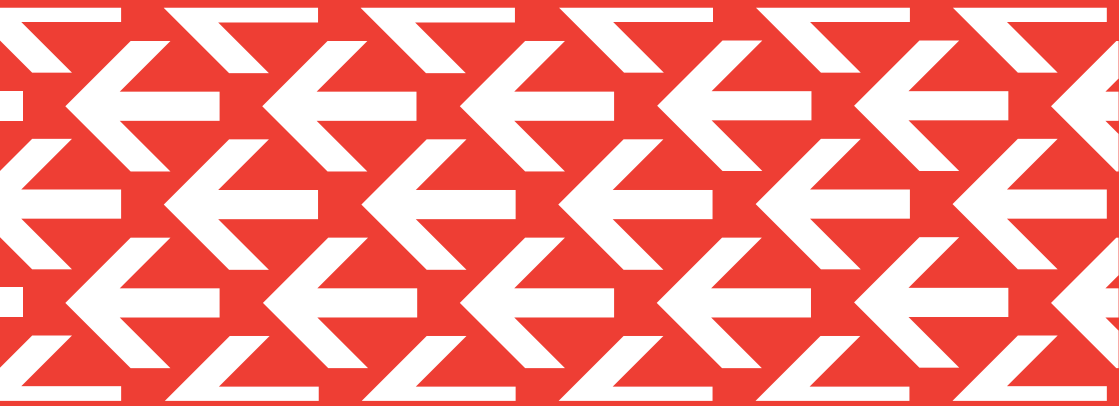
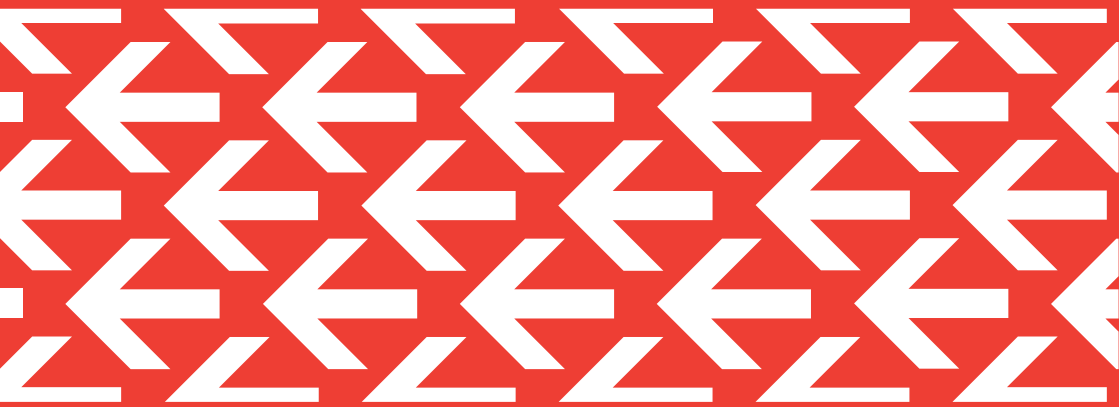

U BORBI ZA JAVNO DOBRO

ANALIZE, STRATEGIJE I PERSPEKTIVE

IMPRESSUM

Izdavač:

Centar za politike emancipacije

www.pe.org.rs

Uredništvo:

Darko Vesić

Miloš Baković Jadžić

Tanja Vukša

Vladimir Simović

Autori i autorke:

Dubravka Sekulić, Goran Mušić, Primož Krašovec, Stipe Ćurković,

Ursula Hjus, Vida Knežević, Živorad Mrkić

Prevod:

Nenad Knežević

Dizajn i prelom:

Miloš Miletić, Mirjana Radovanović

Štampa:

Pekograf, Beograd, decembar 2012.

Tiraž:

800

Zahvaljujemo se svim učesnicima i učesnicama konferencije „U borbi za javno dobro: analize, strategije i perspektive“, održane 7. i 8. aprila 2012. u Beogradu.

Ova publikacija je objavljena uz podršku Fondacije Roza Luksemburg.

SADRŽAJ

PREGOVOR	4.
I KONCEPTUALIZACIJA	13.
Stipe Ćurković, <i>Različite konceptualizacije javnog dobra i njihove političke implikacije</i>	13.
II KONTEKSTUALIZACIJA	23.
Ursula Hjus, <i>Kriza kao kapitalistička prilika: Nova akumulacija kroz komodifikaciju javnih usluga</i>	23.
Goran Musić, <i>Od „svačije-ničije“ do nečije, samo čije? Društvena svojina i javno dobro u srpskoj tranziciji</i>	61.
III KONKRETIZACIJA	79.
Primož Krašovec, <i>Rad u nauci i kulturi</i>	79.
Vida Knežević, <i>Neoliberalni pritisci u kulturi</i>	95.
Dubravka Sekulić, <i>Lepši i stariji Novi Beograd</i>	105.
Živorad Mrkić, <i>Zdravlje i bolesti kapitalizma</i>	119.
BIOGRAFIJE	139.

PREDGOVOR

Neoliberalni kapitalizam uveo nas je u možda najveću krizu koju je savremeni svet osetio nakon Velike depresije iz 1930-ih godina. Restrukturiranje globalne ekonomije, posebno nakon finansijske i krize javnih dugova, dovelo je do razgradnje socijalnog sistema zaštite uslovljavajući duboku sveopštu društvenu krizu obeleženu socijalnim rezovima i tzv. merama štednje. Ono što su u prošlosti najširi slojevi društva, predvođeni organizovanom radničkom klasom, osvajali dugotrajnim socijalnim borbama, počelo se dovoditi u pitanje agresivnim napadima vladajućih struktura.

Srbija tu nije izuzetak. Procesi restauracije kapitalizma kroz privatizaciju društvenog i državnog vlasništva izazvali su, na području nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, dramatične socijalne polarizacije i trajno smeštanje novonastalih država na (polu)periferiju svetskog kapitalističkog sistema. Nakon privatizacije najvećeg dela privrede, prodora kapitala u zdravstveni i obrazovni sistem, na red su došle i komunalne delatnosti.

Otpori ovakvoj politici postoje, ali su neusklađeni i bez podrške šire javnosti. Jesen 2011. godine obeležili su protesti studenata i studentkinja Beogradskog univerziteta i blokade Filozofskog i Filološkog fakulteta, kao i masovni protest radni-

ka i radnica komunalnih preduzeća. Na Univerzitetu se vodila borba protiv visokih školarina i komercijalizacije obrazovanja, dok su sindikati zahtevali povlačenje predloga Zakona o komunalnim delatnostima i Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama. Ova dva događaja, zajedno sa naporima grupe aktivistkinja i aktivista u kulturi da problematizuju pitanja džentrifikacije i urbane revitalizacije, inspirisali su organizovanje skupa „U borbi za javno dobro: analize, strategije i perspektive“.

Tematizacija javnog dobra bila je dobar povod za otvaranje prostora za uspostavljanje kontakata među akterima koji se u našem društvu trenutno bave pitanjem odbrane ovog domena. U dvodnevnoj seriji razgovora, održanih u aprilu 2012. godine u Beogradu, na kojima su učestvovali društveni/e teoretičari/ke, predstavnici/e sindikata, radnici/e u kulturi, studentski/e aktivisti/kinje, zajednički smo analizirali aktuelne procese, razmenjivali iskustva i razgovarali o potencijalima i perspektivama dalje borbe.

Daleko od toga da je koncept javnog dobra teorijski i politički neproblematičan. Javna dobra se, zbog svojih karakteristika, percipiraju kao dobra koja mora garantovati država. Period u kojem se ona izdvajaju kao segment društva zaštićen od tržišnih principa jeste treća četvrtina 20. veka, period u kojem su sindikati i društveni pokreti posedovali dovoljnu snagu da izbore određene povlastice unutar kapitalističkog sistema. Ipak, ove povlastice nisu štatile kapitalu jer su omogućile da se na teret državnog budžeta prebaci deo troškova reprodukcije radne snage.

Danas tržište prodire u sve sfere društvenog života, pa i u ovu. Uočljiva je tendencija da se redukuju neprofitabilne i privatizuju isplative javne usluge. Sve što nije privatizovano svejedno se komodifikuje i podređuje tržišnoj logici. Država tako odustaje od servisiranja potreba stanovništva i postaje sve očigledniji servis krupnog kapitala.

Sa druge strane, radnički pokret je dramatično oslabljen međusobnom borbom za radna mesta. Omogućavanje lake pokretljivosti kapitala sa jednog na drugi kraj planete, kao i širenja tržišta rada, između ostalog i na nekada socijalističke države, rezultovalo je novom globalnom podelom rada i stvaranjem ogromnog rezervoara radne snage koji parališe gotovo bilo kakvu sindikalnu akciju. Prepuštanjem javnog sektora tržištu postavlja se scena za uklanjanje možda i poslednje linije otpora u vidu sindikalno organizovanih radnika i radnica.

Pojam javnog dobra poseduje zavidan mobilizacijski potencijal. Odbrana javnih dobara za sada može poslužiti kao čvorišno mesto suprotstavljanja masivnom napadu na socijalna prava. Ovo može biti i dobar način da se, u prvom koraku, povežu različite borbe, kako bi u narednom mogli da postavimo zahtev koji prevazilazi logiku kapitalističke reprodukcije društva – zahtev za zajedničkim dobrima, dobrima koja, umesto da služe reprodukciji kapitala, služe interesima i napretku čitavog društva i nalaze se pod njegovom kontrolom.

Pred vama se nalazi publikacija koja donosi transkripte pojedinih izlaganja sa aprilskih razgovora, onih koja su nam se skupa činila najpogodnijim za tematizovanje najvažnijih pitanja

i konceptualno zaokruživanje najvažnijih problema. Pridodali smo prevod teksta Ursule Hjus, britanske teoretičarke, kao i naknadni intervju sa Živorodom Mrkićem, predsednikom Novog sindikata zdravstva. Naravno, više smo nego zahvalni i ostalim izlagačicama i izlagačima (**Milan Grujić, Radule Ristić, Sanja Petkovska, Jelena Veljić, Branka Ćurčić, Nebojša Milikić**)¹, kao i svim prisutnima koji su aktivnim učešćem doprineli radu konferencije „U borbi za javno dobro“. U dva dana nisu se mogle u izlaganjima obuhvatiti sve potencijalne teme, ali su neke od njih inicirane na diskusijama koje su sledile posle izlaganja.

Brošuru otvara transkript izlaganja **Stipe Ćurkovića** (*Različite konceptualizacije javnog dobra i njihove političke implikacije*). On razmatra složene odnose zavisnosti između akumulacije profita, kapitalističke države i privatizacionih procesa. Konstatujući da trenutni odnos snaga u sukobu rada i kapitala nameće odbranu javnih dobara kao potencijalnu mobilizacijsku platformu za levicu, autor se zalaže za odbacivanje shvatanja ovog pojma onako kako ga definiše neoklasična ekonomska teorija koja se trudi da njegov opseg maksimalno suzi i tako proširi prostor za delovanje profitne logike i interesa kapitala.

Na istom tragu, **Goran Musić** (*Od „svačije-ničije“ do nečije, samo čije? Društvena svojina i javno dobro u srpskoj*

---

¹ Sva izlaganja sa konferencije možete pogledati na adresi:
<http://www.youtube.com/politikeemancipacije>

tranziciji) uočava da „pravna kategorija javnog dobra nastaje na ukidanju društvenog dobra“ i „uvodi se kao mizerna kompenzacija za napuštanje ideje društva koje organizuje svu svoju privrednu aktivnost u interesu većine i prelazak u sistem u kome se gro ekonomske aktivnosti odvija na profitnim osnovama“. Pozivajući se na „primere koji jasno govore da ne postoji nikakva podela na javna i privatna dobra koja važi univerzalno“, autor nas podseća da je „podela između javnih i privatnih dobara u suštini stvar društvenog konsenzusa u određenom istorijskom trenutku“, te da ono što taj konsenzus može pomeriti u našu korist jeste pre svega politička borba, čiji je sastavni deo i borba ideja u kojoj moramo ozbiljno učestvovati. Tekst zaključuje da će društvenu apatiju prekinuti prva uspešna pobeda pokreta zasnovanog na novim politikama borbene socijalne solidarnosti i da teren na kojem će ta pobeda biti izvojevana može biti upravo odbrana javnih dobara.

I Ćurković i Musić insistiraju na tome da nam je u prvom, defanzivnom koraku nužno odbraniti one sektore koji se nalaze pod direktnim napadima kapitala, dok nam u narednim, potencijalno ofanzivnim koracima, predstoji zadatak prevazilaženja samog koncepta javnog dobra, kako se danas najčešće shvata, i to putem radikalnog širenja područja na koja se on odnosi.

Ursula Hjus u svom tekstu (*Kriza kao kapitalistička prilika: nova akumulacija kroz komodifikaciju javnih usluga*) tvrdi da je godinama unazad javni sektor jedno od najvećih polja ekspanzije za multinacionalne kompanije. Pritisnute aktuelnom krizom, nacionalne vlade privatizuju javne usluge stvarajući tako novo polje akumulacije kapitala. Za razliku od

„prvobitne akumulacije“ u kojoj se, na primer, iz prirodnih resursa stvaraju nove robe, ovde se radi o akumulaciji putem privatizacije sektora javnih usluga, koji je, paradoksalno, izvojevan borbom same radničke klase u trećoj četvrtini 20. veka. Procese privatizacije autorka sagledava iz šire istorijske perspektive i navodi nekoliko stadijuma kroz koje oni prolaze. Takođe, osvrće se i na uticaj komodifikacije javnih usluga na radnike i radnice u javnom sektoru, kao i na kontradiktoran odnos koji država i kapital imaju prema pitanju obima i karaktera javnog sektora.

Primož Krašovec u svom prilogu (*Rad u nauci i kulturi*) ukazuje na specifične aranžmane komercijalizacije naučno-obrazovnog sistema, koji imaju i sličnosti i razlika u odnosu na tipične privatizacione procese u društvu. Naglašena je potreba da se u analizi razdvoji pedagoški i istraživački deo univerziteta: dok se za prvi sredstva smanjuju u okviru opšte seče javnog sektora koja troškove prebacuje na leđa „korisnika usluga“ (u ovom slučaju studenata), za drugi se čak i povećavaju, ali uz sve jače vezivanje njegovih rezultata sa zahtevima privrede i pre svega privatnog kapitala; u oba slučaja, obrazovni sistem se stavlja u službu tržišta i njegovih hirovitih potreba. Interesantno je i autorovo viđenje pitanja autonomije nauke i kulture, kao i mogućnosti povezivanja sindikalnih borbi na univerzitetu sa širim socijalnim borbama u društvu.

Vida Knežević se u tekstu *Neoliberalni pritisci u kulturi: slučaj Beograd* bavi „procesima liberalizacije, deregulacije, privatizacije sektora kulture, načinima na koje kultura utiče na

urbanu regeneraciju, ali i komercijalizacijom i festivalizacijom polja umetnosti i kulture“ i prikazuje, kroz različite primere, na koji se način odvijaju neoliberalni pritisci u polju kulturne politike, kulturne proizvodnje i distribucije, kao i kakva je sprega privatnog kapitala i državnih i gradskih struktura. Autorka upozorava da neoliberalno zalaganje za razvoj kreativnih i kulturnih industrija i privatno-javnih partnerstava u lokalnom kontekstu dovodi kako do ideoloških (retradicionalizacija, istorijski revizionizam, kultur-rasizam), tako i do konkretnih ekonomskih problema (reflektovanje uvećavajućih klasnih razlika na sliku grada nejednakosti).

O problemu partnerskih projekata javnog (koji snosi rizike) i privatnog sektora (koji ostvaruje dobitke), kao i o ekonomskim i ideološkim posledicama komodifikacije nekadašnjeg socijalističkog grada, govorila je i **Dubravka Sekulić** u svom izlaganju (*Lepši i stariji Novi Beograd*) koje nam je, između ostalog, pružilo uvid i u problematiku tematskih parkova i komercijalizacije javnog prostora. Procese restauracije kapitalističke logike na polju urbanog planiranja i razvoja grada, autorka je ilustrovala kroz zakonodavne, ali i kroz izmene generalnog shvatanja prava na grad, stan, javni prostor itd.

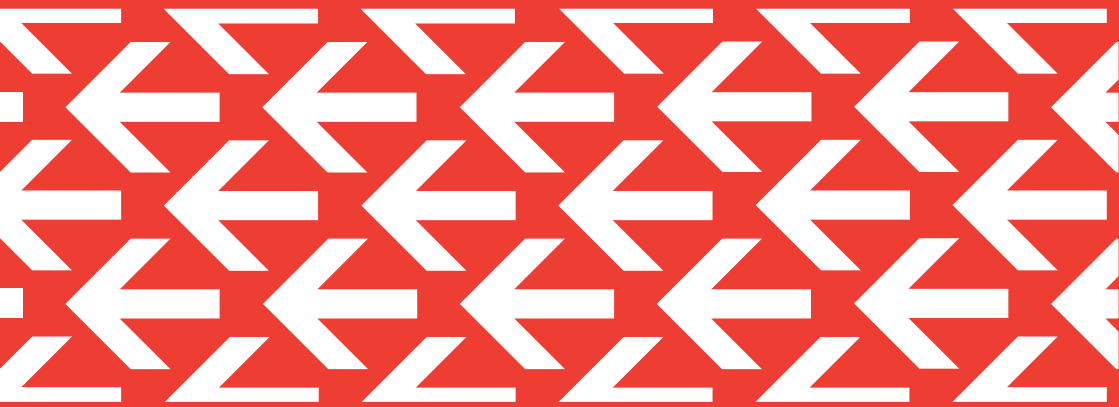
Brošuru zatvara intervju sa **Živoradom Mrkićem** (*Zdravlje i bolesti kapitalizma*). U njemu su skicirane prednosti i nedostaci zdravstvenog sistema u SFRJ i opisani počeci upliva profitnog rezona i privatnog kapitala u ovaj sektor. Slika sadašnjeg stanja u srpskom zdravstvu jeste jedina moguća realnost zdravstvenog sistema u perifernoj kapitalističkoj državi. Mrkić govori i o tome kako danas izgledaju sindikati i

kako bi oni zaista trebalo da izgledaju, imajući u vidu da im je potrebna – pre svega – jasna progresivna levičarska ideologija. Političke perspektive jednog nedostajućeg levog pokreta mogu nastati na temelju onoga što različite rascepkane inicijative imaju zajedničko; ili drugim rečima: „prvo treba da prepoznamo šta je levica i šta je to minimum ideološkog konsenzusa, šta je to oko čega ćemo se svi složiti, ono zajedničko oko čega možemo graditi pokret.“

Rad na odbrani javnih dobara, ali i konstantno širenje borbe na druge društvene sfere, neophodni su ukoliko želimo pokrenuti artikulisani društveni otpor dominaciji kapitalističkih interesa. Kako bismo se suprotstavili neoliberalnim ekonomskim principima i neoliberalnoj ideologiji koja ih prati, pre svega moramo imati u vidu da, u krajnjoj instanci, u osnovi društvenih problema stoji sukob na relaciji rad - kapital. Tek tada možemo ozbiljno započeti raspravu o potencijalima političkog delovanja koje bi omogućilo svim progresivnim društvenim akterima da se ujedine i usmere borbu iz defanzive u ofanzivu. Nadamo se da će aprilska konferencija i publikacija koja je pred vama predstavljati mali ali važan doprinos tim gorućim zadacima koji su pred nama.

CPE

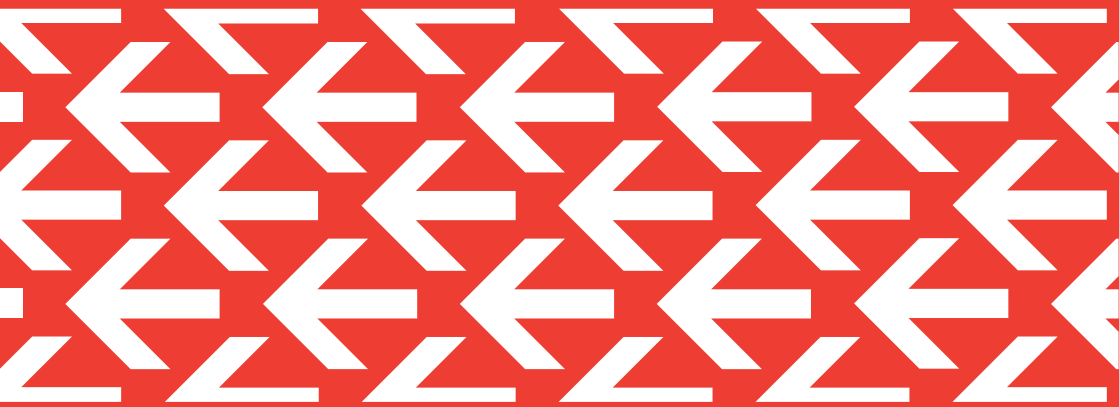
Beograd, Novembar 2012.

I KONCEPTUALIZACIJA

Stipe Ćurković

**RAZLIČITE KONCEPTUALIZACIJE
JAVNOG DOBRA I NJIHOVE POLITIČKE
IMPLIKACIJE**

Većina borbi u kojima ljevica danas učestvuje su zapravo defanzivnog karaktera. Dakle, one predstavljaju pokušaj odbrane već stečenog. To je zapravo i posljedica odnosa snaga na terenu danas. U tom smislu, pitanje odbrane javnog dobra se iskristalizovalo kao platforma, tj. kao osnovni program oko kojeg se mogu graditi neke, nadamo se, široke fronte.

Kada govorimo o odbrani javnog dobra mislim da je vrlo važno da se postavi pitanje o odbrani čega zapravo razgovaramo. Javno dobro kao sintagma cirkulira u različitim definicijama i varijantama. Ja bih sada ovdje htio okvirno naznačiti kako se definira javno dobro u dominantnoj ekonomskoj teoriji, tj. u neoklasičnoj teoriji, tako da, kada slušamo izjave političara ili ekonomskih stručnjaka, ili kada se ulazi u rasprave sa nekima od njih, imamo jasnu svijest o tome što to točno misle pod pojmom javnog dobra, što se tim implicira i na koji način. To, do određene mjere, određuje raspravu u okvirima koji su za ljevicu vrlo nepovoljni.

U neoklasičnoj ekonomskoj teoriji, od 1950-ih godina naovamo, kada su se vodile rasprave o konceptu javnog dobra, pod njim su se podrazumijevala sva dobra koja trebaju potpasti pod neku varijantu državne regulacije, u smislu distribucije i potrošnje, jer po svojstvima nisu prikladni za privatno vlasništvo. Neoklasičari su naveli dva ključna kriterija za njihovo

definiranje. Prvi je neisključivost, jer se radi o dobrima čija fizička svojstva zapravo onemogućavaju isključivanje određenih osoba od korištenja tih dobara. Drugi važan kriterij je neumanjivost u konzumaciji. Ovdje je važna karakteristika to da su to dobra koja se u potrošnji ne troše. Dakle, ona se mogu koristiti, ali ne i nestati. I za prvi i za drugi kriterij klasičan primjer je svjetionik. On je po svojim svojstvima takav da je vrlo teško isključiti korisnika, što znači da svako može da ga vidi, svaki brod se može orijentirati prema njemu, itd. Drugo svojstvo podrazumijeva da korištenjem njegovih funkcija, svjetionik ne nestaje.

Sad je vrlo važno imati na umu da, ako je to okvir u kojem neoklasičari definiraju javna dobra, onda bi zapravo sve ostalo, po istoj toj definiciji, trebalo biti osigurano tržišnim putem, u robnom obliku, od strane privatnih ponuđača. Dakle, o distribuciji onda odlučuju anonimni tržišni mehanizmi ponude i potražnje. Već tu, zapravo, možemo da vidimo do koje mjere je ta definicija krajnje restriktivna, jer implicira minimalni udio države u ekonomiji i definira vrlo uske okvire nečeg što bi se moglo smatrati javnim sektorom. Naravno, u njega spadaju još i one klasične državne funkcije, poput policije i odbrane. No, danas vidimo tendenciju da se čak i te funkcije privatiziraju i komercijaliziraju – od privatnih vojski do zaštitarskih službi, itd.

I ono što naravno prvo primjećujemo, ako gledamo realno postojeće države i javne sektore, jeste da je ovako definiran kriterij za određivanje javnih dobara potpuno neadekvatan za razumijevanje historijskog razvoja javnih usluga. Dakle, cijeli

niz institucija socijalne države, po ovoj definiciji, ne bi spadao pod javno dobro. To nas ujedno dovodi i do jasnog zaključka kada su u pitanju pozicije ljevice – da se takva vrsta definicije i koncepcije javnih dobara mora jednostavno odbaciti. Ne treba se bojati toga da se tu zapravo izlazi izvan nečega što bi bila znanstveno potvrđena rasprava, da je to mišljenje struke, itd, već naprosto treba imati na umu da takva definicija proizilazi zapravo iz tendencije delegitimizacije svega onog što ljevica želi zaštititi u javnom sektoru. Dakle, ovakav tip definicije ima jasnu ideološku funkciju u kontekstu neoliberalnog napada na socijalnu državu, kao intelektualno oružje osporavanja racionalnosti socijalne države, kao one države koja prelazi dopustivi mandat intervencije u ekonomiju i procese društvene reprodukcije.

Iz toga bi za ljevicu trebalo slijediti da bi bilo koja alternativna definicija javnih dobara trebala polaziti od pitanja društvene reprodukcije, u smislu pitanja što je sve potrebno za normalnu reprodukciju (imajući na umu da je i sam kriterij normalnosti takođe predmet borbe). Ljevica tu treba normativno zahtijevati određeni standard društvene reprodukcije, prije svega radništva, pa na osnovu toga izvoditi što bi u sferu javnih dobara trebalo ulaziti, a to je onda pitanje borbe i konkretne konfiguracije snaga na terenu. Ali tu mora postojati jasna svijest da je polazišna točka u raspravi potpuno drugačija od one koja dominira u neoklasičnoj teoriji. To onda znači da javna dobra treba eksplicitno suprotstaviti svemu onom što ima robni oblik. Javna dobra su, samim tim, sve ono što se distribuira prema potrebama društvene reprodukcije, nasuprot robe koja se distribuira mehanizmima tržišne razmjene, tj. za

novac, i neovisno o ukupnoj društvenoj potrebi za određenim tipom dobara. U tom pogledu je vrlo važno naglasiti da je robni oblik proizvodnje, dakle, proizvodnja od strane privatnih poduzeća radi plasiranja na tržište, u svojoj distribuciji, već po definiciji, ekskluzivna, jer isključuje veliki broj ljudi, tj. one koji nemaju platežnu moć. Radi se, u stvari, o tome da se definira određeni set usluga koje bi trebale biti izvan toga, čija bi distribucija trebala biti bezuvjetna i inkluzivna, jer bi to trebalo predstavljati standard društvene reprodukcije, nešto ispod čega se ne bi smjelo ići.

U tom kontekstu postaje sasvim jasno što privatizacija određenih institucija javnog sektora podrazumijeva. Za određeni tip dobara, koja su važna za ukupnu društvenu reprodukciju (kao što su zdravstvo, školstvo i sl), kriterij racionalnosti ili neracionalnosti njihove proizvodnje, kao i načina i opsega te proizvodnje, više nije neposredno zadovoljavanje postojećih potreba, već to postaje profitni motiv, kao ključni momenat na osnovu kojeg se donose sve odluke. U tom smislu treba podsjetiti na temeljnu karakteristiku kapitalističkog načina proizvodnje – za kapital, konkretan oblik proizvoda ili usluga koji se proizvodi predstavlja samo nužno zlo, samo nužni međukorak u metamorfozi početnog novčanog kapitala, koji postaje roba, koja se proizvodi i prodaje kako bi se dobila veća količina novca na kraju ciklusa. To onda znači da, na primjer, u zdravstvu primat nije predodžba o obavezujućem standardu zdravstvenih usluga, nego same usluge postaju tek nužno zlo u proizvodnji profita. To nije mala stvar, jer se time temeljna logika takvih institucija mijenja. Njen primarni cilj nije više da osigura određeni tip zdravstvene ili obrazovne usluge, već

primarna funkcija postaje proizvodnja profita, a usluge i karakter tih usluga će se uvijek podrediti tome – one će postati funkcionalne sa stanovišta proizvodnje profita, i to će postati jedini kriterij racionalnosti njihove proizvodnje.

Pored ove fundamentalne promjene racionalnosti proizvodnje i načina funkcionisanja javnih institucija do kojih dovodi proces privatizacije, drugi aspekt koji je važno naglasiti jeste pitanje što to zapravo znači za radništvo, odnosno za reprodukciju radništva u užem smislu? Prije svega, to znači veći stupanj ovisnosti o kapitalu, kao izvoru zadovoljenja potreba vlastite reprodukcije. U onom trenutku kada se veliki dio usluga komodificira, kada poprimi robni oblik, u tom trenutku za zadovoljenje potreba postaje neophodan novac – to više nisu upotrebne vrijednosti koje su osigurane neovisno o tržištu i platežnoj moći. Tako nadnica, ono što se dobija za prodaju vlastite radne snage na tržištu, dobija sve veći značaj kao izvor sredstava za reprodukciju. Imperativ uspješne prodaje vlastite radne snage na tržištu rada tako postaje još snažniji. Onog trenutka kada se i elementarne usluge i dobra koja su nam potrebna za opstanak više ne obezbjeđuju od strane javnog sektora, kao nekakav zagarantirani minimum, imperativ postaje prodaja na tržištu rada, sem ako se ne želi potpuni pad u osiromašenje. Samim tim, ovisnost o kapitalu kao izvoru prihoda postaje izraženija.

Drugi aspekt koji je ovdje bitan jeste veća ovisnost o kapitalu kao izvoru samih proizvoda i usluga, a to pored materijalnih ima i snažne ideološke implikacije. Dakle, taj cijeli proces privatizacije ima bar dva važna aspekta u smislu poslje-

dica. Jedan je snažan disciplinujući učinak, jer veća ovisnost o uspješnoj prodaji vlastite radne snage na tržištu rada djeluje kao disciplinski mehanizam na radništvo. Drugi važan aspekt su ideološke implikacije u onoj mjeri u kojoj otvaraju prostor za legitimizaciju kapitala, kao nužnog i isključivog izvora dobara i usluga za reprodukciju radništva. To se u Hrvatskoj može čuti gotovo svakodnevno na televiziji kada kapitalisti kažu: „Da nema nas, ko bi proizvodio?“, „Da nema nas, vi ne biste imali te stvari!“, itd. Na taj način se normalizira i do određene mjere izokreće odnos zavisnosti, naglašavajući zavisnost rada o kapitalu kao izvoru proizvoda neophodnih za reprodukciju, nauštrb zavisnosti kapitala o radu kao izvoru viška vrijednosti. I logika koja se tako nameće jeste logika samoispunjujućeg proročanstva – što se više toga privatizira, to se više normalizira uloga kapitala u društvu kao jedinog ili bar ključnog izvora proizvodnje i dobara, čime se takva situacija predstavlja kao neizbježna i poželjna.

Još jedan važan aspekt privatizacije jeste odnos zavisnosti države o uspješnom procesu akumulacije u privatnom sektoru, koji se paradoksalno učvršćuje privatizacijom. Onog trenutka kada država u sve manjoj mjeri funkcionira kao vlasnik sredstava za proizvodnju, kao poslodavac, kao ona koja donosi odluke o investicijama i onda raspolaže prihodima i odlučuje o tome kako će ih koristiti, dakle, što manje funkcionira neposredno kao kapitalist, to je više za svoje financiranje, za reprodukciju samog državnog aparata i svih socijalnih usluga koje osigurava, ovisna o poreznim prihodima. Porezni prihodi u kapitalističkoj ekonomiji, u kapitalističkim društvima, ovise o razmjerama ukupne ekonomske aktivnosti koja je dominantno privatnog

tipa, što u konačnici znači da je, neovisno o nekakvim intencijama pojedinih političara, o recimo korupciji i tome slično, država u takvoj strukturnoj poziciji da će prije svega gledati da stvori uvjete koji će pogodovati uspješnoj privatnoj akumulaciji, jer će time rasti i njeni prihodi. Tu se opet dobija određena cirkularna logika, a to je da kada dođe u krizu privatni proces akumulacije, porezni prihodi padaju (kao što to sada možemo vidjeti), i država više nije u poziciji da financira socijalne usluge, pri čemu, kapital onda traži daljnu privatizaciju, kako bi se država kratkoročno lišila svih obaveza isplate. No, privatizacijom ona samo gubi jedan od izvora prihoda, i time dodatno povećava svoju zavisnost od privatnog sektora. U Hrvatskoj je to značilo, a vjerujem i u Srbiji, privatizaciju vrlo profitabilnih državnih monopolista, poput telekomunikacijskog sektora i sl. Tim sredstvima država više ne raspolaže, jer su ona sada u rukama privatnog vlasnika, a država sada u još većoj mjeri ovisi o poreznim приходima ili o zaduživanju, što u konačnici problem samo odgađa i povećava, a nikako ne uklanja.

Dakle, to su neke osnovne stvari koje sam htio naznačiti, kao što je, između ostalog, i važnost cijele problematike privatizacije za tematizaciju pitanja javnih dobara. S gledišta ljevice, definicija javnih dobara stoga mora ići u smjeru da, kao prvo i osnovno, postane platforma za osporavanje procesa daljne komodifikacije javnih dobara i privatizacije državnih preduzeća, što su zapravo često istovjetni procesi. A to u prvoj fazi znači, prije svega, borbu protiv privatizacije, a u drugom koraku možda uspostavu neke vrste društvene kontrole nad sredstvima za proizvodnju i onim uslugama javnog sektora koje su od apsolutne važnosti za elementarnu društvenu reprodukciju

(zdravstvo, obrazovanje, itd). Dakle, normativni naglasak mora biti na primatu interesa ukupne društvene reprodukcije, nasuprot interesima kapitalističke akumulacije. Činjenica je da je država tu u vrlo ambivalentnoj poziciji, i to upravo usljed njene strukturne ovisnosti o uspješnom procesu privatne akumulacije, što u konačnici za većinu stanovništva u konzekvenci ne znači ništa drugo nego brutalnu reproleterizaciju, rast siromaštva, nesigurnosti i sve veće ovisnosti o uspjehu neposredne prodaje vlastite radne snage na tržištu rada. A to u uvjetima hronične strukturne nezaposlenosti, ne samo na prostorima bivše Jugoslavije, nego i u Zapadnoj Evropi i drugdje, dobija još dramatičnije implikacije. U tom smislu, kada nam država kaže da u tako zadanim okvirima ne postoji puno opcija, onda je zadatak ljevice da ponudi alternative, koje će proizvesti određeni tip nužnih logičkih koraka, koji ne idu u smjeru daljih produbljiivanja aktualnih procesa komodifikacije, nego upućuju na nužnost da se ide u dijametralno suprotnom smjeru. A to znači ne samo obustavu vala privatizacije, nego okretanje cijele priče u suprotnom smjeru. I mislim da, u tom smislu, odbrana javnih dobara, ako ne želi ostati prazno slovo na papiru, mora biti svjesna da ispod površine leži fundamentalnije pitanje kapitalističke proizvodnje, tj. odnos kapitala i rada i njihovog antagonističkog karaktera kao ključan problem.

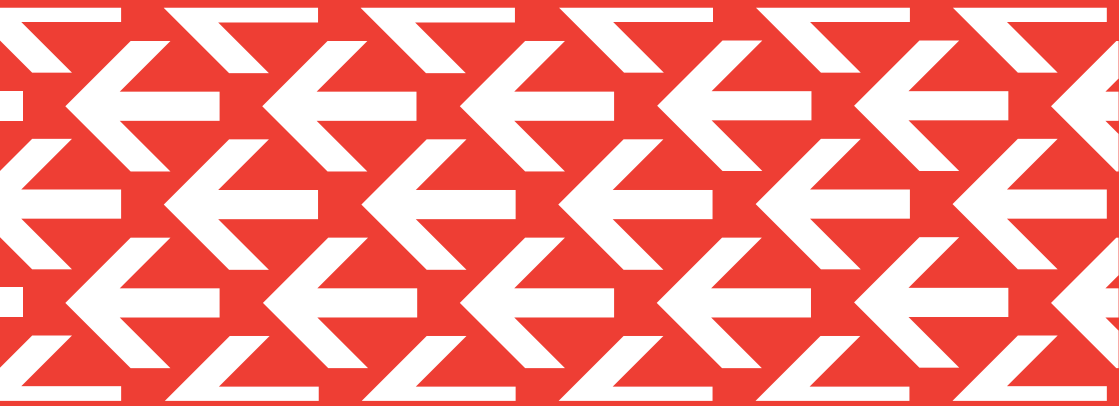
Tekst je transkript izlaganja koje je Stipe Ćurković održao na konferenciji „U borbi za javno dobro – analize, strategije, perspektive“ u organizaciji Centra za politike emancipacije (7. i 8. april 2012, Beograd).

II KONTEKSTUALIZACIJA

Ursula Hjus

**KRIZA KAO KAPITALISTIČKA PRILIKA:
NOVA AKUMULACIJA KROZ
KOMODIFIKACIJU JAVNIH USLUGA**

Glavna teza ovog eseja jeste da 2008. godina predstavlja prekretnicu za međunarodni kapital. Naime, te godine je finansijska kriza stvorila do tada neviđenu priliku za otpočinjanje nove faze akumulacije, zasnovane, ne na onome što bi se moglo nazvati „primarnom primitivnom akumulacijom“ (koju predstavlja proizvodnja novih roba iz prirodnih resursa ili putem aktivnosti sprovedenih van novčane ekonomije), već na komodifikaciji javnih servisa. U ovom procesu komodifikacije, koji se može smatrati nekom vrstom „sekundarne primitivne akumulacije“, aktivnosti koje se zbog svoje upotrebne vrednosti već sprovode u plaćenom delu ekonomije (kao što su obrazovanje ili zdravstvena zaštita), standardizovane su tako da se njima može trgovati u svrhu sticanja profita i da mogu biti prisvojene od strane kapitala: upotrebna vrednost se time transformiše u razmensku vrednost.¹ Ovaj sekundarni oblik akumulacije zasnovan je na eksproprijaciji, ne samo prirode ili neotuđenih aspekata života, ili pak neplaćenog kućnog rada, već na otuđivanju rezultata ranije radničke borbe za redistribuciju viška vrednosti u formi javnih usluga namenjenih svim članovima društva. On, stoga, predstavlja reaproprijaciju te, kao

---

¹ Ili, možda preciznije, moglo bi se reći da se nekomodifikovane upotrebne vrednosti transformišu u komodifikovane upotrebne vrednosti, dobijajući razmensku vrednost na tržištu.

takav, ima višestruke i veoma štetne posledice po život radničke klase.

Radnici/ce, koji/e faktički pružaju javne usluge, pogođeni/e su novim oblicima otuđenja i generalnim pogoršanjem uslova rada. Međutim, po radnike/ce u ostalim sektorima implikacije su daleko veće iz razloga što su u većini razvijenih ekonomija radnici/e u javnom sektoru poslednji preostali bastion sindikalne snage i pristojnih uslova rada, te tako postavljaju standarde ka kojima drugi/e radnici/e streme. To znači da pogoršanje pregovaračke pozicije radnika/ca u javnom sektoru istovremeno predstavlja poraz za sve radnike/ce kao takve. Na još opštijem planu, ono što je stečeno u prošlosti, otima se od radničke klase u celini (uključujući i decu, stare, bolesne i nezaposlene). Naravno, ovaj poslednji efekat ne može ostati neprimećen i razumljivo je zašto postaje centralno mesto otpora. Međutim, politička strategija zasnovana samo na „borbi protiv rezova“ rizikuje da ostavi utisak kako je problem isključivo u obimu javne potrošnje, čineći tako nevidljivom osnovnu logiku komodifikacije i nove realnosti u kojoj su same javne usluge postale mesto akumulacije od suštinske važnosti za kontinuiranu ekspanziju međunarodnog kapitala. U ovoj novoj realnosti veliki delovi kapitala postaju zainteresovani za prošireni sektor javnih usluga, ali onaj u kome su usluge standardizovane i može ih pružati poslušna i zamenljiva radna snaga, integrisana u globalnu podelu rada i podvrgnuta disciplini koju to globalno tržište rada nameće. Ovo stvara nove kontradikcije u odnosu između države i kapitala.

Sve je teže, ako ne i nemoguće, razdvojiti „finansijski kapital“

od „proizvodnog kapitala“, bilo analitički ili empirijski.² Neću ovde pokušati da razmrsim složeni odnos između onoga što je dovelo do finansijske krize i restrukturiranja transnacionalnih organizacija ili, pak, načine na koje se holding kompanije, koje u vlasništvu imaju navodno nefinansijske organizacije, sve više ponašaju kao finansijske. Ipak, kako bi se ovaj fenomen razumeo, neophodno je skicirati neke od uslova koji su doveli do pojave nove vrste multinacionalnih korporacija koje trenutno „skidaju kajmak“ usled komodifikacije javnih usluga.

II

Finansijska kriza iz 2008. godine podudara se sa krizom profitabilnosti međunarodnog kapitala koji je u to vreme već prolazio kroz značajno restrukturiranje. Jedan aspekt ovog restrukturiranja bio je i ogroman rast koncentracije kapitala. Globalni investicioni tokovi dostigli su 2007. godine svoj vrhunac, sa do tada nezabeleženim protokom direktnih stranih investicija na globalnom nivou (1.833 milijarde američkih dolara), prevazilazeći time rekord iz 2000. godine.³ Takođe, dostignut je i rekordan nivo međunarodnih združivanja i preuzimanja (*cross-border mergers and acquisitions*), sa porastom njihovog broja od 12% i sa vrednošću većom za 21% u odnosu

---

² Za interesantnu raspravu na temu konvergencije između nefinansijskih i finansijskih transnacionalnih korporacija videti Claude Serfati, „Transnational Organisations as Financial Groups“, Work Organisation, Labour and Globalisation, 5(1), 2011.

³ UNCTAD World Investment Report, Geneva: 2008, str. 3.

na prethodnu godinu (oko 1.637 milijardi američkih dolara).⁴ Konferencija Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) procenila je da je ukupan promet 79.000 transnacionalnih korporacija i njihovih 790.000 filijala u inostranstvu te godine dosegao 31 bilion američkih dolara, što predstavlja rast od 21% u odnosu na 2006. godinu, dok se ukupan broj njihovih zaposlenih popeo na 82 miliona. Sto najvećih transnacionalnih korporacija je dodatno učvrstilo svoju globalnu poziciju sa kombinovanom imovinom u inostranstvu procenjenom na 570 milijardi američkih dolara.⁵ Međutim, uprkos tom ogromnom rastu, broj direktnih stranih grinfild investicija se zapravo *smanjio* – sa 12.441 2006. godine na 11.703 u 2007.⁶ Iako se proces koncentracije ubrzavao, ovi podaci ukazuju da je, kada je u pitanju pokretanje nove proizvodnje, zapravo došlo do usporavanja. Drugim rečima, najveće transnacionalne korporacije su održavale nivo svojih profita, ne toliko novom proizvodnjom, koliko kanibalizacijom već postojećih proizvodnih kapaciteta. Bez nekog novog izvora dobara koji bi generisao višak vrednosti, preduslovi za pad profitabilnosti bili su zagarantovani. S obzirom na to da je samo mali deo sveta ostao van domašaja globalnog kapitalizma, postavlja se pitanje gde pronaći ta nova dobra.

U vezi sa ovom tendencijom bila je i velika reorganizacija lanaca vrednosti. Tokom prošle decenije došlo je do ubrzavanja

---

⁴ UNCTAD World Investment Report, Geneva: 2008, , str. 4.

⁵ Ibid, str. xv-xvi.

⁶ Ibid, str. 4.

trenda modularizacije poslovnih procesa tako da ih je moguće rekonfigurirati na niz različitih ugovornih i prostornih permutacija i kombinacija, što je dodatno olakšano kombinacijom neoliberalnih trgovačkih mera i široko rasprostranjenim uvođenjem informacionih i komunikacionih tehnologija koje olakšavaju premeštanje ekonomskih aktivnosti i upravljanje ovim aktivnostima na daljinu. Kasnih 1990-ih godina ofšor autsorsing⁷ je još uvek delovao kao rizičan eksperiment,⁸ da bi deceniju kasnije postao uobičajen deo poslovanja i to u tolikoj meri da su menadžeri u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i Evropi morali da obrazlažu zašto *nisu* otvorili korisnički servis u Indiji, centar zajedničkih usluga u Rusiji ili dizajnerski studio u Vijetnamu, uz svoja proizvodna postrojenja u Kini. Većina velikih korporacija je sistematski raščlanila svoje poslovne procese, razbila ih na standardizovane jedinice i odlučila da ih, jednu po jednu, koncentriše na istom mestu ili distribuira po celom svetu, da ih sama vodi ili da ih autsorsuje, da traga za najnižom cenom ili za najboljim kvalitetom ili se, pak, opredelila za neku kompleksnu kombinaciju svega navedenog. Sve u svemu, te odluke su dovele do velikih preokreta. Do 2008. godine razvila se nova globalna podela rada,⁹ sa novim obrascima

---

⁷ Outsorsing predstavlja izmeštanje poslovnih procesa, uglavnom onih koje je određena organizacija (ili preduzeće) ranije sama sprovodila, i njihovo prepuštanje nezavisnoj organizaciji od koje se ti poslovni procesi sada kupuju u vidu usluga – prim. ur.

⁸ Na primer, kada je uveden tokom kasnih 1990-ih u IT industriji za radno-intenzivne poslove programiranja, poput prilagođavanja knjigovodstvenih sistema evropskih kompanija na uvođenje evra ili izbegavanja katastrofa za koje je predviđano da će ih izazvati „milenijumska buba“.

⁹ Na drugim mestima sam opširno pisala o dugom razvoju ove nove globalne podele rada

regionalnog specijalizovanja i novim korporativnim i sektorskim konfiguracijama. Što je više ekonomskih aktivnosti postalo podložno trgovini, velike kompanije su se sve više upuštale u dvostruki proces razbijanja i spajanja, kombinovanja i prekombinovanja ovih aktivnosti na nove načine.¹⁰ Dok su neke kompanije nastavile da se fokusiraju na svoje tradicionalne snage u proizvodnji roba ili eksploataciji prirodnih resursa, druge su učvrstile svoje pozicije kao pružaoci usluga. Do 2006. godine 20% od 100 najvećih nefinansijskih transnacionalnih korporacija sa UNCTAD-ove liste činile su kompanije koje pružaju usluge, u poređenju sa samo 7% 1997. godine.

Kako su ove ogromne kompanije iz domena uslužnih delatnosti proširivale svoja tržišta, tako su i usluge koje su one pružale postajale sve više generičke, postepeno poprimajući svojstva uobičajenih roba, toliko standardizovane da je u mnogim slučajevima bilo moguće pružiti suštinski identične usluge kompanijama klijentima (na primer usluge informacionih tehnologija [IT], računovodstvo ili korisnički servisi), bez obzira na to iz kog ekonomskog sektora one dolaze: iz proizvodnje roba, maloprodaje, komunalnih usluga ili iz nekog drugog sek-

---

od 1970-ih godina u, na primer, U. Huws, *The Making of a Cybertariat*, New York: Monthly Review Press, 2003; U. Huws, „Fixed, Footloose or Fractured: Work, Identity and the Spatial Division of Labour“, *Monthly Review*, 57(10), 2006; U. Huws and J. Flecker, *Asian Emergence: The World's Back Office?* IES Report 419, Institute for Employment Studies, 2005.

¹⁰ Ovaj proces je detaljnije opisan u U. Huws, „The Restructuring of Global Value Chains and the Creation of a Cybertariat“, u Christopher May, ur, *Global Corporate Power: (Re)integrating Companies into International Political Economy*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2006, str. 65-84.

tora. Većina kompanija koje koriste ove usluge više nije, kao što je to u prošlosti bio slučaj, potraživalo usluge na tržištu kupaca, prilagođene isključivo svojim individualnim potrebama; naprotiv, postajale su poput kupaca u prodavnici nekog trgovačkog lanca, birajući između niza standardnih modela ponuđenih od strane prodavca. Jednom kada takva ponuda dostigne kritičnu masu nastupa surova ekonomska logika: što je veće tržište takvih usluga i što je veća standardizacija, cene će biti sve niže. Uskoro, čak i klijenti koji bi iz nekog razloga preferirali da sami, unutar kompanije, nastave da za sopstvene potrebe proizvode ove usluge ili da ih, prilagođene svojim prohtevima, kupuju od lokalnog dobavljača, nemilosrdnom logikom tržišta (na kojem je relativna cena prilagođavanja usluga individualnim potrebama postala astronomski visoka u poređenju sa cenom kupovine standardnih proizvoda) bivaju primorani da shvate da je takva personalizacija luksuz, te da je najbolje rešenje povinovati se opštem trendu okretanja ka najjeftinijem dobavljaču. Ova logika je dobila dodatni zamah naročito kod poslovnih usluga zasnovanih na informatičkim tehnologijama zahvaljujući dominaciji standardnih softverskih paketa (poput onih koje obezbeđuje *Microsoft*), ili platformi (poput onih koje obezbeđuje *SAP Business Management Systems*) i načina na koji se oni mogu povezati sa uslugama koje pružaju globalni ponuđači telekomunikacionih, energetske ili infrastrukturnih usluga. Međutim, industrije koje se oslanjaju na IT sektor ni u kom slučaju nisu jedini primer tržišta prodavaca na kojem se nude usluge; velike multinacionalne korporacije takođe sve više nude fizički rad, bilo da su u pitanju agencije za privremeno zapošljavanje koje putem podugovora obezbeđuju radnu snagu kao takvu ili one koje pružaju konkre-

tne usluge koje druge kompanije žele da autsorsuju, poput usluga obezbeđenja, nege ili čišćenja. Među korisnicima usluga ovih kompanija, tokom protekle decenije, sve više se nalaze organizacije iz javnog sektora.

Na samom početku 21. veka navedeni trendovi međusobno se ojačavaju stvarajući situaciju u kojoj su velike kompanije koje se bave pružanjem usluga (sa svojom internom globalnom podelom rada) očajnički nastojale da se prošire. Sa ograničenim mogućnostima za rast putem preuzimanja i združivanja, ali i sa tržištima koja su se u mnogim drugim sektorima približavala zasićenju, javni sektor je ponudio novo primamljivo polje za širenje. Do 2008. godine, prema izveštaju objavljenom od strane Vlade Ujedinjenog Kraljevstva (UK), autsorsovane javne usluge učestvovala su sa gotovo 6% u bruto domaćem proizvodu (BDP) ove zemlje, direktno upošljavajući preko 1,2 miliona ljudi, sa obrtom od 79 milijardi britanskih funti u periodu 2007-08, što predstavlja porast od 126% u odnosu na procenjenih 31 milijardu funti 1995-96. U izveštaju je ovaj sektor, očigledno u velikoj ekspanziji, nazvan *industrijom javnih usluga* i primećeno je da je, u smislu dodatne vrednosti, on „znatno veći od industrije ‘hrane, pića i duvana’ (23 mlrd. brit. funti u 2006. godini), ‘komunikacija’ (28 mlrd. funti), ‘elektroprivrede, industrije gasa i vodovoda’ (32 mlrd. funti) i ‘hotela i ugostiteljstva’ (36 mlrd. funti).“ Ovaj fenomen nije specifičan samo za Britaniju. Procenjuje se da je te godine udeo sektora *industrije javnih usluga* u BDP-u Švedske i Australije bio još veći. U apsolutnim vrednostima tržište *industrije javnih usluga* u UK, sa 79,4 mlrd. funti, bilo je drugo po redu iza SAD (sa 393 mlrd. funti), ali je ovaj sektor, svedjedno, bio značajan i na drugim mestima, sa

procenjenom vrednošću od, na primer, 44,8 mlrd. funti u Francuskoj, 32,2 mlrd. funti u Australiji i 24,7 mlrd. funti u Španiji. Ako bi se primenila nešto šira definicija, koja bi uključivala nekadašnja javna preduzeća, poput pošte, telekomunikacija, vodovoda i energetike, ove brojke bi bile i znatno više.¹¹

Iako su ovi iznosi visoki, oni predstavljaju tek mali deo ukupne vrednosti javnih usluga. Uprkos neoliberalnoj retorici uperenoj, tokom poslednjih četvrt veka, protiv „glomazne države“, uprkos objektivnim rezovima u uslugama koje su radnici/ce osetili/e usled uskraćivanja državne podrške i uprkos prodaji javne imovine,¹² državna potrošnja u svim zemljama OECD-a (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) je nezaustavljivo rasla, kako u apsolutnim vrednostima tako i kao udeo BDP-a. Dok je 1960. godine državna potrošnja činila u proseku 28,4% BDP-a među zemljama OECD-a, do 1980. godine je narasla na 43,8%, a 2009. godine dogurala je do 47,7%. Ipak ima izvesnih razlika među državama: Japan, sa 39,7%, SAD sa 42,2% i Kanada sa 43,8% su relativno pri dnu spiska, dok su Holandija, Švedska, Francuska, Austrija, Belgija i Italija pri vrhu sa državnom potrošnjom koja se kreće između 50 i 54% BDP-a. UK i Nemačka su blizu proseka, sa 47,2% u UK i 47,6% u Nemačkoj.¹³ Analiza bazirana na državnoj

---

¹¹ D. Julius, *Public Services Industry Review*, London: Department for Business Enterprise and Regulatory Reform, 2008.

¹² Uključujući poštanske i telekomunikacione usluge, elektrodistribuciju, vodovod, nekada javne vazduhoplovne kompanije, državne banke i državne stanove.

¹³ Podaci OECD-a, navedeni u „A Special Report on the Future of the State“, *The Economist*, 19. mart 2011, str. 4.

potrošnji po glavi stanovnika dovodi do drugačijeg rangiranja: SAD (gde se državna potrošnja procenjuje na gotovo 6 biliona američkih dolara) su iznad Italije, Kanade, Britanije i Japana, delom zbog tamošnjih znatno većih izdvajanja za vojsku.¹⁴ Kako god se ovi podaci sortirali, u pitanju je polje za potencijalno širenje zapanjujuće velikog kapaciteta, tržište koje je, sa izuzetkom militarizovanih SAD, proporcionalno najveće, ironično, baš u zemljama koje su, kao rezultat demokratskog pritiska odozdo, izgradile najobimnije socijalne države. Upravo je tako socijaldemokratska Švedska, za koju Esping-Andersen (Gøsta Esping-Andersen)¹⁵ i drugi smatraju da je postigla najviši nivo dekomodifikacije u odnosu na bilo koju drugu razvijenu kapitalističku ekonomiju, dospela na vrh liste zemalja sa najvećim udelom autorsovanih vladinih usluga 2008. godine: što je više dekomodifikacije, veći je i prostor za rekomodifikaciju.

III

Kako je došlo do otvaranja tog tržišta? Naravno, nabavka usluga od spoljnih dobavljača nije nova pojava. Vekovima su vlade naručivale izgradnju zgrada, puteva, mostova i druge „javne radove“, nabavljale robu, od spajalica do vatrogasnih kola, od privatnih dobavljača koji su, sa druge strane, isto toliko dugo učestvovali u skandalima vezanim za podmićivanje javnih službenika u svrhu obezbeđivanja što unosnijih ugovora. Ipak,

---

¹⁴ Podaci MMF-a, navedeni u „A Special Report“, str. 5.

¹⁵ G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, New Jersey: Princeton University Press, 1990.

početke aktuelnog talasa outsorsinga verovatno je najbolje vremenski smestiti u rane 1980-te godine. U UK, konzervativna vlada je uvela dve uočljivo različite forme privatizacije. Jedna od njih bila je direktna prodaja javne imovine, prvobitno potencirana kao prodaja pojedinačnim građanima, pre nego kompanijama. Najbolji primer za ovo bile su prodaje socijalnih stanova njihovim stanarima i, počevši od 1984. godine, prodaja javnih preduzeća – telekomunikacija, industrije gasa, i elektroprivrede – putem emitovanja akcija ponuđenih za kupovinu široj javnosti. U vezi sa poslednjim, doduše manje oglašavano u javnosti, bilo je otvaranje tržišta telekomunikacija i energetike za privatnu konkurenciju. Drugi oblik privatizacije (koji nije uključivao potpunu promenu vlasništva) bio je uvođenje obaveznih javnih tenderskih procedura za javne nabavke, prvo na nivou lokalne administracije, a potom i u Nacionalnoj zdravstvenoj službi (NZS). Iako to nije nužno značilo da će konkretne usluge *morati* da budu prepuštene spoljašnjim izvođačima, javna preduzeća su sada morala da se nadmeću sa privatnim kompanijama kako bi bili u mogućnosti da nastave da pružaju dotične usluge. Ovo je izazvalo pritisak na najamnine i uslove rada, te dovelo do nove nesigurnosti: radna mesta više nisu nužno bilo „doživotna“, već su bila garantovana samo do ugovorom određenog roka.

Prvi talas obaveznih javnih tendera ticao se pretežno manuelnih poslova, kao što su građevinski radovi, usluge odnošenja smeća i čišćenja, a takođe i (verovatno ne slučajno) oblasti gde su sindikati zaposlenih u javnom sektoru bili jaki i prethodno pokazali svu svoju snagu u masovnim štrajkovima tokom „zime nezadovoljstva“ 1978-79. koja je direktno

prethodila izbornoj pobjedi Margaret Tačer (Margaret Thatcher). Veći deo argumentacije vezane za ovaj nametnuti outsorsing bio je fokusiran, ne samo na navodnu efikasnost koja bi bila postignuta pružanjem usluga od strane privatnih kompanija, nesputanih „restriktivnim praksama“ sindikata manualnih radnika iz javnog sektora, već i na diskurs „preduzetništva“: tvrdilo se da će eksterno pružanje tih usluga stvoriti prostor za nove male firme. U stvarnosti, većina tih ugovora je otišla velikim, često multinacionalnim kompanijama. Na primer, dok je pažnja javnosti 1984-85. bila usmerena na štrajk rudara širom zemlje – grupe organizovanih radnika koja je takođe bila direktno na meti torijevaca premijerke Tačer – još jedan dugotrajan štrajk se odvijao u bolnici Barking u Istočnom Londonu. Čistači/ce koji/e su štrajkovali/e u ovoj bolnici bili/e su zaposleni/e od strane jedne od kompanija unutar *Prichards Services Group*, transnacionalne korporacije sa 58 podružnica u 15 zemalja, sa 17.000 zaposlenih u 430 bolnica širom sveta, uključujući Saudijsku Arabiju, Južnoafričku Republiku, Novi Zeland, Francusku, Nemačku i SAD.¹⁶ Interesantno je da je od 1983. do 1994. godine muž Margaret Tačer, Denis, bio potpredsednik *Atwoods plc*, velike međunarodne kompanije koja se bavila odlaganjem otpada i koja je profitirala upravo od ovakvog oblika privatizacije. Detaljna studija o uticaju obaveznih javnih tenderskih procedura u lokalnoj vlasti u UK, sprovedena tokom 1993-94, zaključila je da su žene znatno više pogođene ovakvim merama od muškaraca: broj zaposlenih žena u lokalnoj vlasti opao je za 22% dok je broj zaposlenih

---

¹⁶ U. Huws, „Move Over Brother“, *New Socialist*, januar 1985.

muškaraca opao za 12%, a sličnu tendenciju je imao i pad zarada koji je kod žena bio dosta oštiri u odnosu na muškarce. Takođe, primećeno je i znatno smanjenje sindikalnog članstva. Ipak, po državu su posledice, u smislu troškova, bile *negativne*. Dok su neoliberalni zastupnici ovih mera (Svetska banka, MMF, OECD, kao i Vlada UK) tvrdili da će one doneti uštedu od 20-25%, u stvarnosti je ušteda u proseku iznosila svega 6,5%, što je, u 39 studija slučaja istraženih od strane vlasti, iznosilo 16 miliona funti. Međutim, ukupni javni trošak (uzimajući u obzir naknade za nezaposlene i izgubljene doprinose za osiguranje) bio je procenjen na 41 milion funti (od čega se 32 miliona funti odnosi na žensku radnu snagu). Preneto na nacionalni nivo, procena je da je uštedeno 124 miliona funti, a izgubljeno 250 miliona funti, što dovodi do neto nacionalnog gubitka od 126 miliona funti.¹⁷

Svaki od ovih oblika privatizacije na sličan način odvijao se i na drugim mestima. U Evropi, Britanija je igrala značajnu ulogu u forsiranju agende liberalizacije koja je dovela do prinudnih rasprodaja, najpre nacionalnih telekomunikacionih kompanija, potom energetske kompanije u javnom vlasništvu i prepuštanja poštanskih usluga tržištu. U EU regulacija javnih nabavki obavlja se još od 1966. godine (Direktivom 66/683, kojom se zabranjuju pravila koja favorizuju domaće dobavljače u odnosu na strane unutar zajedničkog evropskog tržišta). Okretanje ka neoliberalizmu dovelo je do mnogo dublje dere-

---

¹⁷ Equal Opportunities Commission, *The Gender Impact of CCT in Local Government*, Manchester: Equal Opportunities Commission, 1995.

gulacije sredinom 1980-ih godina. Jedinstveni evropski akt iz 1986. godine uveo je nov režim u kome su otvorene tenderske procedure uspostavljene kao norma za sve javne nabavke u EU, dok su procedure direktnog ugovaranja bile dozvoljene samo u izuzetnim okolnostima. Prva Direktiva o komunalnim uslugama (*Utilities Directive* [90/351]) uklonila je prepreke za pristupanje tržištima energetike, telekomunikacija, saobraćaja i voda, dok je Direktiva o uslugama (*Services Directive* [92/50]) iz 1992. godine proširila na javne službe načela koja su se prvobitno odnosila na nabavku robe, izvođenje radova i komunalne usluge.¹⁸

U međuvremenu, Urugvajskom rundom, koja je započeta 1986. godine, a kulminirala GATT-om (Opšti sporazum o carini i trgovini) 1994. godine, usluge su stavljane (zajedno sa kapitalom i intelektualnim vlasništvom) na domašaj globalnih trgovačkih sporazuma. Godine 1992, kada je osnovana Međunarodna telekomunikacijska unija, otpočinje era globalne deregulacije telekomunikacija. Ova deregulacija je učinila dostupnom infrastrukturu koja je omogućila jeftin globalni transfer digitalizovanih podataka. To je takođe godina u kojoj je Indija mogla da otpočne slobodan izvoz svojih softverskih usluga zahvaljujući uklanjanju izvoznih barijera, koje su prvobitno bile osmišljene kako bi zaštitile domaću industriju u sklopu strategije supstitucije uvoza. Ranih 1990-ih, sve je bilo pripremljeno kako bi globalne kompanije otpočele sa pružanjem širokog

---

¹⁸ Ovaj proces je potom kulminirao 2006. godine donošenjem Direktive o uslugama (2006/123), koja je stupila na snagu 28. decembra 2009, uspešno uklanjajući sve nacionalne barijere unutar EU za kompanije koje žele da učestvuju u tenderima za javne usluge.

spektra usluga van nacionalnih granica, krčeći svoj put kroz sva ograničenja postavljena u svrhu zaštite nacionalnih kompanija ili lokalne radne snage.¹⁹

Ovaj razvoj istorijski je koincidirao sa formalnim okončanjem Hladnog rata posle 1989. godine. Tada, ne samo da su zemlje bivšeg sovjetskog bloka postale novo tržište zapadnom kapitalu, već su uklonjeni i svi razlozi da poslodavci, uz saradnju sa nacionalnim vladama, sklapaju posebne dogovore sa radnom snagom, dogovore kakvi su obeležili treću četvrtinu 20. veka (različito opisivanu kao „fordizam“, „zlatno doba“, „posleratna kejnzijanska država blagostanja“ itd).²⁰

IV

Derogiranje ovih posebnih dogovora čini deo konteksta razvoja nove globalne podele rada, praktikovane od strane novih multinacionalnih kompanija za pružanje poslovnih usluga. Bilo da te kompanije ostvaruju ekonomiju obima izmeštanjem poslova na mesta gde je radna snaga dobro obučena, a jeftina („ofšoring“), ili dovođenjem jeftine radne snage na

---

¹⁹ Još jednom, ovo je pripremio teren za dalju liberalizaciju međunarodne trgovine uslugama sprovedenim Opštim sporazumom o trgovini uslugama (General Agreement on Trade in Services [GATS]). Rečima Svetske trgovinske organizacije: „Urugvajaska runda pregovora bila je tek početak. GATS zahteva dalje pregovore koji su započeti 2000. godine i sada su deo Razvojne agende iz Dohe. Cilj je da se nastavi sa procesom liberalizacije.“ „Understanding the WTO: the Agreements“, dostupno na <http://www.wto.org>.

²⁰ B. Jessop, *The Future of the Capitalist State*, Oxford: Polity Press, 2002.

mesta gde se vrši rad, na primer kroz upotrebu migrantskih radnika, one zapravo usvajaju jednu te istu strategiju: posežu za globalnom rezervnom armijom rada. Naravno, njihovi izbori su donekle ograničeni. Sputavaju ih, na primer, dostupnost odgovarajućih veština i kvalifikacija, nacionalni propisi koji ograničavaju kretanje radne snage, fiksiraju minimalne plate ili propisuju određene standarde kvaliteta, kao i mogućnost postojeće radne snage da se bori i pruži otpor. Ipak, u meri u kojoj se poslodavci mogu oslanjati na alternativne izvore rada, prisutna je i pretnja koja pritiska plate i uslove rada trenutno zaposlenih i nad njima se nadvija kao disciplinujuća sila.

Čini se da je postojanje ove nove globalne rezervne armije direktno povezano sa dugim i sporim srozavanjem standarda rada u privilegovanom kapitalističkom jezgru – standarda koji se tiču sigurnosti radnog mesta, napredovanja, doprinosa za penziono osiguranje koje uplaćuje poslodavac, plaćenih odnora, bolovanja, porodijskih prava i drugih pogodnosti za koje su se radnici/e izborili/e u trećoj četvrtini 20. veka. Ovaj trend se, naravno, ne može pripisati isključivo globalizaciji rada; jasno je da je, na primer, direktan napad na organizovanu radnu snagu za vreme vlada Margaret Tačer i Ronalda Regana (Ronald Reagan) takođe odigrao značajnu ulogu. Ipak, postojanje globalne rezervne armije rada sigurno predstavlja glavni faktor u objašnjavanju neuspeha radništva (čak i onih radnika/ca koji/e su, tradicionalno, bili/e visokokvalifikovani/e i dobro organizovani/e) da se, tokom poslednje dve decenije, odupre srozavanju uslova rada i plata – srozavanju koje je jasno merljivo u vidu dužih radnih sati, lošijeg fizičkog i mentalnog zdravlja, manje platežne sposobnosti, ugovora na određeno i

gubitka penzija. Teško je izbeći zaključak da je pregovaračka pozicija radnika/ca sa poslodavcima ozbiljno potkopana svešću da negde postoje drugi/e radnici/ce sasvim sposobni/e da obavljaju njihove poslove.

Treba primetiti da su u većini razvijenih zemalja, sve do 2008. godine, zaposleni u javnom sektoru najznačajniji izuzetak kada su u pitanju ovi procesi. U mnogim zemljama tokom poslednje dve decenije, radnici/e javnog sektora postali/e su ne samo najbolje sindikalno organizovana radna snaga,²¹ već i jedini preostali nosioci modela kako bi pristojan rad mogao da izgleda. Na primer, zaposleni u javnom sektoru su preuzeli vodeću ulogu u pregovaranju i postizanju sporazuma o jednakim šansama, trejdofa²² između vremena i novca koji doprinosi boljem balansu rada i kvaliteta života, kao i ojačavanju standarda koji kvalitet pruženih usluga stavljaju ispred finansijskog interesa.

Pitanjem da li je uopšte postojao jedinstveni „fordistički model“ u posleratnim industrijskim odnosima ovde se nećemo baviti. Kakvi god da su partikularni kompromisi pravljani između kapitala i rada u različitim nacionalnim kontekstima i koliki god da je bio opseg neoliberalnih mera koje su počele da raz-

---

²¹ Stepem sindikalizacije je u svim evropskim zemljama, sa izuzetkom Belgije, znatno veći među radnicima/ama iz javnog sektora, nego među njihovim kolegama/anicama iz privatnog sektora. Videti V. Glassner, *The Public Sector in the Crisis*, Working Paper 2010.07, European Trade Union Institute, 2010, str. 15.

²² Trejdof je izraz koji označava ustupak, situaciju u kojoj se zarad dobijanja jednog kvaliteta ili aspekta gubi drugi – prim. ur.

građuju te kompromise tokom 1980-ih godina, sa sigurnošću se može tvrditi da 1989. godina predstavlja trenutak u kome su pritisci da se krene ka konvergentnom modelu globalnog zapošljavanja gotovo svuda počeli da nadjačavaju otpore radništva koji su imali za cilj da zaštite ili prošire ranije stečena prava.

Naravno, ovaj proces nije bio u potpunosti negativan po sve radnike/ce. Zbog velikog dispariteta između zemalja i velike sklonosti ka segmentaciji tržišta rada, kao i činjenice da su radnici/e u različitoj meri uspevali/e da pruže otpor, ovi nivo-lišući procesi za jedne predstavljaju relativno poboljšanje, dok ih drugi doživljavaju kao pogoršanje u smislu smanjenja plata i lošijih uslova rada. Konkretno, žene i pripadnici etničkih i rasnih manjina, privremeni radnici i oni koji rade pola radnog vremena, kao i oni iz zemalja koje su kroz istoriju imale veoma slabu zaštitu zaposlenih, svi oni su tokom 1990-ih godina profitirali od, na primer, različitih direktiva protiv diskriminacije usvojenih od strane Međunarodne organizacije rada ili EU. Ipak, važan deo konteksta u kojem je došlo do prepuštanja javnih usluga tržištu čine simultana erozija zaštite zaposlenih i olakšavanje pristupa globalnom rezervoaru rada: rezervna armija ne samo manuelnih radnika/ca, već i „radnika/ca znanja“ koji/e su, zahvaljujući standardizaciji administrativnih poslova kroz uvođenje informatičkih i komunikacionih tehnologija, sve više u stanju da sprovode zadatke koji su ranije bili u opisu posla javnih službenika ili drugih birokrata iz javnog sektora. Standardizacija poslova i priroda administrativnih radnih procesa koja postaje sve više generička (u kombinaciji sa lakoćom sa kojom se digitalizovane informacije mogu prenositi na daljinu), učinila je kancelarijske radnike/ce međusobno zamenljivim, po-

goršavši time njihovu pregovaračku poziciju u odnosu na poslodavce, bilo javne ili privatne.

V

Vlada Novih laburista, izabrana u UK 1997. godine, umesto da je modifikovala po radnike i radnice štetne efekte nastale prepuštanjem javnih usluga tržištu tokom 1980-ih i ranih 1990-ih godina, agresivno je nastavila sa privatizacijom. U lokalnoj administraciji, na primer, zamenila je obavezne javne tendere, koje su uveli konzervativci, svojim konceptom „najbolje vrednosti“ (*Best Value*) i time zakonski obavezala organe lokalne samouprave da obezbede najekonomičnije, najefektivnije i najefikasnije usluge i dokažu da su ih uporedili sa uslugama drugih privatnih i javnih dobavljača. Ovim konceptom je, takođe, uveden režim neprekidne revizije i kontrole, čime je smanjeno polje za ispoljavanje individualnog profesionalizma i sposobnosti radnika da direktno odgovore na potrebe klijenata. I dok zakonska obaveza za outsorsingom nije bila toliko očigledna i neposredna, opšte zakonske obaveze su proširene (a neke od sankcija za slučaj nedokazivanja „najbolje vrednosti“ , bile su podjednako oštre, ako ne i gore). Možda je još važnija činjenica da je uvođenje ove mere podrazumevalo promenu načina razmišljanja: lokalne vlasti, ma kojeg političkog opredeljenja, bile su primorane da usvoje vrednosti nametnute od strane sistema. Čak i kada usluge nisu outsorsovane, njima se moralo upravljati kao da jesu, a javni službenici su u sve većoj meri bili podvrgnuti disciplini tržišta. Preduslov za pravljenje zahtevanih poređenja bio je da se usluge definišu na standardizovan način.

„Najbolja vrednost“ je stoga jedan od pokretača procesa rutinizacije i standardizacije poslova, praćen uvođenjem zvaničnih procedura i indikatora uspešnosti, čime je omogućen statistički nadzor i stvorena osnova da se standardi kvaliteta upisuju u ugovore kojima se definišu uslovi pod kojima privatne kompanije pružaju ove nekada javne usluge.

Budući da je standardizacija preduslov za komodifikaciju, mere Novih laburista odigrale su ključnu ulogu u komodifikaciji javnih usluga na kojoj se temelji transformacija ovih usluga u jedinice razmene na globalnom tržištu.²³ Lokalna administracija nije bila jedina meta: Novi laburisti su takođe sproveli značajne reforme koje su razvile tržište za privatne kompanije unutar Nacionalne zdravstvene službe²⁴, obrazovnog sistema, zatvorskih institucija i pravnih službi.²⁵ U svakom od ovih slučajeva, proces transformacije nekog dela javne službe u robu kojom je moguće trgovati prolazi kroz iste faze: standardizacija, stvaranje potražnje, ubeđivanje zaposlenih da prihvate promene i transfer rizika.²⁶ Ovi procesi, naravno, nisu specifična karakteristika Novih laburista ili UK-a ali, entuzijastički prihvaćeni od strane socijaldemokrata u Britaniji, kao Skandinaviji i drugde, igrali su važnu ulogu u stvaranju novog konsen-

---

²³ Opširno sam pisala o ovom procesu u, na primer, Huws, *The Making of a Cybertariat*; and Huws, „The New Gold Rush“, *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 2(2), 2008.

²⁴ Za detaljnu analizu, videti S. Player i C. Leys, *Confuse and Conceal: The NHS and Independent Sector Treatment Centres*, London: Merlin Press, 2008.

²⁵ Videti D. Whitfield, „Marketisation of Legal Services“, *Legal Action*, mart 2007.

²⁶ C. Leys, *Market-Driven Politics*, London: Verso, 2003.

zusa po kojem se zdravorazumski prihvata kao prirodno i neizbežno da tržište postavlja norme.

U slučaju složenih ličnih usluga (kao što su podučavanje, medicinska nega ili socijalni rad), a koje uključuju veliku količinu kontekstualnog i implicitnog, tacitnog znanja, komunikativnih veština i „emocionalnog rada“,²⁷ nije lako sprovesti proces standardizacije koji je preduslov za komodifikaciju. Taj proces uključuje mnoge korake tokom kojih se sprovodi niz mera: implicitno znanje u sve većoj meri biva kodifikovano, poslovi se standardizuju, merenje rezultata je unapred dogovoreno, procesi upravljanja su reorganizovani, organizacije su razgrađene na sastavne delove koji se potom formalizuju (ponekad i u zasebne pravne entitete), a između njih se uvode odnosi koji liče na tržišne. Sve to može biti priprema za promenu vlasništva ili otvaranje prostora za spoljašnju ponudu. Tek kada je aktivnost stvarno ili potencijalno transformisana u nešto što je moguće proizvesti ili prodati od strane profitno orijentisanog preduzeća, teren je pripremljen za dalje restrukturiranje na načine koji čine deo uobičajenih praksi multinacionalnih kompanija: dolazi do združivanja, preuzimanja, rekonfiguracije delova u nove kombinacije i uvođenja globalne podele rada.²⁸

---

²⁷ A. Hochschild, *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press, 1983.

²⁸ Ponekad se postavlja pitanje da li postoji ikakvo poboljšanje u kvalitetu usluga koje su standardizovane, komodifikovane ili autorsovane. Ukoliko je to slučaj, dobit koju imaju korisnici/e usluga može prevagnuti nad svim negativnim posledicama po radnike/ce. Zapravo, iz više razloga je izuzetno teško praviti ovakva poređenja. Prvo, restrukturiranje se često uvodi u situacijama kada su usluge, usled rezova u potrošnji, već lošijeg kvaliteta. Drugo, procesi promena povezani sa komodifikacijom otežavaju

U deceniji od 1997. do 2007. godine ovi procesi standardizacije i internacionalizacije odigrali su se veoma brzo. Do 2000. godine uveden je čitav niz novih zvaničnih procedura i standarda kvaliteta uključujući i ISO standarde kvaliteta.²⁹ Tu su zahtevi sistema za upravljanje kvalitetom narasli sa 46.571 u 1993. na 1.064.785 u 2009. godini – zapanjujući rast od gotovo 23 puta u periodu od 16 godina.³⁰ Globalni porast broja standarda vezanih za životnu sredinu bio je jednako dramatičan – od 13.994 u 1999. godini na 223.149 deceniju kasnije, rast od 16

---

poređenje sličnog sa sličnim. Treće, opsesivno fokusiranje na kvantitativne indikatore, koje je osnovni potporni stub komodifikacije, čini nevidljivim mnoge kvalitativne promene koje korisnici/e usluga mogu da dožive kao negativne. Ipak, postoji dosta istraživanja koja sugerišu da dolazi do pogoršanja u kvalitetu pruženih usluga (videti, na primer, C. Leys i A. Pollock, *NHS plc: The Privatisation of our Health Care*, London: Verso, 2004; Player i Leys, *Confuse and Conceal*; D. Whitfield, *Global Auction of Public Assets*, London: Spokesman, 2009). Možda nije slučajno što je Džon Haton (John Hutton), državni sekretar za preduzeća i reformu propisa u vladi Novih laburista tokom 2008. godine, prestao čak i da tvrdi da je glavna prednost outsorsinga smanjenje troškova. Industriju javnih usluga, rekao je, treba podsticati jer „postoji značajan izvozni potencijal u ovoj industriji koja raste. Podsticanje i pomaganje firmi iz UK da što više iskoriste ove prilike proizvešće značajnu dobit ne samo za njih, već i za ekonomiju UK. Zaključak je da je najbolji način na koji vlada može da pomogne industriju javnih usluga u inostranstvu upravo kroz održavanje takmičarskog okvira koji podstiče dinamičnu i uspešnu industriju javnih usluga u UK“. Videti Executive Summary introduction to Julius, *Public Services Industry Review*, str. v.

²⁹ Međunarodna organizacija za standardizaciju, koja broji 2.700 tehničkih komiteta, potkomiteta i radnih grupa, postavila je međunarodne tehničke standarde za širok opseg različitih industrijskih procesa. Postojanje tih standarda znači da je moguće trgovati sa ISO-sertifikovanom kompanijom (ili joj prepustiti autorsovane poslove) sa uverenjem da će rezultati biti predvidljivi i standardizovani. Time se uklanja potreba za detaljnim nadzorom. Na isti način su, recimo, električni standardi omogućili da se neki uređaj priključi na struju preko standardizovane utičnice uz garantovanu sigurnost da će ispravno funkcionisati.

³⁰ ISO Survey, 2009, dostupno na <http://www.iso.org>.

puta za svega deset godina. U međuvremenu, milioni radnika/ca širom sveta stekli/e su sertifikate akreditovane od strane IT kompanija kao što su *Sun*, *Oracle*, *Cisco*, *Microsoft* i drugih, što im je omogućilo da uđu na transparentno globalno tržište poslova, na takav način da je njihove veštine, sada u potpunosti jasne poslodavcima, bilo moguće zameniti veštinama drugih radnika/ca. Novokvalifikovani/a posjednik/ca *Cisco* sertifikata sada, na primer, može na internetu³¹ da sazna da će, zahvaljujući svojim kvalifikacijama, zarađivati prosečnu godišnju platu od 69.401 američkih dolara u UK, ili 14.518 dolara u Indiji. Oni/e koji/e ne mogu da prodaju svoje veštine velikim multinacionalnim korporacijama, mogu da ih aukcijski ponude najvećem ponuđaču na vebstranovima kao što je *oDesk*.³² Da bi se pružio nekakav nagoveštaj veličine globalne rezervne armije stvorene na ovakav način, može se ukazati na to da je samo jedan od *Microsoft* sertifikata, *Microsoft Certified Professional* (MCP), u vreme pisanja ovog teksta posedovalo 2.296.561 radnika/ca.³³ S obzirom na to da se radi o zanimanju koje je, još koliko 1980-ih godina, bilo rezervisano za malobrojnu elitu sa značajnom pregovoračkom moći,³⁴ ova brojka je zapanjujuća.

---

³¹ U ovom slučaju: <http://www.certificationskit.com/cisco-certification/ciscocertification-salary-statistics>.

³² B. Caraway, „Online Labour Markets: An Enquiry into oDesk Providers“, *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 4(2), 2010, str. 111-125.

³³ Dostupno na <http://www.trainingsignaltraining.com>.

³⁴ Detaljno sam pisala o promenljivim profesionalnim identitetima IT radnika/ca unutar konteksta globalizacije u U. Huws, „New Forms of Work; New Occupational Identities“, u N. Pupo i M. Thomas, ur, *Interrogating the 'New Economy': Restructuring Work in the 21st Century*, Peterborough, Ontario: Broadview Press, 2010.

VI

Mnoge kompanije, u kojima ovi/e nemanuelni/e radnici/e traže zaposlenje međusobno se nadmećući, rasle su eksponencijalno tokom poslednjih četvrt veka. Neke od njih nastale su iz uslužnog sektora proizvodnih kompanija, a ponekad iz finansijskih ili kompanija za pružanje poslovnih usluga. Među njima su *Siemens Business Services*, *Accenture*, *Capgemini* i *Capita*, sa tradicionalnom bazom u Evropi ili Severnoj Americi, ali i kompanije koje su potekle iz Indije, poput *Infosys*, *Wipro* i *Tata Software Consultancy*, koje su isprva pružale relativno osnovne IT usluge, ali su brzo uspele da napreduju u lancu vrednosti i postale globalni lideri u ofšor obavljanju autorsovanih poslovnih procesa (*business process outsourcing*). Postoje i kompanije koje se više fokusiraju na snabdevanje manuelnim radnicima/ama, kao što su *Manpower* i *Group 4 Securicor*, zatim kompanije koje se specijalizuju u određenim sektorima ili vrstama usluga (poput kompanije *Vertex* koja pruža autorsovane usluge korisničkog servisa), kao i druge koje obuhvataju različite aktivnosti, poput kompanija *Serco* i *ISS*.

Ove kompanije nisu pasivni igrači u globalnoj ekonomiji. Oni na tržištu aktivno nude svoje usluge vladama i energično lobbiraju za ekspanziju autorsinga, bilo individualno ili kroz poslovna udruženja kao što su, u UK, *Business Service Association* (BSA) i *National Outsourcing Association* (NOA). Mnoge imaju konsultantska odeljenja koja savetuju vladina tela kako da „modernizuju“ svoje usluge, preporučujući one vrste strategija za autorsing od kojih one same, ali i druge kompanije, izvlače korist. Ovi konsultanti su naročito aktivni na tržištima u nastajanju,

kao što je Vijetnam,³⁵ gde razgranata mreža državnih usluga predstavlja bogat plen. *Serco* je čak osnovao *Serco Institute* koji se predstavlja „kao nezavisan istraživački centar (*think thank*) iz UK koji nudi usluge istraživanja i kreiranja inovativnih ideja o korišćenju konkurencije i ugovaranja u reformi javnih usluga i razvoju održivog tržišta javnih usluga“.³⁶ Leys (Colin Leys) i Plejer (Stewart Player) su analizirali izuzetno agresivno lobiranje kod koalicione i vlade Novih laburista u UK, koje je uobličilo predloge za reformu NZS-a iz 2011. godine.³⁷

U sve većoj meri, njihov tržišni odnos sa vladama, koje su njihovi korisnici, menja se iz onog u kome kupci drže poluge moći (tržište kupaca), ka onome u kome dominiraju prodavci (tržište prodavaca). Jedan od faktora koji dovodi do ove promene u odnosima moći je promenjiva priroda veština i znanja radne snage, kao i vlasništva nad njima. Tradicionalno, mnogi radnici/e u sektoru javnih usluga su (uključujući nastavnike/ce, socijalne i zdravstvene radnike/ce) na svoj posao doneli/e kompleksno mnoštvo veština i bili/e su u mogućnosti da deluju prilično autonomno u individualnom odnosu sa svojim klijentima/kinjama. Čak i u veoma birokratizovanim sredinama, vođenim pravilima, kao što su poreske uprave³⁸, mnogi/e radnici/ce u javnim službama su

---

³⁵ Videti C. Dixon, „The Reformatting of State Control in Vietnam“, *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 2(2), 2008, str. 101-118.

³⁶ Dostupno na <http://www.serco.com>.

³⁷ C. Leys i S. Player, *The Plot Against the NHS*, London: Merlin Press, 2011.

³⁸ Za detaljan opis uticaja koji sve veće oslanjanje danskog poreskog sistema na korisničke servise ima na veštine radnika/ca videti Bramming, Sørensen, Hasle, „In Spite of Everything: Professionalism as Mass Customised Bureaucratic Production in a Danish Government Call Centre“, *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 3(1), 2009, str. 114-130.

imali/e značajnu količinu specijalizovanog, u velikoj meri nepisanog znanja koje je proisticalo iz njihovog iskustva. Kvalitet usluga je stoga veoma zavisio od postojanja stabilne, posvećene radne snage, često sa snažno izraženim profesionalnim i etičkim standardima razvijenim unutar zajednica prakse (*communities of practice*) sa izvesnom količinom samoregulacije.

Procesi koji su deo preduslova za komodifikaciju uključuju analizu ovih veština i zadataka povezanih sa njihovom primenom. Oni se, potom, razlažu na sastavne delove, određuju se eksplicitni standardi za njihovo sprovođenje, a često se uvodi i razrađena podela rada kojom se rutinski poslovi prebacuju na niže kvalifikovane radnike/ce. Interni oblici kontrole, koje sprovode sami/e radnici/e i koji se prate bilo njihovom ličnom motivacijom ili kroz povratne informacije kolega/inica ili menadžera/ki, tako bivaju zamenjeni oblicima koji su diktirani spolja. Za ovaj proces je neophodno vreme jer često zahteva postepeno prepuštanje posla novoj, drugačije obučenoj, grupi radnika/ca.

No, ne treba preobučiti samo radnu snagu: korisnici/e usluga takođe treba da se naviknu na to da su tretirani kao konzumenti na masovnom tržištu, pre nego kao individualni klijenti/kinje. U ranim fazama autsorsinga, ovaj proces ni u kom slučaju nije završen. Iz perspektive političkog interesa i efikasnosti neophodan je lagan i neprimetan transfer koji korisnici/e usluga, u njegovim ranim fazama, ne doživljavaju kao unazađivanje, a u izvesnom smislu ga vide i kao poboljšanje u poređenju sa „rasipničkim“ i „birokratskim“ prethodnikom. Najlakši način da se sprovede takva tranzicija je da se iskoristi

isto osoblje za pružanje iste usluge. Iz tog razloga obično prvi outsorsing bilo koje usluge (upravo kao kod korporativnog preuzimanja) ne uključuje masovna otpuštanja, već pre transfer osoblja od jednog poslodavca ka drugom. U Evropi, ovo je olakšano TUPE direktivom (*Transfer of Undertakings [Protection of Employment] Directive*) donetom od strane EU (*EC Directive 2001/23*) koja pruža pravnu zaštitu premeštenim radnicima/ama u pogledu njihovih uslova rada, uključujući penziona prava. Postojanje TUPE-a je dovelo do situacije u kojoj reakcija sindikata na outsorsing često nije direktan otpor, već fokusiranje na to da se prebačenim radnicima/ama obezbedi da u punoj meri budu pokriveni propisima TUPE-a. Industrijske akcije u situacijama outsorsinga javnih usluga su relativno retke, iako se nikako ne može reći da ih uopšte nema.³⁹ Kao posledica niza transfera, na lokacijama gde se outsorsing prvo desio, kao što je UK, obučena radna snaga multinacionalnih kompanija koje preuzimaju outsorsovane poslove se uvećala, ne toliko kroz novu regrutaciju sa tržišta rada, koliko upravo kroz transfere. Na primer, u odeljenju koje pruža IT usluge ili u nekom velikom outsorsovanom korisničkom servisu, mogu se naći jedan pored drugog (sa veoma različitim uslovima pod kojima su zaposleni, nasleđenim od njihovih ranijih poslodavaca) radnici/e koji/e su prethodno radili/e u mnoštvu različitih ispostava centralne ili lokalne administracije ili u bankama, proizvodnim ili uslužnim kompanijama. Jednom zaposleni/e od

---

³⁹ Videti P. Meil, P. Tengblad i P. Docherty, *Value Chain Restructuring and Industrial Relations – The Role of Workplace Representation in Changing Conditions of Employment and Work*, WORKS Project, Higher Institute of Labour Studies, K. U. Leuven, Leuven: HIVA, 2009.

strane novog poslodavca, mogu uvideti kako njihov posao prolazi kroz čitav niz promena – neki poslovi se sele u druge filijale kompanije u druge regione ili zemlje, a za one koji su zadržani uspostavljaju se novi pokazatelji učinka i ciljevi koje treba dostići, kao i novi zahtevi da zaposleni budu dostupni za rad tokom vremena koje je ranije smatrano za slobodno. Pošto se ugovori kojima se realizuje outsorsing obično sklapaju na relativno kratak period, svako obnavljanje ugovora uključivaće dalje restrukturiranje.

U jednoj studiji slučaja iz UK, IT odeljenje lokalne administracije prvo je bilo autorsorovano jednoj velikoj globalnoj IT firmi stacioniranoj u Evropi (Kompanija A). Neki/e zaposleni/e su prihvatili/e otpremninu, dok su se drugi/e prebacili/e u ovu kompaniju. Nakon nekoliko godina, ugovor je trebalo obnoviti i dobila ga je manja kompanija smeštena u UK (Kompanija B). Neki/e od prvobitno prebačenih radnika/ca ostali/e su u Kompaniji A, preuzevši nove uloge, neki/e su uzeli/e otpremninu, a neki/e su se zaposlili/e u Kompaniji B koju je potom kupila multinacionalna kompanija bazirana u SAD sa jakom antisindikalnom tradicijom (Kompanija C). Preostala radna snaga (koja i dalje pruža iste IT usluge istoj lokalnoj administraciji) je tako bila zaposlena od strane četiri različita poslodavca za manje od deset godina. Iako se nije činilo da postoji bilo kakvo formalno kršenje TUPE odredbi, tokom tog perioda zabeležen je konstantni pad u kvalitetu radnog života i uslova rada. Jedan radnik, čije je dete umiralo od raka, tražio je dozvolu od novog menadžmenta Kompanije C da radi od kuće nekoliko dana nedeljno (nešto što je smatrano uobičajenom praksom pod ranijim kolektivnim ugovorom sa lokalnom administracijom), ali je bio

odbijen od strane menadžera koji mu je rekao da „ako posao može da se radi od kuće, može da se obavlja i iz Indije“.

Za mnoge koji su zaposleni/e u javnom sektoru još je pod-muklija promena sistema vrednosti: umesto etosa javne službe, gde se rad doživljava kao da ima neko intrinzično značenje, nastupa komercijalizacija u kojoj rad vodi samo ka „punjenju džepova deoničara“, kako je to rekao jedan IT tehničar. Mnogi/e su svesno izabrali/e da rade u javnom sektoru, žrtvujući time mogućnost da napreduju kako bi radili na poslu koji je percipiran kao siguran i koristan jer doprinosi zajednici.⁴⁰ Oni bi mogli postati nezadovoljni radnici koji odbijaju da budu marljivi i vredni, sve ono što se ceni kod multinacionalnih kompanija čija su sada radna snaga. Ipak, kompanijama ovo nije od velikog značaja jer jednom kada inkorporiraju njihovu stručnost mogu ih zameniti mlađom radnom snagom koju je lakše oblikovati i koja oseća zahvalnost za bilo kakvu sigurnost koju mogu da dobiju. U UK, laburistička vlada jeste obezbedila kakvu-takvu zaštitu drugoj generaciji zaposlenih u autorsovanim javnim uslugama, uvodeći poseban propis o pravilima i uslovima rada (*‘two-tier’ code*), a koji garantuje da će novi zaposleni, koji rade rame uz rame sa nekadašnjim radnicima/ama javnog sektora, primati iste plate i penzije. Međutim, ovaj propis je povučen u decembru 2010, sa dolaskom nove koalicione

---

⁴⁰ Ova studija slučaja je detaljno opisana u S. Dahlmann, „The End of the Road: No More Walking in Dead Men’s Shoes: IT Professionals’ Experience of being Outsourced to the Private Sector“, *Work Organisation, Labour and Globalisation*, 2(2), 2008, str. 148-161.

vlade.⁴¹ Poređenje uslova rada na istim poslovima u javnom, privatnom i volonterskom sektoru u UK, koristeći podatke *Labour Force Survey*, otkriva da su u svakom od slučajeva uslovi bili lošiji u privatnom sektoru. Na primer, samo 3% zatvorskih službenika u javnom sektoru ima radni staž manji od godinu dana u poređenju sa 11% u privatnom sektoru, a 10% zaposlenih sa punim radnim vremenom u zdravstvu i ličnim uslugama u privatnom sektoru radi više od 48 sati nedeljno u poređenju sa samo 2% onih u javnom sektoru.⁴²

Onog trenutka kada se znanje radnika/ca prethodno zaposlenih u javnom sektoru preuzme, kodifikuje i smesti u baze podataka, ono može biti, ne samo preneto jeftinijoj radnoj snazi, već i upotrebljeno kao kapital od strane novog poslodavca. Na primer, kompanija koja je već stekla iskustvo u vođenju vladinih telefonskih servisa, upravljanju kadrovskom službom nekog univerziteta, pružanju IT usluga za filijale poreskih uprava ili, pak, pružanju usluga pranja veša za neku bolnicu, u mogućnosti je i da agresivno nudi te usluge drugim potencijalnim javnim mušterijama, u drugim regionima ili državama. Komodifikovano znanje radnika/ca tako predstavlja sirovinu za dalju ekspanziju.

---

⁴¹ H. Reed, *The Shrinking State: Why the Rush to Outsource Threatens our Public Services*, London: A report for Unite by Landman Economics, 2011, str. 13.

⁴² *Ibid*, str. 18.

VII

Već sada je akumulirano dovoljno ovakvog znanja da pokrene ogromno proširenje u obimu outsorsinga. Mete kompanija iz *industrije ličnih usluga* su razne, a obrazovanje i zdravstvo su percipirani kao sektori sa najvećim potencijalom za rast.⁴³ Posebno je primamljiva britanska Nacionalna zdravstvena služba, treći najveći poslodavac na svetu (posle kineske Crvene armije i indijske državne železnice).⁴⁴ Posledice finansijske krize iz 2008. godine pružile su idealne uslove za takav eksplozivan rast. Potreba za redukcijom državnih deficita (dugova napravljenih državnim jemstvima za banke [*bailout*]) legitimije smanjenje troškova, kao i potragu za „efikasnošću“ i ekonomijom obima, a podržava je i retorika o smanjenju državnog aparata. Promoviše se novi model po kome vladina funkcija više nije da pruža usluge nego da ih nabavlja. Ovaj model su neki već prihvatili sa entuzijazmom. Na primer, u oktobru 2010. godine, lokalno veće Safoka u UK objavilo je planove da će postati ‘virtuelno veće’ i da će outsorsovati sve svoje usluge, uključujući i administrativne funkcije, smanjujući broj direktno zaposlenih sa 27.000 na samo 300.⁴⁵ Veće u Barnetu je daleko odmaklo na tom putu sa svojim merama nazvanim „Buduća forma“ (*Future Shape*), objavljenim 2008. godine, za koje se već pokazalo da su rezultovale veoma malom uštedom, delom zbog visoke cene konsaltinga, a pritom dovodeći

---

⁴³ Julius, Public Services Industry Review

⁴⁴ S. Lister, „NHS is World’s Biggest Employer after Indian Rail and Chinese Army“, The Times Online, 20. mart 2004.

⁴⁵ A. Bawden, „Suffolk Council Plans to Outsource Virtually all Services“, www.guardian.co.uk, 22. septembar 2010.

do drastičnog pada u kvalitetu usluga, kao i do gubitka radnih mesta.⁴⁶ (Još je dramatičniji primer, iako manjeg obima, gradić Mejvud u okrugu Los Anđeles, SAD, koji od 1. jula 2010. godine nema nijednog zaposlenog, dok sve usluge pružaju nezavisni izvođači ili osoblje pozajmljeno od susednog grada Bela).⁴⁷

U UK, čija aktuelna koaliciona vlada predstavlja ekstreman primer ovog novog načina razmišljanja, argumentacija vezana za procese koji su na snazi je konfuzna – levica, fokusiranjem na „rezove“, sugerise da je problem samo u veličini budžeta predviđenog za javne usluge, dok desnica forsira retoriku o deetatzaciji i decentralizaciji pri tom ne insistirajući na prebacivanju javne imovine direktno multinacionalnim korporacijama na upravljanje (iako ta opcija nije isključena), već predlažući da je preuzmu volonteri. Zelena knjiga koju je 2010. godine objavila Vlada Ujedinjenog Kraljevstva (*Modernising Commissioning Green Paper*) citira manifest Liberalnih demokrata i njihovo obećanje da će „podržati stvaranje i širenje uzajamnih zajedničkih fondova, kooperativa, humanitarnih organizacija i socijalnih preduzeća, i omogućiti tim grupama da u mnogo većoj meri budu uključene u vođenje javnih usluga.“ U nastavku se kaže da su „te reforme ključne za ostvarivanje prenosa nadležnosti kojem je ova vlada posvećena, prebacujući moć sa centralne vlasti na lokalne zajednice“.⁴⁸

---

⁴⁶ D. Whitfield, *Analysis of Development and Regulatory Services Business Case*, London: European Services Strategy Unit, 2011.

⁴⁷ „There Goes Everybody“, *The Economist*, 8. jul 2010.

⁴⁸ Cabinet Office, *Modernising Commissioning: Increasing the Role of Charities, Social Enterprises, Mutuals and Co-operatives in Public Service Delivery*, Cabinet Office Green Paper, London, 2010, str. 5, naglašeno u originalu.

U kojoj meri se radi samo o paravanu i u kojoj meri se otvara prostor za potencijalno novu ulogu nevladinih organizacija (NVO) u pružanju usluga, ostaje pod znakom pitanja. Globalno, uloga NVO se značajno promenila poslednjih godina. Ne samo da mnoge, u različitim stepenima povezanosti, rade u partnerstvu sa multinacionalnim korporacijama (na primer, Fondacija Aga Kan [*Aga Khan Foundation*] u Tanzaniji organizuje obuku za medicinske sestre koju finansira kompanija *Johnson and Johnson*⁴⁹), već su mnoge NVO u celosti finansirane od strane multinacionalnih kompanija. Na primer, aktivnosti organizacije *New Citizen Life Centre*, koja pruža zdravstvene usluge i pomoć u nalaženju posla siromašnim migrantskim radnicima/ama iz Guižinga, migrantskog sela u Pudongu, periferiji Šangaja u Kini, u potpunosti su finansirane od strane firme *Glaxo Smith Kline* i služe promociji proizvoda ove kompanije, kao i stvaranju pozitivnog imidža kompanije, ali i kapitalizma uopšte.⁵⁰ Čini se verovatnim da će se slično mešanje uloga sve više dešavati i drugde. Čak i ako usluge budu vođene od strane NVO, nije jasno kome će one polagati račune i kako. Kratkoročno, uključivanje volonterskih organizacija može da ublaži i humanizuje posledice promena; dugoročno, čini se verovatnim da će multinacionalne kompanije na kraju preuzeti vođenje svih onih delatnosti koje su potencijalno profitabilne jednostavno zahvaljujući eksploataciji ekonomije obima koju mogu postići. Gotovo da nije sporno da će glavna posledica ovog novog

---

⁴⁹ Aga Khan Development Network, „Upgrading Nursing Studies: Strengthening the Health-Care System in Tanzania“, oktobar 2007, dostupno na <http://www.akdn.org>.

⁵⁰ B. Neilson, „Guijing Migrant Village“, *Transit Labour*, 2. decembar 2010, str. 33-35.

pristupa biti masovno prebacivanje javne imovine na korporacije koje će se njome služiti u cilju ostvarivanja profita. Tokom tog procesa, radna snaga iz javnog sektora biće uključena u širu masu fluktuirajuće radne snage: zamenljive, prekarne i – s obzirom na to da će radnici/e sve više biti zapošljavani/e od strane posrednika u promenjivim globalnim lancima vrednosti – bez stabilnog okvira za kolektivno predstavljanje i pregovaranje.

Međutim, ova situacija nije bez svojih kontradikcija. Kada je u pitanju država, postoji tenzija između njene uloge u privlačenju i kontrolisanju kapitala na svojoj teritoriji, sa jedne strane, i njene uloge u otvaranju novog prostora za ekspanziju kapitala, sa druge strane. Unutar vladajućih nacionalnih elita, postoje tenzije između onih koji zahtevaju manju ulogu za administraciju *tout court* i onih (zastupnika kompanija koje profitiraju od pružanja javnih usluga) koji bi voleli da vide uvećanu javnu sferu, doduše otvorenu za profit. Postoje i kontradikcije između nacionalnog interesa za sprečavanjem da nezaposlenost dostigne nivo koji bi bilo nemoguće kontrolisati i interesa globalnih kompanija da pronalaze najjeftiniju radnu snagu, gde god da se ona nalazi. U svakom slučaju jasno je da je, ako radnička klasa želi da povрати ikakve beneficije u okviru predstojećeg talasa akumulacije (zasnovanog na eksproprijaciji pređašnjih kolektivnih napora radništva za redistribucijom), neophodno razviti nove oblike organizovanja, one koji prepoznaju zajednički interes globalnog proleterijata, zaposlenog od strane globalno organizovanih poslodavaca.

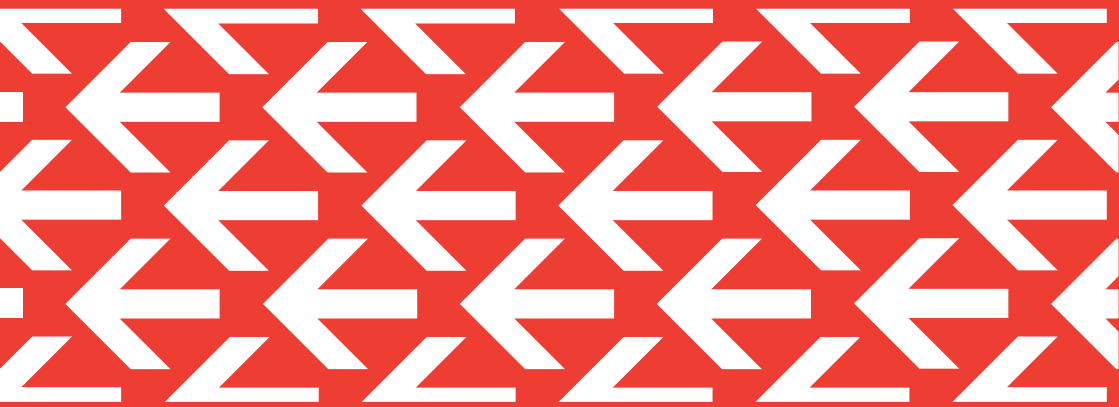
Tekst je prvi put objavljen kao U. Huws, „Crisis as Capitalist Opportunity: The New Accumulation Through Public Service Commodification“, *Socialist Register*, London: Merlin Press, 2012.

<http://www.socialistregister.com/>

<http://www.merlinpress.co.uk/>

Prevod: Nenad Knežević

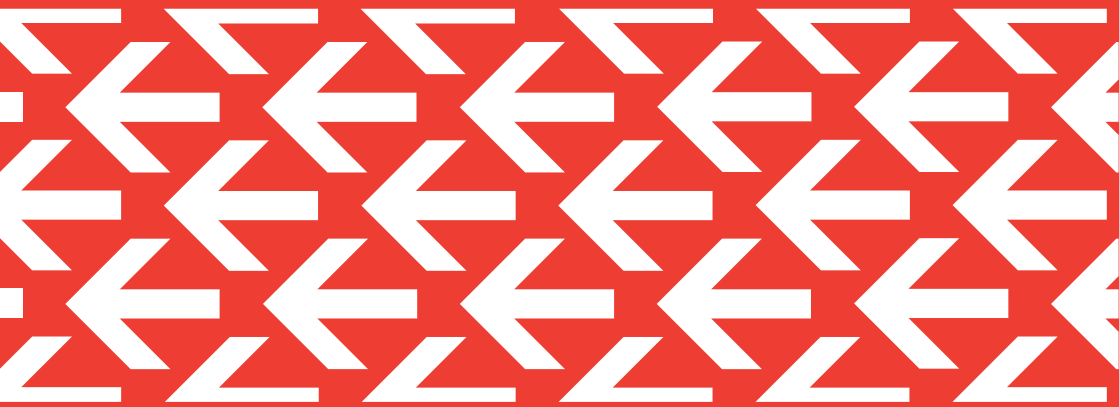
Redaktura: Darko Vesić i Vladimir Simović

II KONTEKSTUALIZACIJA

Goran Musić

**OD „SVAČIJE-NIČIJE“ DO NEČIJE,
SAMO ČIJE? DRUŠTVENA SVOJINA I
JAVNO DOBRO U SRPSKOJ
TRANZICIJI**

NEOLIBERALNE UMOTVORINE

Stalno ponavljanje jeste način na koji određena ideja pušta koren u populaciji. U Srbiji smo okruženi pretpostavkama i konceptima neoklasične ekonomske škole. Vladajuća ideologija se delimično reprodukuje upravo tim stalnim verglanjem od strane političara, medija, pa i običnih ljudi, koji je, često nesvesno, reprodukuju. U tom smislu, i mi koji želimo da stvorimo nekakvu protivtežu vladajućoj ideologiji, moramo takođe uporno širiti i ponavljati našu argumentaciju. Naravno, snaga određene ideologije ne može se svesti na to ko je uporniji u ponavljanju. Potencijal za širenje neke ideje zavisi pre svega od toga koliko ona odgovara stvarnosti tj. društvenoj praksi.

Na prvi pogled, vladajuća ideologija je tu u velikoj prednosti. Ona se čini samorazumljivom. Dovoljno je da izađete iz kuće i probate da uđete u javni prevoz – potencijalni putnici oko vas se laktaju, svako gleda da prvi uđe u autobus. Ljudi se ponašaju u skladu sa uslovima u kojima su socijalizovani. Tako bilo kakva priča o zajedničkom interesu ili solidarnosti često biva *a priori* odbačena jer, zna se: „ljudi su egoisti, svako gleda svoj interes, čovek je čoveku vuk“, itd. Taj famozni *homo economicus* kao osnovni subjekt neoklasične ekonomije – taj proračunati stvor, koji stalno odmerava i pokušava da maksimizuje svoju dobit, počinje da oslikava nekakvu pretpostavljenu

„ljudsku prirodu“.

No, ostavimo za sada po strani pitanje društvene prakse i vratimo se već spomenutom *verglanju*. Naime, da bi širenje određene ideje bilo uspješno, ona se tokom vremena mora ponavljati na različite načine i na različitim nivoima. Razrade osnovnih postavki građanske ekonomije nalazimo svuda – od akademskih skupova do novinskog naslova, parole, slogana. Međutim, siguran znak da je određena ideologija zaista zašla duboko u određeno društvo jeste kada preuzme značenje izreka, narodnih poslovice ili umotvorina. Ovaj tip difuzije je vrlo moćan zato što se izreke koje žive u narodu percipiraju kao opštevažeće i zdravorazumske maksime. Isto kao što građanske ekonomske škole uzimaju *homo economicusa* kao čist, neistorijski subjekt, tako se često i narodne izreke uzimaju za „večne istine“, koje se ne dokazuju. Naime, značenje izreke „ko rano rani dve sreće grabi“, na primer, jeste samorazumljivo, bilo da je u pitanju 19. vek ili informatičko doba. Međutim, kada malo bolje razmislimo, kao što se tokom istorije menja „ljudska priroda“ menjaju se i značenja koja pripisujemo određenim izrekama.

I tako dolazimo da naslova ovog izlaganja i izreke „*što je svačije to je ničije*“. Naime, ja ne znam od kada datira ova izreka. Ne znam da li je lingvistika ustanovila kada se pojavila ova formulacija. Krajem Drugog svetskog rata, na primer, ova parola je na našim prostorima mogla da ima pozitivnu konotaciju, ukazivala bi na ukidanje privilegija predratne klase i stvaranje egalitarnijeg društva. Međutim, za nas je danas posebno interesantno specifično značenje i uloga koju je ta izreka

odigrala kasnih osamdesetih godina prošlog veka u jugoslovenskom samoupravljačkom socijalizmu. A njena tadašnja funkcija je vrlo jasna. Zajedno sa frazom „*niko ne može tako malo da me plati, koliko malo ja mogu da radim*“ ona je imala isključivo negativnu konotaciju. Ukazivala je na zaključak kako je društvena svojina neefikasna, kako su dobra u privatnom vlasništvu superiorna i kako je sistem u kome svi poseduju sve nekako veštački, usiljen ili neprirodan.

Ako krenemo da preturamo po štampi i arhivama iz tog vremena, videćemo da ove izreke izgovaraju radnici na svakom koraku, iz fabrike u fabriku, kao samorazumljivo objašnjenje ekonomske krize u kojoj se sistem našao. Tako, na primer, 1988. godine radnica IMR (Industrija motora Rakovica) za fabrički list kaže sledeće:

„U svakoj kući se zna ko je gazda, ko je odgovoran i ko određuje šta će se i gde potrošiti, ali kod nas u društvenom sektoru svi su odgovorni za sve i niko ni za šta. Zato privatnici bolje posluju, sve je njegovo i on to čuva i raspolaže time kako najbolje zna. Koliko nam samo materijala čami na zalihama, privatnik to ne bi dozvolio – zato sam za davanje širih ovlašćenja rukovodiocima“

Krajem 1980-ih imamo totalni krah ideologije radničkog samoupravljanja koja jednostavno više nije nudila odgovore na pitanja koja ljudi postavljaju. Radnici su gledali na mašine koje stoje, na blokirane računice, na korumpirane direktore i shvatili u kojoj meri ideal samoupravljačkog socijalizma odstupa od realnosti. U taj vakuum spremno ulaze zastupnici slobodnog tržišta,

ideje koja ima dugu tradiciju u okviru samoupravljačkog socijalizma, i nude svoja objašnjenja za krizu i svoje ideje za izlazak iz iste. Citat koji sam naveo je tipičan za taj period i govori u prilog tome da su apologete tržišnih rešenja bile poprilično uspešne. Drugim rečima, tih par godina pred slom jugoslovenskog socijalizma predstavljaju ključno razdoblje u kome se već priprema teren za procese koji će punom snagom zapljusnuti naše prostore u naredne dve decenije.

„NARODNI KAPITALIZAM“

Kada se govori o prekretnicama koje otvaraju smenu različitih era ili određuju putanju društva za narednih par godina, u Srbiji se obično kao krucijalne godine uzimaju 1991. (raspad Jugoslavije) ili 2000. (kao godina u kojoj je pao Slobodan Milošević). Popularna je i simbolika 2003. (godina kada je ubijen Zoran Đinđić) – nakon tih prvih godina ubrzane tranzicije navodno imamo neku drugu politiku pod Vojislavom Koštunicom, zatim dolazi Boris Tadić i stvari vodi u trećem pravcu, itd. Međutim, za razliku od ovih popularnih predstava, ja bih kao ključnu godinu preloma uzeo 1989. i sve događaje nakon nje gledao u nekoj vrsti kontinuiteta. Naime, 1989. godine, Savezno izvršno veće pod Antom Markovićem donosi novi Zakon o preduzećima koji, po prvi put nakon Drugog svetskog rata, pred zakonom izjednačava društvenu, državnu i privatnu svojinu. Tada se govorilo o „izjednačavanju“. Dakle, ne o oduzimanju prava nekome na nešto, već o davanju jednakih prava svim oblicima svojine. Već godinu dana kasnije, usvaja se prvi zakon o privatizaciji u federaciji,

da bi 1991. godine svaka od republičkih birokratija spremno dočekala raspad države uvodeći sopstvene verzije zakona o svojskoj transformaciji.

U Istočnoj Evropi tih godina privatizacija se sprovodila putem dva metoda. Prvi jeste sistem direktne prodaje većinskom vlasniku. Drugi jeste bila takozvana vaučerska privatizacija, gde su stanovništvu dodeljivani „vaučeri“ za kupovinu akcija državnih preduzeća. Na ovaj način gledalo se da se pridobije politička podrška stanovništva za transformaciju, jer se, za razliku od direktne prodaje, gde jedna osoba ili korporacija, često strana, preuzima najveće resurse u nacionalnoj ekonomiji, u ovom slučaju radilo o „narodnom kapitalizmu“, gde se ide na raspršenost vlasništva u rukama miliona malih akcionara. Ipak, u praksi se pokazalo da između ova dva metoda nema puno razlike. U zemljama koje su u privatizaciju zakoračile kroz podelu akcija, desilo se to da su investicioni fondovi ubrzo otkupili akcije od građana i koncentrisali kapital, da bi te iste fondove, kada su bankrotirali, otkupila država i prodala ih direktno stranim korporacijama ili domaćim tajkunima. Prema tome, razlika je samo u koracima a rezultati su svuda bili slični.

U Srbiji se devedesetih godina prošlog veka išlo na takozvano akcionarstvo zaposlenih gde su sami radnici u firmama imali pravo, da pod povoljnim uslovima, otkupe akcije svog preduzeća. Dakle, u pitanju je neka vrsta kombinacije vaučerske i direktne privatizacije, gde zaposleni u datom društvenom preduzeću prvi imaju pravo otkupa deonice pod povoljnijim uslovima u odnosu na ostatak građanstva.

Ovaj model privatizacije na našim prostorima možemo dovesti u vezu sa specifičnom tekovinom jugoslovenskog socijalizma – društvenom svojinom. Šta je bila društvena svojina u jugoslovenskom socijalizmu? To je dosta složeno pitanje koje bi zahtevalo čitav skup posvećen samo toj temi. Jedan od razloga zašto je to pitanje tako komplikovano jeste i to što sam Savez komunista Jugoslavije (SKJ) nikada nije jasno definisao društvenu svojinu. Ona je uvek sadržala određenu dozu ambivalentnosti u sebi. To naravno nije slučajnost. Naime, u zavisnosti od potreba sistema u određenoj tački razvoja, SKJ je favorizovao jednu od različitih interpretacija društvene svojine i time držao različite puteve ekonomskog razvoja otvorenim.

Ono što je navodno bilo nedvosmisleno jeste da društvena svojina znači povlačenje države iz uloge vlasnika nad sredstvima za proizvodnju. Istovremeno, međutim, umesto države, teoretski ne bi trebalo da se pojavljuje nijedan novi vlasnik. Neke funkcije i prava koja u privatnom ili državnom svojinskom aranžmanu pripadaju vlasniku, poput prava upravljanja, prisvajanja i raspodele poslovnog rezultata, izvode se iz rada na društvenim sredstvima, a ne iz prava svojine. Zaposleni ne postaju vlasnici preduzeća ili instalisanog kapitala, već pomenuta prava imaju samo dok rade u dotičnom preduzeću. Takođe, zaposleni ne mogu otuđiti preduzeće ili njegove deonice. Preduzeće trajno ostaje u režimu društvene svojine, tj. njime uvek upravljaju trenutno zaposleni radnici, aktuelni članovi radnog kolektiva.

Međutim, sama praksa jugoslovenskog socijalizma negi-

rala je ovu osnovnu pretpostavku. Naime, tokom vremena iskristalisale su se dve glavne tendencije. Sa jedne strane, usled nedostatka demokratskih mehanizama pomoću kojih bi celokupno stanovništvo kontrolisalo ekonomske tokove, jedina instanca koja je mogla da garantuje da se društveni kapital koristi solidarno u interesu društva kao celine, a ne samo zasebne grupe zaposlenih u datom preduzeću, bila je država, tj. partija. Sa druge strane, jugoslovenski sistem se u velikoj meri oslanjao na tržište i autonomiju preduzeća kako bi stimulisao proizvodnju. Zastupnici ovakve strategije ekonomskog rasta imali su tendenciju da gledaju na društvenu svojinu više kao na svojinu samog radnog kolektiva, to jest ljudi koji rade u njemu. Kada bi samoupravno preduzeće došlo u konflikt sa označenim interesom šire zajednice, njeno poslovanje bilo bi kritikovano. U vokabularu jugoslovenskog samoupravljačkog socijalizma termin „grupno-svojinski“ odnosi korišćen je upravo za ovakvu vrstu prokazivanja. On je upućivao na situaciju gde grupa ljudi, obično direktora, zloupotrebljava društvenu svojinu uvodeći kapitalističke odnose moći unutar samog preduzeća i među radnim organizacijama u široj zajednici.

Krajem 1980-ih, kao što smo videli, preovladala je ova druga, pro-tržišna tendencija, koja je potom poslužila kao osnov za potpuni iskorak iz rama samoupravljanja ka privatnoj svojini i nesputanom tržišnom poslovanju. Taj prvi talas privatizacije kroz povlašćenu kupovinu akcija preduzeća od strane samih radnika je krenuo dosta uspešno, naravno sa stanovišta onih koji su zagovarali privatizaciju. Računa se da je do 1994. skoro 70% preduzeća u društvenom vlasništvu u Srbiji već započelo proces privatizacije. Međutim, usled

ratnih okolnosti, nepostojanja finansijskog tržišta i hiperinflacije, tadašnje vlasti su bile primorane da u velikoj meri preobrate ovaj proces. Naime, da bi sprečile potpuno obezvređivanje duga kod plaćanja akcija na rate kroz hiperinflaciju, vlasti su, u sklopu takozvane „Avramove ekonomske reforme“ i stabilizacije monetarnog sistema zemlje (nazvane po njenom arhitekti – ekonomisti Dragoslavu Avramoviću), donele Zakon o revalorizaciji kojim su inflacioni dobici građana poništeni.

Pored otpočinjanja, a zatim i odustajanja od privatizacije putem radničkog akcionarstva, još jedan krupan ekonomski potez režima Slobodana Miloševića u tom periodu, koji 1990-te diferencira od post-petooktobarske ere, jeste i niz nacionalizacija društvenih preduzeća. Računa se da je režim u Srbiji nacionalizovao nekih 530 kompanija, koje su bile ocenjene kao bitne za ekonomski razvoj zemlje (JAT, EPS, NIS, Železnice Srbije, svi veliki monopoli, Srbijašume, Galenika, itd). Godine 1997. dolazi do novog Zakona o privatizaciji, koji nudi mogućnost zaposlenima da pod povoljnim uslovima otkupe akcije svojih preduzeća, međutim, usled opšteg osiromašenja i slabe perspektive ovih preduzeća, odziv je bio slab. Radničko akcionarstvo tako nije ostavilo neki bitniji trag u industrijskim odnosima srpske tranzicije. Usled opšte ekonomske krize, radnici koji su nominalno posedovali deo svog preduzeća, u vidu deonica, u ovoj činjenici nisu videli niti priliku za finansijsku dobit, niti pravnu osnovu za veći uticaj na donošenje odluka unutar preduzeća. U fabrikama koje su ostale u društvenom vlasništvu nastavila je da raste moć direktora, koji su model insajderske privatiza-

cije i zamrznute tranzicije iskoristili za presipanje društvenog kapitala na privatne račune. Sistematskim uništavanjem i isisavanjem supstance iz firmi u društvenom i državnom vlasništvu, nastale su prve poslovne imperije na čijem čelu su stajali ljudi koji će za par godina široj javnosti postati poznati pod zajedničkim nazivom „tajkuni“.

Konačno, 2001. godine dolazi do odustajanja od koncepta radničkog akcionarstva kao glavnog metoda svojinske transformacije i prelazi se na konvencionalniji način direktne prodaje, što društvenih, što u međuvremenu podržavljenih kompanija, putem tendera i aukcije, jednom većinskom vlasniku. Privatizacija u tom poslednjem periodu dobija na brzini, tako da smo danas, jednu deceniju nakon petooktobarskih promena, skoro pri kraju čitavog procesa. Za prodaju je preostalo još par velikih javnih preduzeća, koja se mogu izbrojati na prste jedne ruke. Na pragu smo ulaska privatnog kapitala u komunalna preduzeća. Jasno je da je strategija privatnog kapitala ulazak i u sistem državnog zdravstvenog osiguranja, itd. Možemo ustanoviti da su u srpskoj ekonomiji ostala samo mala ostrva koja još uvek nisu izložena tržišnoj logici profita. Dakle, vidimo da se nekih dvadeset i kusur godina od proklamovanja jednakosti različitih oblika svojine, nakon tobože mirne koegzistencije društvenog, državnog i privatnog vlasništva, dogodilo to da je privatni kapital proždrao sve oko sebe.

Kako nazvati ovaj proces? U našoj javnosti u opticaju su razni eufemizmi. Tako se govori o tranziciji, približavanju Evropi, uključivanju u svetsku podelu rada, itd. Pa ipak, mi,

kojima je u interesu odbrana javnog dobra, ne bismo smeli nekritički usvajati ovu terminologiju. Najbolji način da se opiše gore opisani proces jeste reći glasno i jasno da je u pitanju restauracija kapitalizma na ovim prostorima. Mnogi izbegavaju upotrebu reči kapitalizam jer se plaše da će zvučati staromodno ili ideološki obojeno. Za tako nešto nema razloga, pogotovo od poslednje globalne ekonomske krize, kada se u svetu ta reč vratila na velika vrata kao termin kojim se opisuje savremena ekonomija i teškoće u koje je zapala.

Zašto uopšte insistirati na tom terminu? Zbog činjenice da ako postavimo jasnu dijagnozu problema sa kojim se suočavamo, biće nam lakše pronaći prave načine da se uhvatimo u koštac sa njima. Kapitalizam je sistem koji postoji malo više od dve stotine godina i njegovi glavni mehanizmi su u velikoj meri već istraženi i poznati. Karl Marks je još u 19. veku opisao osnovnu prirodu ovog sistema. On je rekao da je jedna od osnovnih karakteristika kapitalizma da on nikada ne miruje, da je uvek u pokretu. Naime, kapital stalno mora da se reprodukuje, da stvara novi višak vrednosti, jer ako stane, on je mrtav. Upravo zato kapital ima potrebu da se stalno širi, da ulazi u sve delove ekonomskog života i u sve pore društva. Ako se osvrnemo dvadeset godina unazad, videćemo da smo izloženi upravo takvom jednom procesu. Čitav period se najbolje da sagledati kao era konstantnog širenja tržišne logike profita na sve delove društva. Dakle, možemo da govorimo o korupciji, o partokratiji, o nesposobnosti političara, međutim mi grebemo po površini problema sve dok na te pojave ne počnemo da gledamo kao na nusproizvode širenja tržišta i profitne logike.

ODBRANA I KONTRANAPAD

Onda se logično postavlja pitanje: kako se odbraniti? Gde povući crtu? Gde reći: „U redu, ovo nam je bitno i ovde sada više nema prolaza za tržišne principe“? Pre svega, kako to uraditi? Tu neminovno dolazimo do koncepta *javnog dobra* i uviđamo jednu interesantnu stvar. Naime, svaki od pobrojanih privatizacionih zakona tokom prethodne dve decenije pokušava da povuče neke granice opsega privatne svojine. Početkom devedesetih, društvena svojina je sa velikom mukom formalno-pravno razdeljena na dve kategorije: na dobra koja podležu kupovini i prodaji, i na tzv. javna dobra koja nisu izložena slobodnoj cirkulaciji kapitala, dakle, ne smatraju se klasičnom robom. Privatizacioni zakon iz 2001. godine, koji je najagresivnije do tada zastupao prodaju društvene i državne imovine, već u članu 3, izričito kaže: „*Predmet privatizacije ne mogu biti prirodna bogatstva i dobra u opštoj upotrebi, kao dobra od opšteg interesa*“. Čak i Ustav postavlja određena ograničenja po tom pitanju. Naime, prema članu 85. Ustava Srbije: „*Stranci ne mogu da poseduju dobra od opšteg interesa, već samo mogu dobiti koncesiju na njih*“. I to nije ništa neobično, većina ustava modernih država koje se oslanjaju na tržišno privređivanje ima ovakve odredbe.

Za nas je tu interesantno uočiti dva momenta. Prvo, postaje jasno da pravna kategorija *javnog dobra* nastaje na ukidanju *društvenog dobra*. Javno dobro se uvodi kao mizerna kompenzacija za napuštanje ideje društva koje organizuje svu svoju privrednu aktivnost u interesu većine i prelazak u sistem u kome se gro ekonomske aktivnosti odvija na profitnim osno-

vama. Pod dva, postavlja se pitanje kako građanska ekonomska nauka i pravni sistem odlučuju o tome šta je javno, a šta privatno dobro? Po kojim kriterijumima? Kako utvrditi granice? Gde je ta idealizovana, a nikad dostižna „razumna mera“, balans između dela ekonomije koji kontroliše država, odnosno društvo i onog koji je u privatnim rukama? Neoklasična ekonomska teorija polazi od pretpostavke da su neka dobra inherentno, po svojoj prirodi takva da je bolje da budu u opštem posedu (npr. prirodni monopoli, šume, reke, vojska, ulična rasveta, itd), dok je za većinu drugih dobara logičnije da budu u privatnom posedu. Ali tu dolazimo do problema, zato što ne postoji opšta saglasnost među građanskim ekonomistima oko toga gde povući tu crtu razgraničenja.

Ako idemo od društva do društva, od zemlje do zemlje, primetićemo različita shvatanja toga koje je to dobro na koje svi polažu pravo. Na primer, u Zapadnoj Evropi, gde postoji jaka tradicija radničkog pokreta, nailazimo na rasprostranjeno mišljenje da obrazovanje treba da bude javno dobro. Sa druge strane, npr. u Sjedinjenim Američkim Državama, u javnosti ne postoji takvo uverenje. Većinski deo školovanja, posebno visokog školstva, funkcioniše po tržišnom principu. Slično je i sa zdravstvenim osiguranjem. Možda ste čuli da se u Americi digla velika prašina oko Obaminog programa univerzalnog zdravstvenog osiguranja. Za jedan značajan deo populacije i javnog mnjenja koje je naklonjeno tržišnoj paradigmi, takva pomisao je skandal, svojevrsan tabu. Primera postoji na hiljade. Uzmite javne površine ili parkove, u Evropi, pa i kod nas, zdravorazumski je da su parkovi ili bazeni javni i svima dostupni. U Brazilu, pak, većina zelenih površina i bazena se nalazi u

okviru zatvorenih stambenih kompleksa, gde ljudi žive ogradom izolovani od javne sfere.

Šta možemo da zaključimo iz ovih primera? Pre svega da ne postoji nikakva podela na javna i privatna dobra koja važi univerzalno. Dolazimo do zaključka da je podela između javnih i privatnih dobara u suštini stvar društvenog konsenzusa u određenom istorijskom trenutku. Trenutno, još uvek postoji konsenzus među stanovništvom u Srbiji da, recimo, zdravstvena zaštita treba da bude javno dobro koje je svima podjednako dostupno, od koje svi imaju korist i od čijeg bi uništenja svi, ili velika većina populacije, osetila teške posledice. Međutim, sličan rezon možemo uspostaviti za bilo koju drugu privrednu granu ili preduzeće. Uzmimo na primer Smederevsku železaru „Sartid“. Ona u našu atmosferu emituje toksične susptance, kojima smo svi mi izloženi bilo da smo zaposleni u njoj ili ne. Sa druge strane, Sartid snabdeva sirovinama stotine prerađivačkih fabrika u Srbiji, od kojih zavise desetine hiljada radnika i njihovih porodica. Dakle, stavljanje Sartida pod društvenu kontrolu bi bilo u direktnom interesu većine stanovnika Srbije. I tako možemo ići dalje i dalje, od preduzeća do preduzeća, od fabrike do fabrike...

Postavlja se pitanje kako pokrenuti borbu za javno dobro, kako se odbraniti i eventualno u nekom sledećem koraku krenuti u ofanzivu protiv tržišne logike? Kako se taj društveni konsenzus pomera u našu korist? To se svakako neće desiti samo od sebe. Srpsko društvo je atomizovano, i nakon brojnih izneverenih obećanja i mobilizacija koje nisu dale očekivane rezultate, svaki pokušaj kolektivne akcije se unapred dočekuje

sa sumnjom. Ljudi uglavnom pokušavaju da nađu individualne izlaze iz krize. Takođe, ideološki pritisak vladajuće klase je izrazito jak. Alternativni koncepti i kritički diskursi su, ako su i postojali proteklih godina, danas potpuno iščezli iz medija – u „javnom mnjenju“ postoji potpuna saglasnost oko generalne putanje kojom se ovo društvo kreće, za domaće političare i analitičare nedoumica je samo kojom brzinom se taj put treba nastaviti.

Za početak potrebno je u javnost vratiti borbu ideja. Nama su danas potrebna nova objašnjenja, nove parole, nove izreke, nova shvatanja narodnih poslovice, koja će objasniti trenutnu društvenu krizu. Ako zaista želimo da budemo efikasni u borbi za javna dobra, ako želimo da budemo dosledni u borbi za opšti interes, ne smemo preuzimati idejni aparat i analizu našeg neprijatelja. Javno dobro jeste sastavni deo dominantne pro-tržišne ideologije u Srbiji danas. Njena funkcija u velikoj meri jeste normativna, tj. služi prihvatanju shvatanja po kom sva dobra koja se jasno ne označe kao javna moraju biti privatna.

Dakle, ukoliko želimo da sačuvamo delove ekonomije koji funkcionišu za dobrobit celokupnog stanovništva, mi pre svega moramo razviti kritiku teorije javnog dobra. Da bismo uspešno odbranili javno dobro i proširili njegove uske granice, mi ga moramo i prevazići. Tokom borbe za odbranu javnog dobra uvek moramo održavati perspektivu društva u kome se celokupna ekonomska aktivnost odvija u korist celog društva, a ne samo šačice bogataša, budući da je velika većina društva upravo ta pokretačka snaga koja omogućava funkcionisanje privrede. Ne smemo se zadovoljiti malim ostrvima za koja može-

mo da se uhvatimo u moru privatnih dobara, čiji status ionako nikada nije siguran u pravnom sistemu države koja se bazira na privatnoj svojini.

Da bi naše ideje dobile na odjeku, potrebno je da korespondiraju sa određenom društvenom praksom. U protivnom će ih ljudi odbaciti kao možda lepe, ali utopijske ideje, kao nešto nerealno. Obični ljudi, radnici, uglavnom ne uče iz knjiga, već iz sopstvenog iskustva. Opšta apatija će vladati sve do momenta kada radnička klasa ne doživi prvu pobjedu, prvi trijumf, ma koliko mali on možda bio. Do prvog uspešnog primera pokreta baziranog na solidarnosti koji ide protiv zvanično proklamovanih vrednosti.

Vremena je malo. Privatizacija je ušla u svoj finiš i zaista nije fraza ako se kaže da nam je ovo možda poslednja šansa da preokrenemo stvari. Mnoge industrijske grane su do te mere uništene da radnici u njima i da hoće više nemaju mesto na kome bi se organizovali. Privatizacija je sada zakucala i na vrata komunalnih preduzeća. Među građanima još uvek postoji ideja o tome da su komunalna preduzeća nešto što zadovoljava potrebe svih i stoga treba da budu zaštićena od upliva privatnog kapitala.

Sa druge strane, u samom komunalnom sektoru imamo nekih 40-50 hiljada zaposlenih, što za današnje standarde srpske ekonomije uopšte nije zanemarljiva brojka. U novembru 2011. godine bili smo svedoci protesta radnika iz komunalnih delatnosti u centru Beograda, na kome su se po prvi put ujedinili najveći sindikati u Srbiji pod jasnom parolom odbijanja

predloženih zakona koji uvode privatni kapital i profitnu logiku u komunalni sektor. Dakle, potencijal za borbu je prisutan. Čak bih se usudio da kažem da ako se dobro organizujemo i snabdemo dobrim idejama, ovaj put šanse su na našoj strani. Ova konferencija je omogućila da mlada levica u Srbiji uspostavi kontakt sa sindikatima iz javnog sektora. Hajde da se potrudimo da ona posluži kao jedan mali, ali značajan korak u pravcu daljeg organizovanja za opšte dobro.

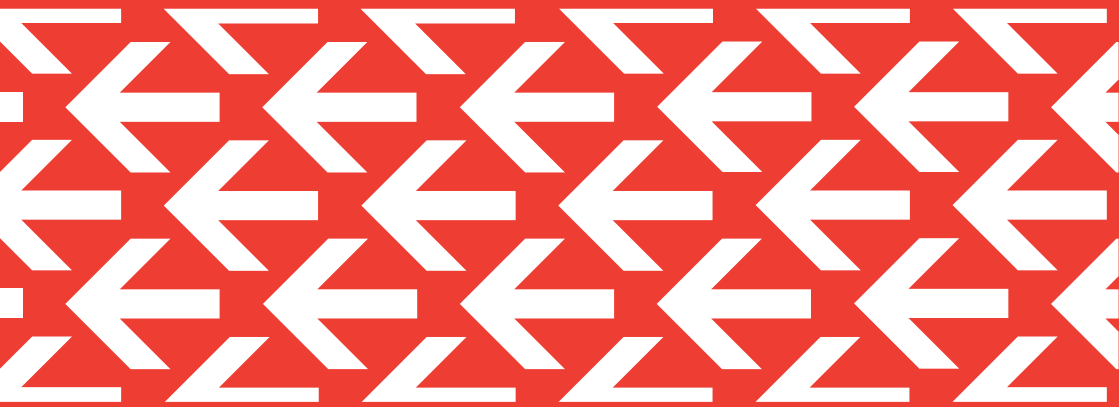
Tekst je transkript izlaganja koje je Goran Musić održao na konferenciji „U borbi za javno dobro – analize, strategije, perspektive“ u organizaciji Centra za politike emancipacije (7. i 8. april 2012, Beograd).

III KONKRETIZACIJA

Primož Krašovec

RAD U NAUCI I KULTURI

U svom izlaganju govoriću o radu u nauci i kulturi. Pokušaću da podvučem određene paralele i ukažem na sličnosti koje se mogu pronaći u načinu i organizaciji rada u obe ove sfere. Prvobitna napomena jeste da, kada budem govorio o stanju nauke, pričaću o procesima koji su značajni za evropski naučni prostor, ali zbog vremenskog ograničenja prikaz će biti pomalo pojednostavljen što znači da ne odgovara nužno zatečenom aktualnom stanju u nekoj konkretnoj zemlji, ali generalno označava određene trendove. Dakle, pokušaću da obuhvatim generalne procese komercijalizacije i privatizacije u polju nauke kao celine, kako u institucijama univerziteta tako i u istraživačkim institucijama, koji, u svojim pojedinačnostima, mogu varirati u odnosu na kontekst.

Kada je u pitanju polje nauke, važno je napomenuti da za procese privatizacije i komercijalizacije, za razliku od poslednjeg velikog talasa privatizacije u Evropi tokom 1990-ih godina, kojim su bili zahvaćeni teška industrija u državnom vlasništvu, infrastruktura i finansijske institucije, nije karakteristična formalna promena vlasništva, već se, sa jedne strane, osnivaju privatni univerziteti kao nekakvi paralelni sistemi obrazovanja koji postoje pored javnih univerziteta, a sa druge strane dešava se ono što ekonomisti nazivaju endogena privatizacija ili unutrašnja privatizacija: reorganizacija samih radnih procesa kroz uvođenje kapitalističke discipline u fazi produkcije, uvo-

đenje poslovnih hijerarhija, poslovnih modela vođenja finansija itd. Ranije je, na primer, na univerzitetima, ali i drugim institucijama koje su bile u službi javnog dobra i društvene reprodukcije, način rada bio specifičan i u mnogo čemu drugačiji od klasičnog načina rada u fabrikama, u kojima značajno prevladava kapitalistička disciplina.

Sa stajališta kapitala, kulturno, naučno i univerzitetsko polje, predstavljaju ogromne zalihe neiskorišćene vrednosti (*untapped resources* u terminologiji Evropske komisije) gde čitava ta univerzitetska infrastruktura, poput knjižnica i laboratorija, samo čeka pravi momenat za svoj komercijalni *outlet*. To, dakle, znači da je, sa stajališta kapitala, univerzitetsko polje neiskorišćeno, neefikasno i neproduktivno, pa je jako važno preuzeti uspostavljenu infrastrukturu i za njenu potencijalnu ili postojeću vrednost pronaći određenu vrstu komercijalne aplikacije. To čak i otvoreno priznaju gurui ove „nove produkcije znanja“, poput Majkla Gibonsa (Michael Gibbons) i Helge Novotni (Helga Nowotny), koji su napisali istoimenu knjigu koja služi kao osnovna referenca „novim reformatorima“ visokog školstva.

Kada govorimo o univerzitetskom polju, važno je spomenuti da tu postoje dva različita, po nekim tačkama čak i suprotna procesa. Samim tim, itekako ima smisla podeliti ovo polje na polje za istraživanje, sa jedne strane, i pedagoški deo univerziteta, sa druge strane.

U planovima i strategijama Evropske komisije, koje su sažete u krovnom dokumentu „Evropa 2020“, preporuka vla-

dama zemalja članica EU je da se istraživački instituti izuzmu iz mera štednje i da se javne investicije u njih čak povećaju, jer je pretpostavka da upravo proizvodnja novih naučnih otkrića i ekonomski upotrebljivih inovacija predstavlja formulu za prevazilaženje krize, te budući privredni rast i razvoj u Evropi. Povećane javne investicije u istraživački sektor predstavljaju pokušaj povećanja produktivnosti konstantnog dela kapitala, kapitala investiranog u tehnologiju i strojeve; radi se na razvijanju strojne tehnologije koja može biti upotrebljiva i u klasičnoj industriji, ali i u sektoru usluga, poput informacijske i komunikacijske tehnologije. Dakle, istraživački instituti ostaju javni, ostaju javno finansirani, čak se i povećavaju budžetska izdvajanja za njih, ali dolazi do promene njihove svrhe i njihovog načina rada.

Najjednostavnije rečeno, pokušavaju se socijalizovati *research&development* troškovi privatne industrije u najširem smislu, uključujući i kulturnu industriju, industriju usluga itd. Tako privatni sektor prenosi na javni sektor svoje izuzetno visoke *research&development* troškove: razvoj tehnologije zahteva pre svega visoke plate stručnjaka, veoma skupu laboratorijsku opremu, a proces istraživanja je najčešće i izuzetno neizvestan jer se ne može unapred odrediti rezultat, niti proces istraživanja može biti potpuno kontrolisan, te se ulaže dosta novca u nešto što može trajati i nekoliko godina i na koncu se pokazati kao neuspešno, ili, pak, neka druga firma može proizvesti bolja rešenja, itd. Ovo svakako dovodi do gubitka novca samog kapitaliste, pa se zbog rizika neizvesnosti, ogromni troškovi plata i opreme prenose na javni sektor. Dakle, ne radi se o klasičnoj neoliberalnoj logici koja reže budžetska

sredstva nekoj javnoj instituciji, već je u pitanju daleko složenija situacija. U ovom slučaju, povećavaju se izdvajanja za javnu instituciju – barem se apeluje na pojedinačne nacionalne vlade da idu u tom smeru – ali se ona neposredno stavlja u službu socijalizacije troškova privatnog sektora.

Situacija u pedagoškom delu univerziteta je dosta drugačija. Većina zemalja u EU smanjuje izdatke, odnosno neadekvatno finansira pedagoški deo jer se troškovi za prenos znanja i rad sa studentima pokušavaju prebaciti na leđa samih studenata kroz uvođenje i rast školarina. Dakle, generalni trend je da studenti, kroz svoje doprinose, finansiraju sve veći deo pedagoškog procesa. Zbog toga, recimo, profesori često ne žele da podrže proteste protiv komercijalizacije univerziteta jer se njihove nadnice isplaćuju upravo iz studentskih školarina. Recimo, u Sloveniji se celokupan doktorski studij finansira od školarina (s tim da studenti mogu uputiti molbu za retroaktivnu državnu subvenciju, koja je do nedavno bila automatska u iznosu između 50% i 60% školarine). Prošle godine su školarine povećane za 30%, a negde čak i za 40%, što se pravdalo ekonomističkim argumentom da su to realni troškovi doktorskog studija. Zašto su baš studenti ti koji bi trebalo da snose sve troškove, ostalo je neobjašnjeno.

Ovde se, za razliku od investicija u istraživačko polje, gde se teži povećati produktivnost konstantnog dela kapitala, radi o pokušaju povećanja produktivnosti varijabilnog dela kapitala, odnosno same radne snage ili, kako se to kaže u zvaničnim dokumentima Evropske komisije, o *skills upgrade* ili *investment in human capital*. Pedagoški deo univerziteta podređuje se

potrebama na tržištu radne snage. Zaboravlja se univerzalistički ideal koji bi važio za evropsko visoko obrazovanje kao univerzalno i socijalno pravo svih, bez obzira na ekonomski položaj. Sve više se ponavlja argument da neka zemlja ima i previše fakultetski obrazovanih ljudi sa kojima ne zna šta dalje da radi. Pritisak je takođe i u smeru diverzifikacije visokog školstva: reorganizacija starih i otvaranje novih programa pokušava se sinhronizovati sa potražnjom na tržištu radne snage. Dakle u potpunosti se gubi univerzalistički humanistički momenat kao aspekt obrazovanja, a gola tehnička korisnost istupa u prvi plan.

Razlike između istraživačkog i pedagoškog dela, kada je u pitanju reorganizacija radnog procesa, nisu velike jer se u oba slučaja radi o proletarizaciji rada, što podrazumeva povećanje intenzivnosti rada, nadzora i discipline, ali i standardizaciju načina rada. Standardizacija načina rada se na pedagoškom području sprovela kroz Bolonjsku reformu, koja nastoji jednoobrazno standardizovati i napraviti međusobno samerljivim čitav evropski visokoškolski prostor. Kada je u pitanju istraživački sektor to je još u začecima. Tu se radi o strategiji Evropskog istraživačkog prostora (*European research area*) koja bi predstavljala ekvivalent udruženog tržišta samo za područje tržišta znanja i ideja.

Uvode se i poslovni modeli upravljanja i paralelne hijerarhije. Pored onih klasičnih akademskih hijerarhija po statusu, uvode se i hijerarhije po kojima je postalo važno koliko je ko sposoban privući investitora, dobiti sponzorstva iz privatnog sektora ili finansije raznih fondova preko određenih projekata,

itd. Uvode se, takođe, i odnosi konkurencije na sve razine, odnosno od makro nivoa, koji podrazumeva nadmetanje pojedinačnih država (gde se npr. države u Evropi nadmeću ko ima bolje univerzitete), preko nadmetanja pojedinačnih univerziteta, pojedinačnih fakulteta i pojedinačnih odseka jednog fakulteta, pa sve do razine pojedinaca, do mikro razine, gde se pojedinačni istraživači, profesori i asistenti takmiče međusobno. Tako se npr. asistenti, usled ograničenog broja radnih mesta, nadmeću međusobno ko će postati naredni profesor, profesori, sa druge strane, se takmiče ko će imati više naučnih objava, a istraživači za dostupnost ograničenih izvora finansiranja.

Ovo takmičenje je potpuno suprotno i u antagonističkom odnosu naspram tradicionalnog, prethodnog sistema javnih činovnika, kao institucije koja se brinula za dekomodifikaciju radne snage. Sam način rada, u takvom kontekstu, je pre svega bio dosta humaniji, ležerniji i omogućavao je neki minimum dostojanstva i ličnog razvoja samih radnika. Možda još važnije, njihov dohodak je bio politički određen snagom njihovog sindikata, snagom njihove organizacije protiv državnih ili bilo kakvih drugih vanjskih pritisaka. Danas je trend da se, kao i u privatnom sektoru, pokušava uvesti princip da visina nadnice bude zavisna o odnosu ponude i potražnje na tržištu radne snage, dakle, o čisto ekonomskim zakonima koji važe za slobodno tržište. To, pre svega, znači individualizaciju same politike visine nadnica za šta je uslov upravo razbijanje sistema javnih činovnika, te povećanje uloge i važnosti projektnog i honorarnog rada i načina plaćanja.

Ako čitamo strategije prethodne, nominalno leve vlade u

Sloveniji, videćemo da je tu predstavljen čitav niz strategija koje bi se implementirale na celokupan javni sektor, od domena zdravstva, preko univerziteta, do kulture. Zajednička tačka je bila potreba za razbijanjem sistema javnih činovnika i za uvođenjem modela individualnog takmičenja, što je na terenu značilo da prosečna nadnica u sektoru pada, ali se ona najviša povećava. Dakle, uvodi se sistem individualne konkurencije i individualnog takmičenja oko ograničenog broja bolje plaćenih pozicija, dok velika većina zaposlenih u tom sektoru zarađuje manje.

Još jedna značajna promena u načinu rada je fleksibilizacija na svim razinama, što podrazumeva fleksibilizaciju radnog vremena, statusa zaposlenja i načina plaćanja. O ovome svedoče sve češći ugovori na određeno vreme umesto na neodređeno, honorari umesto redovnih mesečnih plata, nestalno ili fleksibilno radno vreme, što je zapravo eufemizam za rad preko vikenda, za noćni rad, za rad u vreme praznika, itd. U skladu sa ovim treba spomenuti i prisilnu mobilnost radne snage: usled težeg dobijanja posla u gradu u kojem se živi, u kojem se poseduje određeni socijalni kapital, gde je uspostavljena određena korespodencija i sl, ljudi se podstiču na selidbu u cilju potrage za zaposlenjem. Tome služe i različiti uvedeni programi poput Erazmusa ili postdok mreže, koji podstiču flipersko prebacivanje prekvalifikovane nezaposlene radne snage.

U raspravama koje su bile javno istaknute, a u vezi sa promenama i reformama visokog školstva, često se problematizovalo i pitanje same humanistike. Argumentacija se svodila

na to da se prirodne i tehničke nauke lako uklapaju u dati ekonomski sistem jer su po definiciji korisne industriji i privatnom sektoru, dok „plemenitim“ znanjima, poput filozofije, istorije ili lingvistike, pretil propast. U stvari, plan koji postaje sve eksplicitniji, jeste da se humanistika pretvori u servis kreativne i kulturne industrije: specifično znanje jezika, poznavanje kulture ili sposobnost apstraktnog mišljenja, sada se pokušavaju mobilizirati i komercijalno aplicirati baš na područje kulturnih i kreativnih industrija, koje su, pored strategije „društva znanja“, još jedna karta na koju Evropska komisija i sa njom povezane institucije igraju kako bi obezbedile put izlaska iz krize.

To bi bio nekakav link između aktualnih kulturnih i visokoškolskih politika na razini EU. Kulturne i kreativne industrije predstavljaju pokušaj stvaranja nove, ali i reformu realno postojeće, neformalne ili alternativne kulture, njenu komercijalnu mobilizaciju upravo kroz aplikaciju humanistike, koja je možda na prvi pogled izgledala suvišno ili anahrono u čitavoj toj debati oko reforme visokog obrazovanja. Ilustracija ovoga je i aktuelan slovenački primer u kojem se, u procesu racionalizacije državne uprave koju sprovodi nova vlada, smanjuje broj ministarstava, pa su tako spojena ministarstva za visoko školstvo sa jedne i za kulturu sa druge strane. Potom je predstavljena nekakva složena strategija razvoja i nauke i kulture i traženja komercijalne aplikacije golemih zaliha vrednosti koje se nalaze u oba ova sektora.

No, neformalni vaninstitucionalni deo kulture ne predstavlja čitavo područje kulture. Na nekom najpojednostavljenijem

makro nivou imamo još i nacionalnu kulturu koja je rascepljena između tradicionalističke i nacionalističke funkcije na jednoj strani i univerzalističke prosvetiteljske funkcije na drugoj strani (što je značajno i za humboltovski univerzitet koji ima univerzalističku, prosvetiteljsku funkciju, ali i pokušava da reprodukuje znanje o narodu i narodnoj kulturi i svest o privrženosti nacionalnoj državi). Težnje ka komercijalizaciji i privatizaciji ovde za sada nisu toliko izražene, a pogotovo u novostvorenim nacionalnim kapitalističkim državama gde ekonomske i političke elite još nisu sprovele projekat prelaska u EU. Za njih je ovo polje previše važno u ideološkom smislu, pre svega u kontekstu formiranja nacionalne svesti, i predstavlja rezervat izuzet iz slobodnog tržišta. Sasvim suprotno, komercijalna pop kultura već decenijama, pa čak i ranije u socijalizmu, funkcioniše na tržišnim osnovama, pa je tu teško govoriti o komercijalizaciji. Zbog toga u našem regionu najosetljivije područje komercijalizacije kulture predstavlja baš alternativna kultura i tzv. nezavisna umetnost, gde se povećava intenzitet rada i uvodi fleksibilizacija radnih odnosa kao i honorarni načini plaćanja. Paralelno sa tim, odvijaju se slični procesi i u nauci.

Što se tiče strategija borbi i udruživanja, mogu se izdvojiti generalni trendovi sa napomenom da situacija na terenu varira u zavisnosti od konkretnih odnosa snaga: koje partije su na vlasti, kakva je relativna snaga sindikata u odnosu na udruženje poslodavaca itd. Naravno, ne može se dati nekakav univerzalan recept, ali se može dati jedan opšti orijentir u kom smeru se može odvijati borba na području kulture i nauke.

Konkretno, u Sloveniji je sa udruživanjem Ministarstva za

kulturu i Ministarstva za nauku i visoko obrazovanje postalo očigledno da će doći do smanjenja sredstava na obe razine, a rezovi će se posebno odraziti na pedagoški deo univerziteta i neformalnu, nezavisnu kulturu. Linija odbrane, na kojoj su se naučnici, profesori, akademici i radnici u kulturi počeli udruživati, bila je autonomija oba ova područja sa zahtevom za ukidanje rezova. U kontekstu urgentne situacije, kakva je bila ova u Sloveniji, kada se preti rezovima od 300 miliona evra godišnje za kulturu, što bi značilo preko noći propast čitave nezavisne ili alternativne scene, ovo bi mogao biti taktički suvisli potez. Ipak, zahtev za autonomijom, kao generalna orijentacija, dosta je problematičan.

Za ilustraciju toga poslužiće jedna opskurna anegdota. Naime, Mihael Polanji (Michael Polanyi), za razliku od brata Karla Polanjija (Karl Polanyi), politički liberal i ekonomski desničar, početkom tridesetih godina 20. veka putovao je po Sovjetskom Savezu. Tada se susreo sa sovjetskim naučnicima sa kojima je razgovarao o razlikama između zapadnoevropske i socijalističke naučne politike. Između ostalog, susreo se i sa Buharinom koji ga je šokirao svojom izjavom da čista, autonomna znanost u socijalizmu ne postoji. Kada se vratio u Evropu, počeo je pisati traktate protiv centralnoplanske privrede, držeći kako državna intervencija u ekonomiji direktno vodi u totalitarizam.

Kasnije se u jednom od svojih najuticajnih radova, *The republic of science*, posvetio pitanju kako bi trebalo biti uređeno znanstveno polje. Mihael Polanji se tu založio za čistu i autonomnu znanost, a za argumentaciju je zapravo poslužila

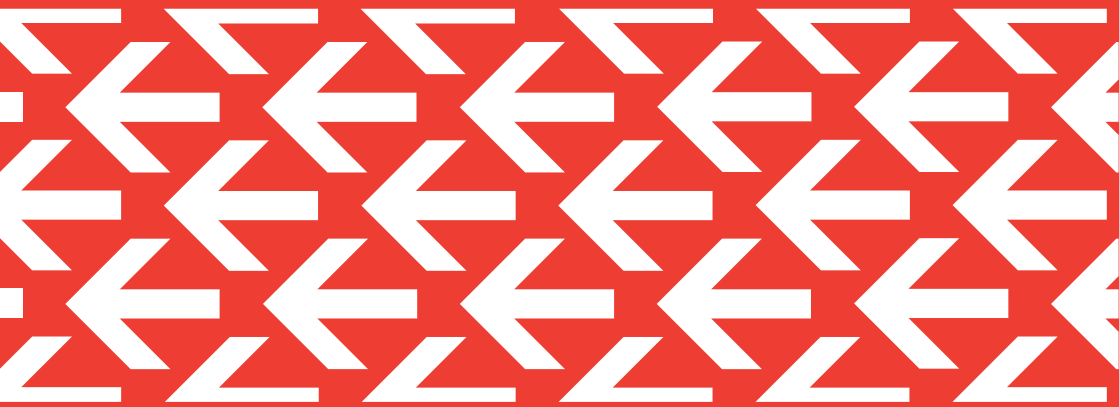
polemika protiv tada dosta snažnog britanskog pokreta *Social relations of science*, posvećenog planiranju u nauci. U svrhu te polemike Mihael Polanji je razvio koncept „višeg načela“, koji bi, u njegovoj utopijskoj neoliberalnoj perspektivi, trebalo služiti kao opšte načelo regulacije društva u celini. Kako se ekonomija može slobodno razvijati samo u sistemu slobodnog tržišta (zaštićenog od planerskih interferencija), tako i nauka može opstati samo kao slobodna i autonomna na jednak način na koji je slobodno i autonomno tržište. Zbog toga se naivno insistiranje na čistoći i autonomiji nauke (ili univerziteta) temelji na unutrašnjoj organizaciji naučnog polja po tržišnom modelu, ili, kako je to nazvao sam Mihael Polanji, po modelu tržišta ideja (zajedno sa međusobnom konkurencijom pojedinačnih naučnika, sistemom naučnih objava kao imitacijom cenovnog sistema i sl).

Pitanje koje se ovde postavlja je da li je uopšte moguće zamisliti neku autonomnu, čistu nauku, bez da se, svesno ili ne, služimo nekom vrstom metafore slobodnog tržišta. Ono što je zanimljivo jeste da današnji reformatori, potpuno suprotno od Mihaela Polanjija, žele podrediti znanost privatnoj privredi i potrebama na tržištu radne snage. Oni danas ponavljaju, po nekoj perverznoj logici, kritiku koju su 1968. godine iznosili pobunjeni studenti kojima je univerzitet smetao kao čisto akademska kula od slonovače, koja nema veze sa realnim društvenim borbama, koja nema veze sa političkim revolucijama, koja nikako ne zna da reaguje na pitanje imperijalizma, na pitanje kapitalizma i zapravo se bavi svojim, od konkretne društvene stvarnosti odvojenim, pitanjima.

U diskursu novih reformatora šezdesetosmaška kritika se vraća u jednom pervertiranom obliku. Promašivši metu za pedeset godina, nakon što se na univerzitetu uspeo probiti i feminizam i kritika kolonijalizma i radničke studije i istorija radničkog pokreta, javljaju se ljudi koji kritikuju univerzitet da su previše zatvoreni, da je u pitanju kula od slonovače, da se treba više povezati sa društvom kao celinom, da treba postati odgovoran, ili EU rečnikom rečeno *accountable*, društvu kao celini. Međutim, društvo ovde predstavlja samo eufemizam za ekonomiju koja je viđena jednodimenzionalno: to što su na univerzitetu prodrli pitanja koja su ranije postavljali samo društveni pokreti, za nove reformatore nije pravo uspostavljanje veze sa društvom, već je prava veza sa društvom stavljanje univerziteta direktno u službu ekonomskog rasta i kapitala.

Ako se postavimo u defanzivnu poziciju pozivanjem na autonomiju određenih sfera, mi možemo kratkoročno zaustaviti infiltraciju kapitala ali po cenu političke neefikasnosti teorije: pozivanje na autonomiju znači ili političku neodgovornost ili političku indiferentnost teorije, koja, kao svaka indiferentnost, samo pasivno reprodukuje postojeće stanje. Ja bih ovde predložio jednu vrstu neobuharijanstva, što bi značilo prihvatanje izazova većeg povezivanja sa društvom kao celinom, a posebno sa ekonomijom, ali jedino pod uslovom da definicija ekonomije uključuje rad i radnike, odnosno da se definiše kao sistem produkcije u kojem svu vrednost stvaraju sami radnici. Na tom tragu može se raditi na povezivanju studentskog i radničkog pokreta. Dakle, treba ponovo vratiti kritičku teoriju na univerzitet, kritičku teoriju koja može dati širu perspektivu i orijentaciju radničkom pokretu.

Tekst je transkript izlaganja koje je Primož Krašovec održao na konferenciji „U borbi za javno dobro – analize, strategije, perspektive“ u organizaciji Centra za politike emancipacije (7. i 8. april 2012, Beograd).

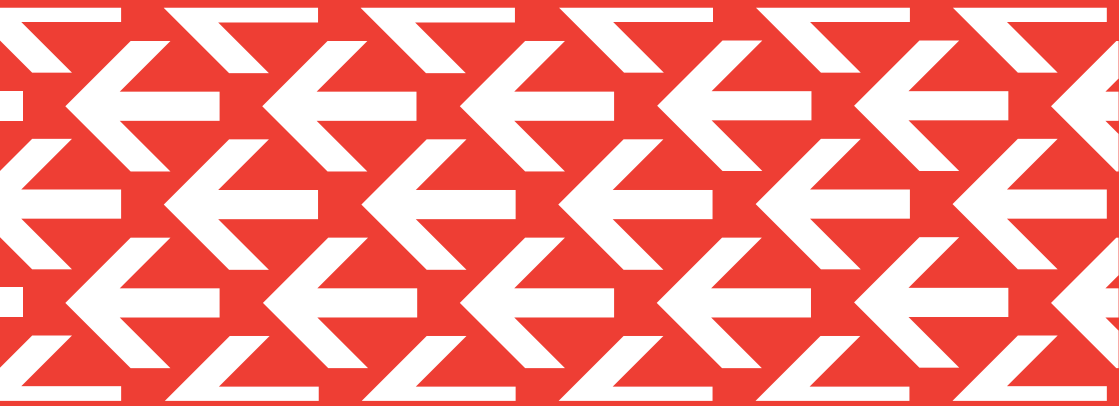

III KONKRETIZACIJA

Vida Knežević

NEOLIBERALNI PRITISCI U KULTURI

U ovom izlaganju ću se baviti kratkom analizom neoliberalnih pritisaka u polju kulture, a na primeru slučaja grada Beograda, počevši od teze da neoliberalni pritisci u tom polju, u polju kulturne politike, kulturne proizvodnje ali i distribucije, svakako postoje i trenutno se dešavaju. Pokušala bih da prikažem, kroz nekoliko primera različitih projekata u Beogradu, na koji način se zapravo ti pritisci odvijaju. Govoriću o procesima liberalizacije, deregulacije, privatizacije sektora kulture, o načinu na koji kultura utiče na urbanu regeneraciju, ali i o komercijalizaciji i festivalizaciji polja umetnosti i kulture. Ovo je naročito uočljivo na primeru „Beograd 2020“ koji je zapravo projekat grada Beograda kao kandidata za Evropsku kulturnu prestonicu 2020. godine. Tu bih spomenula i projekat „Beogradizacija Beograda“ koji je u uskoj vezi sa projektom „Beograd 2020“, ali i MIXER festival, kao i projekat „Soho Beograd“, iniciran od strane kompanije „Luka Beograd“, itd.

Nakon konačnog sloma socijalizma, u svim društvenim sferama počinje prodor savremenog kapitalističkog sistema koji se najčešće naziva neoliberalnim. Ove transformacije su neminovno uticale na različite strukturalne promene i u sektoru kulture, koji se vremenom sve više prilagođavao globalnim trendovima. U Srbiji su te transformacije naročito uočljive nakon 2000. godine. Prilikom razmatranja ovih procesa treba

napomenuti da svaki lokalitet ima svoje društvene specifičnosti koje čine da se ista globalna logika donekle različito kontekstualizuje i manifestuje.

U savremenoj postindustrijskoj (postfordističkoj) ekonomiji, procesi kapitalističke proizvodnje i ekonomskog razvoja se sve više usmeravaju na takozvani tercijalni sektor – sektor usluga (javne službe i administracije, razne službe za stanovništvo – pošta, zdravstvo, obrazovanje, usluge u preduzećima, trgovina, turizam, transport – saobraćaj, ugostiteljstvo, usluge održavanja). Često se ne uviđa značaj koji tercijalni sektor ili sektor usluga ima u globalnoj ekonomiji. U takvim procesima, uprkos pomenutim mogućnostima za lokalne specifične kontekstualizacije i manifestacije, kultura generalno postaje sve primamljivije područje za pokretanje i razvoj kapitalističke ekonomije, te se posmatra isključivo kroz ekonomske parametre (koliko je zarađeno, koliki je broj posetilaca, koliko privatnih investitora je privučeno, koliko profita u drugim, bliskim sektorima poput turizma je generisano, itd). To je naročito izraženo u većim urbanim zonama, gde kulturna politika ozbiljno učestvuje u urbanoj regeneraciji, razvoju turističke industrije i ostalih usluga, rastu tržišta nekretnina, itd.

U pomenutim procesima uvek se radi o sprezi privatnog kapitala i državnih ili gradskih struktura vlasti koja omogućava da se javni (društveni/zajednički) resursi ulažu u privatne inicijative kako bi se generisao profit ili bar kako bi se stvarali uslovi za njegovo buduće generisanje; oni, naravno, idu samo u korist privatnom kapitalu, a nikad za opšti interes svih stanovnika. Vladajuća (politička) elita tako učestvuje u reprodukciji

kapitalističkih odnosa koji jesu na snazi. I tu se dešava svojevrsan paradoks: dok sa jedne strane, neoliberalni pritisci zahtevaju od države da se konstantno povlači i da kulturni sektor prepusti logici „slobodnog“ tržišta, sa druge strane, privatizacija kulturnog sektora se upravo bazira na eksploataciji (postojećih, državnih i društvenih) infrastrukturnih i institucionalnih resursa nasleđenih iz prethodnog sistema. Naime, postojeći kulturni resursi su tekovina socijalizma, tokom koga je izgrađeno mnoštvo javnih/društvenih institucija i gde je dominantna kulturna politika bila bazirana na konceptima: „kultura po meri čoveka“, „kultura za sve“ tj. „kultura u svako selo“, i gde se, od uspostavljanja samoupravnog socijalizma, prema paradigmi društvene, a ne državne svojine, radilo na tome da svako mesto, pa i najmanje, ima svoj Dom kulture koji je, uglavnom, autonomno ili poluautonomno vođen od strane lokalne zajednice – ili je bar mišljen na taj način. U društvenoj praksi to je značilo da se šira populacija, tada najvećim delom ruralna, kroz sprovođenje takve kulturne politike, politički i kulturno emancipovala, učestvujući u procesima urbanizacije i modernizacije, dok se danas, kroz spregu privatnog kapitala i (gradskih) struktura vlasti, eksploatišu postojeći javni domeni koje je društvo stvaralo kao zajedničko dobro. Ipak, treba naglasiti da se pomenuti istorijski period mora takođe kritički posmatrati, bez i najmanje doze nostalgичnog sećanja.

Prema današnjoj neoliberalnoj kulturnoj politici, koncept kulturne tj. kreativne industrije u kome dominira ekonomistički princip je ključan. Takav pristup podrazumeva da kulturna proizvodnja mora biti samoodrživa, ekonomistički samerljiva, dok se radnici i radnice u ovom sektoru primoravaju da privre-

đuju po (samo)preduzetničkoj logici. Važne posledice takve kulturne politike prisutne su i na ideološkoj ravni. Naime, postavlja se pitanje na koji način savremena kulturna proizvodnja, kroz koncepte kreativne i kulturne industrije, oblikuje savremenog preduzimača, tog proizvodnog *homo economicusa*; kako ona utiče na oblikovanje svesti savremenog potrošača? Upravo je njena kulturna, ali i obrazovna funkcija, da „kultivirane“ proizvođača na način da on istovremeno bude i „solističan“ i edukovan potrošač, onaj koji ima izgrađen sopstveni ukus i koji uživa u mnoštvu konzumacije koju mu nudi savremena proizvodnja, naročito kada je u pitanju sektor uslužnih delatnosti koje zauzimaju sve veći značaj u ekonomiji savremenog grada. Upravo tako izgrađen potrošač dalje generiše svoje potrebe i time pokreće dalji razvoj savremene ekonomije.

Paradigmatičan primer gore navedenih procesa je EXIT festival u Novom Sadu. Pod okriljem privatno-javnog partnerstva, privatno preduzeće EXIT, naime, dobija najveći deo gradskog javnog budžeta za kulturu i to za „neprofitni sektor“. Dodatno, preko svojih privatnih podfirmi, EXIT tim u potpunosti monopolizuje i eksploatiše infrastrukturne i institucionalne resurse grada Novog Sada isključivo za svoje privatne inicijative. Ipak, za gradske čelnike oni predstavljaju najuspešniju inicijativu u kulturi koju grad treba da podrži.

Što se tiče Beograda, tek u poslednjih par godina se generišu tako veliki projekti kao što je EXIT festival u Novom Sadu. Zapravo, ovde bismo mogli reći da je konkretnu ulogu u tim procesima imala jedna politička partija, Liberalno demokratska partija (LDP), jedna od prvih koja je objavila program

za novu kulturnu politiku baziranu na neoliberalnoj logici razvoja kreativne industrije. Razvoj kulturne politike predlažu u smeru otvorenog preduzetničkog duha, razvoja kreativnih industrija, saradnje privatnog i javnog sektora, ekonomističkog modela kulturne politike – dakle, po već svim gore iznetim globalnim kapitalističkim trendovima. Prvi primer je projekat „Beograd 2020“, iniciran i predložen upravo od strane LDP-a tokom 2009/10. godine, a vrlo brzo i prihvaćen od strane uprave grada Beograda, dok je ključnu ulogu u njegovom promovisanju imao gradonačelnik Dragan Đilas sa svojim timom menadžera.

U okviru ovog projekta pokrenut je veliki broj javno-privatnih partnerstava, od kojih je možda najznačajniji projekat „Beogradizacija Beograda“, na nekim mestima pominjan i kao pripremni projekat za „Beograd 2020“. Taj projekat je ishod sporazuma koji je grad Beograd potpisao sa Naftnom industrijom Srbije o zajedničkom strateškom delovanju u oblasti kulture. Pored ekonomskog interesa koji je nesumnjiv, u ovom slučaju važno je naglasiti i snažan ideološki aspekt koji ima za cilj ideološku mobilizaciju celog društva u okviru šire ideološke matrice istorijskog revizionizma koja je na snazi već neko vreme. Radi se o promovisanju predratnog, građanskog, kapitalističkog društvenog sistema vrednosti proizvođenjem različitih pseudo-istorijskih narativa. Na veb sajtu projekta „Beogradizacija Beograda“ se može pročitati da „recitovati Žaka Prevera uz burek u rano jutro, imati čas fizičke kulture dok šetate parkom, dobiti karte za pozorište u kladionici ili na pijaci, nije ništa neobično. Cilj je uspostavljanje pravih vrednosti, a to je obaveza. Mi smo tu obavezu razumeli i rešili da

pomognemo Beogradu da se probudi tamo gde je zadremao“. A zadremao je, dakle, krajem Drugog svetskog rata. Čitavo ideološko, političko i ekonomsko nasleđe socijalističkog društva želi se izbrisati i povući direktna paralela sa ideologijom građanskog društva pre Drugog svetskog rata. Ovaj projekat je prilično opasan jer je u svojoj suštini kultur-rasistički budući da promovise princip da jedino „pravi Beograđani“ mogu da participiraju u takvom kulturnom modelu.

MIXER festival je takođe partnerski projekat „Beograda 2020“ i jedan od školskih primera pokušaja urbane regeneracije tj. džentrifikacije određenih delova grada kroz kulturnu proizvodnju. MIXER je od ove godine (2012) preseljen u Savamalu, deo Beograda pored reke Save, koji je industrijski zapušten, a obiluje simboličkim kapitalom koji se odnosi na, opet predratni, boemski duh grada, i gde su ključni ciljevi socijalna i urbana transformacija tog dela grada.

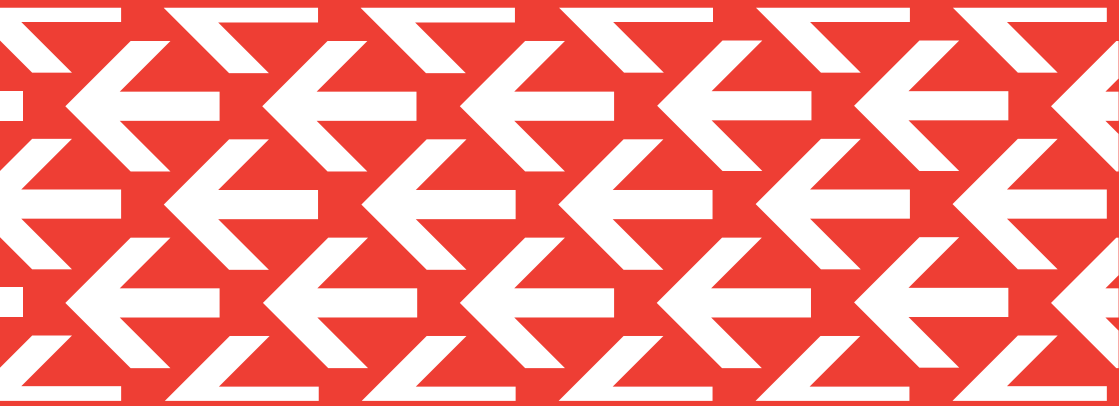
Preko ovakvih projekata razvoja kreativne industrije, zapravo se generiše buduća ekonomija grada, ali ne ona koja je u cilju svih njenih građana, već u interesu privatnog kapitala, u smislu razvoja turizma ili razvoja privatnih poslovno-stambenih objekata koji su visoko elitistički i ekskluzivistički, a koji zapravo za posledicu imaju klasnu segregaciju stanovništva. Takođe, projekat „Grad na vodi“, koji je pokrenut od strane kompanije „Luka Beograd“ a preko projekta SOHO, na direktan način koristi kulturnu i umetničku elitu u cilju podizanja vrednosti tom industrijskom delu grada koji se želi otuđiti od građana i građanki. Dakle, krajnji cilj je otuđiti javno zajedničko dobro priobalja i pretvoriti ga u privatni stambeno –

poslovni objekat. Iz ugla gradske uprave dolazi isprazna retorika kojom se tvrdi da će se ulaganjem javnih sredstava u kulturu podstaknuti ekonomski razvoj i generisati dalji ekonomski rast grada. Zaista, taj rast postoji, ali je pitanje za koga – jedino za vladajuću političku i ekonomsku elitu koja postaje sve bogatija, dok srednji i niži slojevi postaju sve siromašniji.

Navedeni procesi doprinose povećanju klasnih razlika što se i ogleda u slici grada koji postaje ogledalo izrazito raslojenog društva, a posledice kulturne industrije, proizvodnje spektakla, festivalizacije i komercijalizacije polja kulture i umetnosti, zapravo čine da se nezadovoljne mase pasiviziraju, da im se priušti zabava, osećaj užitka i utisak da su deo globalnog sveta.

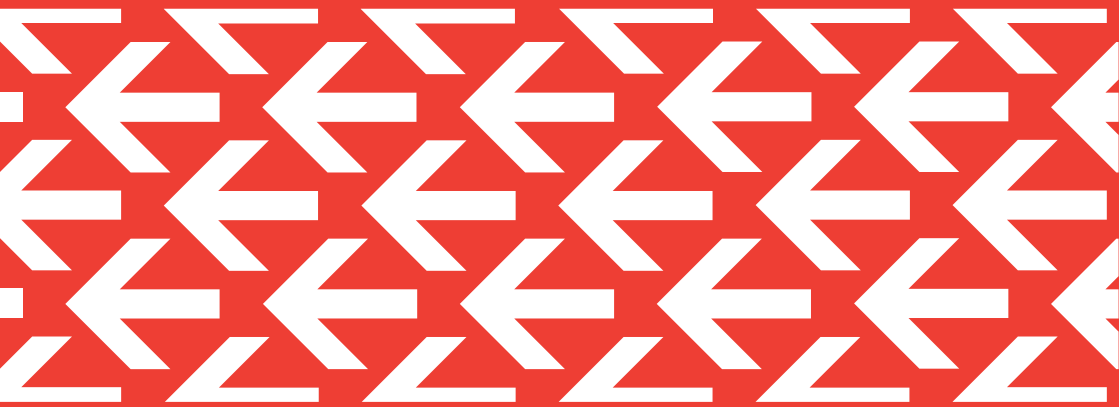
Tekst je transkript izlaganja koje je Vida Knežević održala na konferenciji „U borbi za javno dobro – analize, strategije, perspektive“ u organizaciji Centra za politike emancipacije (7. i 8. april 2012, Beograd).

III KONKRETIZACIJA

Dubravka Sekulić

LEPŠI I STARIJI NOVI BEOGRAD

Ja ću se u ovom izlaganju baviti prostorom, ali ne samo prostorima kulture i prostorima za kulturnu produkciju, već uopšte (javnim) prostorom. Temi prostora u gradu, transformacije i konteksta prostora kao javnog dobra, moglo bi se prići iz različitih uglova, od kojih bi jedan, recimo, mogao da bude otuđenje i razvlašćivanje društva kroz privatizacije firmi i industrija, isključivo zbog njihovih lokacijskih ili prostornih kapaciteta. Uprkos tome, ja ću se fokusirati na primer tematskog parka „Terazije na Novom Beogradu“ jer se kroz raspakivanje tog kompleksnog primera mogu razumeti modeli i strategije vezane za otuđivanje i razvlašćivanje društva, kao i odnos prema prostoru onih koji njime upravljaju.

Često se kao ključna, za promene u Jugoslaviji, navodi 1989. godina. Ipak, ako se fokusiramo na prostor i prostorne transformacije u jugoslovenskom kontekstu, posebno na grad Beograd, ja bih ponudila 1986. godinu kao prekretnicu. Te godine desile su se dve stvari koje će umnogome postaviti pravac razvijanja javnog prostora i uopšte prostorne politike grada Beograda. Naime, tada se završio veliki istraživački projekat Urbanističkog zavoda u Beogradu koji je vodio direktor zavoda Miloš Perović, posle toga i profesor na Arhitektonskom fakultetu na predmetu Istorija savremene arhitekture. Tim projektom, koji se zvao „Iskustva prošlosti“, a završio se izložbom i publikacijom, kulminirala je postmo-

dernistička kritika Novog Beograda kao modernističkog projekta planiranja grada. Kritika se, spolja gledano, zasnivala isključivo na formalnom prigovoru oko veličine i organizacije novobeogradskih blokova uz zaključak da to nije humano, da su te urbane strukture prevelike u odnosu na „tradicionalne“ gradske blokove starog Beograda. Dakle, komparacija stare beogradske matrice nasuprot super blokova Novog Beograda zasnivala se na isključivo formalnoj kritici koja nikada nije uzela u obzir kontekste u kojima su te dve različite matrice proizvedene. A konteksti su bili sledeći: urbana matrica starog Beograda razvila se najviše u kapitalističkom, špekulativnom kontekstu, između Prvog i Drugog svetskog rata, u kojem je većina stambenih zgrada građena ili za tržište ili za rentijerstvo. Urbana matrica Novog Beograda nastala je u vreme kada je prostor smatran javnim dobrom i resursom o čijem razvoju (bi trebalo da) odlučuje celo društvo, dok je pravo na stan bilo zakonom regulisano. Dakle, možemo reći da se u senci formalne kritike polako razvija politika bazirana na ideji da se prostor najkvalitetnije razvija uz jak input privatnog kapitala ili neke interesne grupe.

Projekat „Iskustva prošlosti“ rađen je u okviru Urbanističkog zavoda još od 1979. godine i može se smatrati da je bio tiha priprema za promene u zakonodavstvu i načinu izrade urbanističkih planova, koje su se desile takođe 1986. godine. Te godine, na inicijativu CEP-a (Centar za planiranje urbanog razvoja), koji je 80-tih godina predstavljao progresivne urbanističke tendencije, a koji je danas, posle privatizacije od strane dela zaposlenih, postao najmoćniji urbanistički biro, menja se procedura izrade regulacionih planova. Izrada regu-

lacionih planova do tada je bila ekskluzivni domen Urbanističkog zavoda kroz koje je grad usmeravao i kontrolisao razvoj. Nova pravila omogućila su da se regulacioni plan radi van Urbanističkog zavoda, ukoliko postoji investitor za neku lokaciju. Dakle, planiranjem izgradnje i uređenja Beograda, odnosno Srbije i Jugoslavije, pored CEP-a, počinju da se bave i velika građevinska preduzeća, koja su već imala svoje urbanističke biroe (poput Energoprojekta), i koja su često bila direktno zainteresovana, zato što su bila i investitori. Posledica te odluke bila je da je grad odustao od izrade regulacionih planova za lokacije neinteresantne investitorima, a razvoj grada počeo je da se usmerava isključivo u skladu sa tržišnim interesima. Time započinje era investitorskog urbanizma koja i danas traje, i ta 1986. godina je ključna za odustajanje od ideje prostora kao javnog dobra i resursa za sve o čijem planiranju i razvoju treba da se pita celo društvo, a ne isključivo onaj ko ima kapital.

Neodgovorno raspolaganje prostorom od strane grada, započeto tada, nastavlja se sve do današnjih dana, kulminirajući u poslednjih par godina skandalima oko Luke Beograd ili fabrike Beko.

Sada bih se osvrnula na primer tematskog parka „Terazije na Novom Beogradu“, čiju je realizaciju u okviru projekta „Beogradizacija Beograda“ sprovedla opština Novi Beograd. Na sajtu B92, 26. januara 2012. godine pojavila se vest pod nazivom „Duh starog grada na Novom Beogradu“. Pomoćnik gradonačelnika grada, Živorad Anđelković, je tada izjavio da je osnovna ideja ovog projekta, pokazati kako je Beograd

izgledao pre 80 godina, odnosno, kako se nekada živelo i boravilo u objektima koji se danas nalaze u centru grada. „Projekat Beogradizacija Beograda počeo je pre godinu i po dana u cilju promovisanja i vraćanja pravim beogradskim vrednostima. Replika jednog trga iz 30-ih godina prošlog veka jedan je od najlepših načina za to. Želja je da se pokaže ono što može da se vidi samo na starim fotografijama. Stari Beograd je imao prepoznatljive kafane, gospoda su nosila cilindre a dame se šetale u večernjim toaletama sa lepim šeširima, lepezama i suncobranima u rukama. Na ovom jedinstvenom prostoru, nalaziće se kafane i hoteli u kojima će služiti konobari odeveni u uniforme iz tog doba, uz brojna druga kulturna dešavanja, poput izložbi, filmskih projekcija, predstavljanja starih zanata i prodaje suvenira. Trg će biti dobra destinacija za turiste zbog svakodnevnih dešavanja koja će tu biti organizovana, a biće pogodna i za snimanje filmova.“

Ono što je interesantno, jeste da je prvobitna ideja bila da se tematski park smesti u blok 39, gde je planirana izgradnja Centra za nauku, ali je onda izmešten preko puta bloka 24, pored železničke stanice Novi Beograd što je kao dodatnu posledicu imalo i raseljavanja Roma sa te lokacije kako bi se otpočela izgradnja. Dnevne novine Blic su tada objavile vest da izgradnja tematskog parka teče po planu, pa se ono što je na početku zvučalo kao loš vic ispostavilo kao realnost gde niko nije postavio pitanje zbog čega Opština gradi tematski park nečega što postoji u istom gradu, ili, zbog čega se uopšte finansira iz budžeta izgradnja filmskih kulisa – tematskog parka. Interesantan je i članak iz Blica u kom se tvrdi kako: „žitelji Novog Beograda više neće morati da prelaze reku da

bi se šetali jednom od centralnih ulica, Terazijama, jer će jedno takvo mesto, samo još koju deceniju starije (!), imati u svom komšiluku.“ Ono što je ovde problematično jeste da novinarka koristi izraz „žitelji“ gotovo oduzimajući status građana ljudima koji žive na Novom Beogradu i koji će postati punopravni građani samo onda kada dobiju pseudo stari trg koji je nastao u potpuno drugoj ideološkoj matrici u odnosu na Novi Beograd. Dakle, projekat „Beogradizacija Beograda“ na Novom Beogradu, ima bitnu ideološku dimenziju jer se kroz sintagmu „izgradnja duha starog grada na Novom Beogradu“ zapravo implicira duh potpuno drugačiji od onog u kome je nastao Novi Beograd, koji je bio srce socijalističkog projekta i društva ravnopravnosti. Tematski park „Terazije na Novom Beogradu“ je svojevrsno zabijanje kolca u srce socijalističkog grada ravnopravnosti. U stvari, ovaj projekat je deo šireg revizionističkog duha koji je prisutan danas u društvu, a koji pokušava da obriše sve moguće emancipatorske tendencije jugoslovenskog projekta i da abolira simboliku Terazija iz 1941. godine. Tretman javnog dobra i javnog prostora u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata predstavlja kvalitativno drugačiju epohu i u odnosu na monarhističku Jugoslaviju i u odnosu na period posle raspada SFRJ.

Novi Beograd se danas pokazao kao pogodan za ovakvu vrstu ideološke i prostorne intervencije jer se na toj lokaciji pre 1945. godine nalazilo močvarno zemljište, pa shodno tome ne postoji prethodni vlasnik koji će moći da kaže „to je moje“ u procesu restitucije. Takođe, u predizborno vreme (april 2012. – prim. ur.), neko može i da kaže „ipak se nešto gradi, opština investira u nešto, otvoriće se tu neka nova radna mesta“, ali ono

što je bitno jeste da to u šta opština odlučuje da investira jeste – tematski park, koji nije čak ni javni prostor koliko god da se insistira na tome da je to park, već nešto što je medijska reprezentacija nekog, u ovom slučaju, javnog prostora. Tematski park nije javni prostor, bar ne u onom smislu u kome mi podrazumevamo to javno. Na primer, u tematskom parku Terazije verovatno neće biti dozvoljen štrajk ili bilo kakav vid protesta ili javno okupljanje. Takva tematizacija prostora, gde on postaje specijalizovan za jednu temu, uglavnom ukida određene aspekte javnog, jer taj prostor postaje strogo kontrolisan, ako ni zbog čega drugog, onda zbog odanosti temi.

Uobičajena je praksa da takvu vrstu tematizovanog javnog prostora grade privatni investitori, koji su uslovljeni od strane grada, da zarad dozvole da grade malo više ili veće objekte, deo dobijene lokacije pretvore u prostor koji treba da bude dostupan svima. Tako se stvara prostor koji je proizveden kroz privatno javno partnerstvo gde vlasništvo tog prostora i dalje ostaje u rukama investitora, ali je eksploatacija javna. Ti prostori, tako tematski obojeni, stvaraju jedan specifičan ambijent, takav da ne žele svi ni da ga koriste. Takve prostore je teoretičar arhitekture iz Njujorka, inače poreklom sa ovih prostora, Miodrag Mitrašinović, zgodno nazvao „PROPASt“ (*Privately Owned Publicly Accessable Space with a Theme*). Prostor privatnog vlasništva, u kojem je dozvoljen pristup javnosti, organizovan je oko neke teme. U osnovi, za proizvodnju PROPASt-a neophodna je „simbioza državnih i komercijalnih interesa“ zato što je bazična infrastruktura (putevi, struja, instalacije, itd.) na koju se uključuje taj novi prostor gotovo uvek javna i često se ta infrastrukturna mreža proširuje

javnim novcem zbog tog „važnog“ prostora. „Kategorije „privatno“ i „javno“ postaju irelevantne upravo zbog toga što je doživljaj samog prostora *de facto* privatizovan, individualizovan i komodifikovan“ kroz temu. Tematski park je po pravilu prostor konzumacije i trošenja a ne prostor socijalne reprodukcije i prostor subjektivizacije javnog. U stvari, pravi se pseudo javni prostor.

Kod nas, upravo sam grad odlučuje da gradi takav prostor. On ostaje u vlasništvu grada i grad je taj koji investira iz budžeta. Banalno rečeno – našim (poreskim) parama finansira se izgradnja prostora u kome se od nas očekuje da budemo isključivo pasivni korisnici – mušterije. Ovde dakle, država potpuno odustaje od bilo kakvog posmatranja prostora kao resursa ili infrastrukture i isključivo se fokusira na to da je prostor roba koju treba eksploatisati, a da su građani klijenti. Grad Beograd je posle 2000. godine mnoge lokacije prodao, tj. dao na korišćenje, pa sada, putem novog Zakona o građevinskom zemljištu, uz špekulacije sa taksama i konverzijama, pravo na korišćenje postaje i pravo na vlasništvo, što sasvim sigurno ne ide u prilog javnosti. Ovakva vrsta tematizacije, može se dovesti do ekstrema, pa recimo nekome može da padne na pamet da kaže da je 300 metara prostora oko Hrama Svetog Save jedna ambijentalna celina posvećena pravoslavlju, i da ljudi ne mogu tu da se okupljaju, drže za ruke itd. Uvođenje teme ograničava građane da koriste javni prostor na način na koji sami žele, uslovljavajući načine na koje je „primereno“ koristiti prostor, dok građani postaju samo korisnici, koji treba da igraju po zadatim pravilima.

Radi se, dakle, o ideji investitorskog urbanizma koju grad potpuno internalizuje i počinje i sam da primenjuje investitorsku logiku. Sa jedne strane, sam grad odustaje od ideje planiranja, iako se nominalno prave generalni planovi, što je u stvari jasan znak da grad odustaje od bilo kakve konceptualizacije, ukoliko prostor ne zadovoljava kriterijum robe koju treba eksploatisati. Takođe, problematična je ideja investitorskog urbanizma po kojoj se planovi detaljno rade isključivo ako postoji neki kapital koji treba da se oplodi. Dakle, tu imaginacija prostora dolazi isključivo iz pozicije investitora, a nikako iz društvenog imaginarijuma. Lefevr, francuski teoretičar koji je promosivao sintagmu „pravo na grad“, napade na javni prostor definisao je kroz investitorsko planiranje i urbanizam koji se u stvari osmišljavaju i izvode, bez sakrivanja, za tržište i sa namerom profita. Ono što je novo tu, jeste da investitori više ne prodaju kuće ili zgrade, već se sada bave prodajom imaginacije.

To je karakteristično i za projekat Luka Beograd jer su tu u pitanju privatni interesi koji kažu „mi imamo ideju šta ovaj prostor može da bude“, a urbanisti to prihvataju. Tu je i izjava Vuka Đurovića (iz CEP-a) koji kaže „voleo bih i ja da to bude park, ali da je država htela da to napravi, ne bi joj trebalo pedeset godina za to, niti bi to prodala privatnom investitoru“. On je to rekao za lokaciju na kojoj se nalazi BEKO¹, čija je

---

¹ Nakon što je BEKO, tekstilna fabrika smeštena u samom središtu grada još od 20-tih godina prošlog veka, ušla u stečaj, odbor poverilaca je prodao fabričku zgradu grčkom investitoru Lambda development, koji započinje proces promene regulacionog plana kako bi se omogućila izgradnja rezidencijalno-komercijalno-hotelskog kompleksa zatvorenog tipa. Za izradu tog regulacionog plana unajmljuju CEP.

namena početkom marta promenjena regulacionim planom i gde je sada dozvoljena izgradnja sedmospratnice. Dakle, od industrijskog objekta u zelenilu, sada se gradi jako gusta gradska struktura koja najviše podseća na deo Dorćola, recimo, između ulica Strahinjića Bana i Gospodar Jovanove. Urbanista će na ovo reći „pa dobro, država da je htela, napravila bi neki park, ali pošto nije, mi smo tu da facilitiramo ono što se od nas traži“. Primer BEKO je tu interesantan zato što je investitor 2008. godine zahtevao pravljenje novog detaljnog regulacionog plana. Četiri godine je trebalo da prođe da bi oni dobili taj regulacioni plan, što pokazuje da tu ništa nije rađeno tokom noći, već su se stvari, u korist privatnog kapitala, odvijale korak po korak. Za razliku od projekta Luka Beograd, gde postoji taj koruptivni aspekt, ovde je sama procedura deregulisana isključivo u korist kapitala. Dakle, zakoni su tako napisani, a procedura definisana sa minimalnim uključenjem javnosti ili bilo koga ko bi mogao da kaže šta je želja javnosti. Ono što je pitanje iza svega ovoga, jeste kako uopšte, u sistemu u kom živimo, sprovesti bilo kakav pritisak da se prostor grada eksploatiše i reprodukuje sa idejom za dobrobit svih i za razvoj celog društva, a ne isključivo u korist kapitala, jer se u tom slučaju on koristi za izgradnju luksuznih stanova, hotela, tržnih i sportskih centara itd. Tako će i lokacija BEKO biti ono što se zove *gated community* – ograđeno naselje kojem pristup imaju samo oni koji tu i borave.

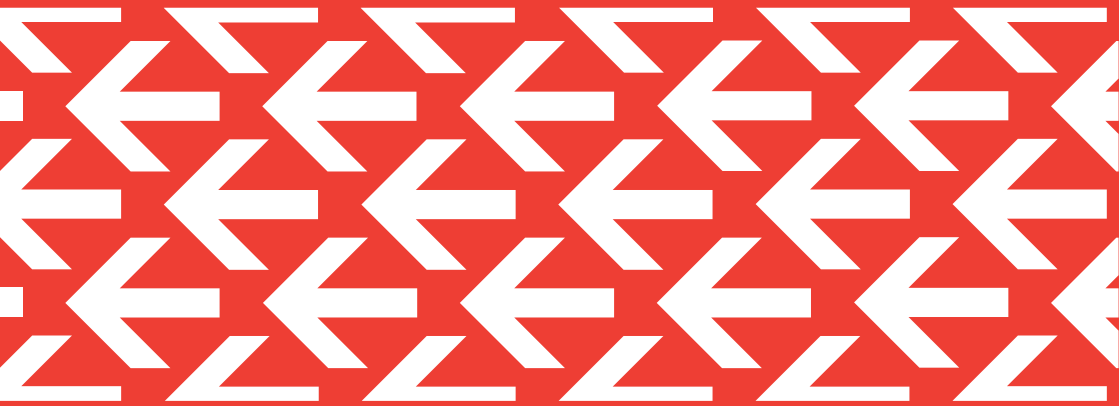
Evo kako je to bilo 1985. godine, odnosno kako je ideja javnog prostora bila definisana u Zakonu za planiranje i uređenje prostora: „Ideja planiranja prostora i svih radnih ljudi u jedinstvenom sistemu društvenog planiranja, obezbeđuje raci-

onalno korištenje i uređenje prostora u skladu sa ciljevima društvenog i ekonomskog razvoja, očuvanje i racionalno korišćenje prirodnog bogatstva i zaštitu i unapređenje životne i radne sredine. Planiranje i uređenje prostora zasniva se na pravu i dužnosti radnika i svih radnih ljudi da raspolažu prostorom, čuvaju prirodne i radom stvorene vrednosti, sprečavaju štetne posledice koje ugrožavaju te vrednosti i da obezbeđuju i unapređuju društveni i prirodni razvoj.“ U novom Zakonu o prostornom planiranju i urbanom planiranju iz 2009. godine prvi pojam koji je definisan je energetska efikasna zgrada. Ne postoji definisan termin javni prostor.

Danas je neophodno insistirati na očuvanju i proširenju javnog prostora jer se on nalazi pod udarom privatizacije – kako javni tako i nekadašnji društveni prostori (kroz privatizaciju nekih fabrika isključivo zbog lokacijskih i prostornih kapaciteta, kroz procese „otuđenja“ vojne imovine, itd). Postoji određen nivo razlike između koncepta javnog prostora i prostora kao zajedničkog dobra (*urban commons*). Prava na upravljanje i razvijanje prostora kao zajedničkog dobra ima neposredna zajednica, čiji zahtevi mogu biti u koliziji sa širom javnošću koja kroz gradske institucije upravlja javnim prostorom. Ono što je bitno za diskusiju, u kontekstu ove konferencije, jeste istaći da je prostor resurs i infrastruktura, a ne samo roba. Takođe, potrebno je izvršiti pritisak da se prostor grada planira i eksploatiše u skladu sa potrebama svih, a ne samo onih koji kroz novac kvantifikuju svoju investiciju (između ostalog i zbog toga što se višak vrednosti u gradu proizvodi akcijama svih nas, iako njime danas raspolaže uska grupa ljudi). Na

početku 21. veka grad je preuzeo primat od fabrike, i postao primarno polje klasne borbe.

Tekst je transkript izlaganja koje je Dubravka Sekulić održala na konferenciji „U borbi za javno dobro – analize, strategije, perspektive“ u organizaciji Centra za politike emancipacije (7. i 8. april 2012, Beograd).

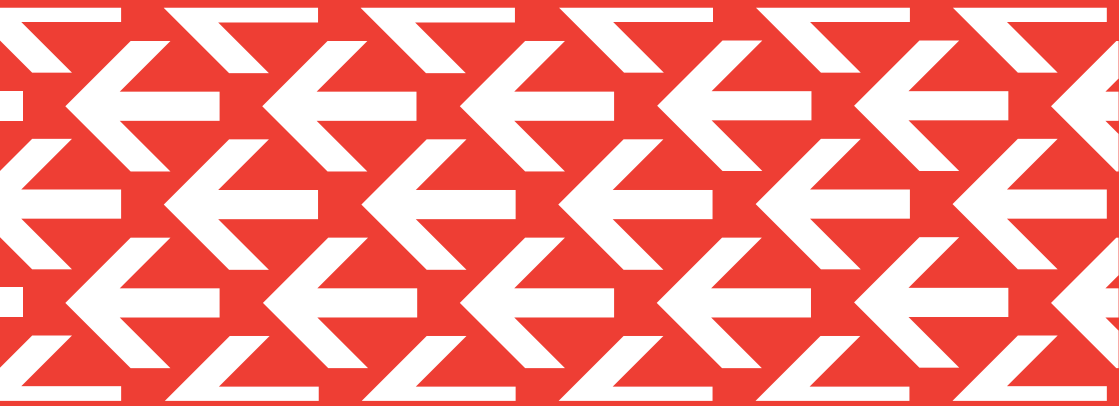

III KONKRETIZACIJA

Razgovor sa Živoradom Mrkićem,
predsednikom Novog sindikata zdravstva

ZDRAVLJE I BOLESTI KAPITALIZMA

Postoji jedna osobita karakteristika javnog dobra – javno dobro je uvek vezano za osnovno ljudsko pravo iz kojeg proizilaze sva ostala ljudska prava, a to je pravo na život. Ako pogledate zdravstveni sistem – on služi borbi za život. Ako pogledate socijalni sistem – on treba da omogući život i preživljavanje socijalno ugroženih, osoba sa posebnim potrebama itd. Ako pogledate sistem snabdevanja pijaćom vodom – bez vode možemo da živimo oko tri dana. Ako pogledamo obrazovanje – ako pravo na život podrazumeva da život provedemo u eksploataciji, obespravljeni i osiromašeno onda nam obrazovni sistem nije potreban. Javno dobro dakle daje potporu životu, a ono što je izvoriste života ne bi smelo da bude osnovica za sticanje profita.¹

ZDRAVSTVENI SISTEM – NEKADA I SADA

Ono čega se ja sećam kao korisnik zdravstvenih usluga jeste da su nekada postojale Samoupravne interesne zajednice zdravstvene zaštite, takozvani SIZ-ovi zdravstva. To je bio svo-

---

¹ Deo izlaganja Živorada Mrkića sa konferencije „U borbi za javno dobro – analize, strategije, perspektive“ u organizaciji Centra za politike emancipacije (7. i 8. april 2012, Beograd).

jevrnsni pokušaj da se izvrši deetatizacija zdravstva – zdravstveni sistem u tadašnjoj SFRJ je decentralizovan na nivoe federalnih jedinica u okviru kojih je postojalo nešto što je ličilo na današnji Fond za zdravstveno osiguranje, odnosno Republička samoupravna interesna zajednica zdravstvene zaštite. Veliku ulogu imali su i SIZ-ovi lokalnih samouprava jer se osnovna zdravstvena zaštita finansirala pre svega iz lokalnog novca – svaki grad je imao svoju opštu bolnicu bez obzira na relativno malu udaljenost između gradova. Finansiranje je, dakle, bilo na lokalnom nivou, ali je Republika „uskakala“ kada se radilo o nekom velikom infrastrukturnom projektu poput nove bolnice, kada je bilo potrebno obezbediti neku strukturno važnu opremu i sl. Ipak, da bi koristio neke usluge, na primer, Univerzitetskog kliničkog centra u Beogradu, pacijent iz unutrašnjosti je morao imati potvrdu da će njegov lokalni SIZ izvršiti plaćanje troškova.

Ovako uređen sistem imao je svojih prednosti i mana. Tako su, na primer, mnogi SIZ-ovi iz tzv. nerazvijenih opština imali finansijske probleme te nisu mogli da pošalju svoje pacijente u veće centre na preglede i lečenje ili su, pak, dugovali novac većim zdravstvenim ustanovama koje su onda organizovale posebne ekipe za naplatu potraživanja. Jeste tada bio socijalizam, ali je problem bio taj što zdravstvene usluge u principu prilično koštaju – materijal, lekovi, procedure, održavanje opreme, itd.

Devedesetih godina država sprovodi centralizaciju prema kojoj je osnivač svih zdravstvenih ustanova Republika Srbija. Potom je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti iz 2005. godine pono-

vo sprovedena decentralizacija, doduše u manjem obimu nego u vreme socijalizma. Po tom zakonu, domovi zdravlja i državne apoteke pripadaju lokalnoj samoupravi, a opšte bolnice, instituti i klinički centri, zavodi za javno zdravlje, itd. pripadaju Republici Srbiji.

Sve u svemu, sistem je nekada bio dosta uređeniji. Domovi zdravlja, kao kičma sistema primarne zdravstvene zaštite, bili su okrenuti i aktivnostima na terenu – patronažne službe, službe za pomoć mladim majkama koje su se tek porodile, preventivne službe, itd. Postojala je i mnogo bolja koordinacija sa lokalnom samoupravom oko nekih zajedničkih akcija. Često su, na primer, zdravstvene službe inicirale da se u nekim selima obezbedi seoski vodovod sa zdravom vodom za piće ili javne česme na kojima je voda kontrolisana i slične akcije. Dosta toga je ostalo, ali je mnogo stvari ruinirano.

U socijalizmu je bilo i znatno manje korupcije nego danas, neopisivo manje korupcije. Davanje novca je bilo jako retko, a i zainteresovanost lekara za mito je bila dosta manja jer su bili jako dobro plaćeni za svoj posao. Na kraju krajeva i društveni sistem vrednosti je bio potpuno drugačiji. Danas je, sa druge strane, osnovni problem dostupnosti i ostvarivosti zdravstvene zaštite upravo korupcija.

PRODOR PRIVATNOG KAPITALA U ZDRAVSTVENI SISTEM

Kada govorimo o privatizaciji i o javno-privatnom partner-

stvu (JPP), njih, zapravo, ne treba posmatrati kao isključivo ekonomske, već i kao socijalno-političke kategorije. Tu nije cilj da se dođe do neke nove vrednosti niti novog kvaliteta već je cilj opljačkati radni narod. Očito je da cenu povećanja konkurentnosti roba i usluga ne žele da plate kapitalisti odricanjem od jednog dela sopstvenog profita. Ono što je poruka sistema jeste da to treba da plate samo i isključivo radni ljudi, pa se tako i sve više izdataka prebacuje na grbaču radnog čoveka. Sve te mantre o JPP mi liče na priču da je lakše reći da je neko nekome oduzeo život nego da ga je ubio, ali rezultat je isti.

U Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) se danas po prvi put u istoriji pominje obavezno zdravstveno osiguranje na šta su tzv. konstitucionalni konzervativci skočili sa pitanjem „odakle državi pravo da se meša u moje slobode da li ću ja da se osiguram ili neću?“ Takva dilema u Evropi ranijih decenija, za vreme državnog kapitalizma, uopšte nije postojala – tada ste morali biti osigurani ili na osnovu sopstvenog rada ili vas je država kroz posebne fondove osiguravala. Danas se, pak, široki društveni slojevi ostavljaju bez zdravstvene zaštite koju su potom primorani da sami plaćaju.

Na prostoru bivše Jugoslavije upliv privatnog kapitala u domen zdravstva počeo je dosta rano. U Zagrebu ste, na primer, već krajem 1970-ih godina imali privatne lekare, a širom Jugoslavije se u to vreme pojavljuju i privatni stomatolozi. To se smatralo ličnim radom. Ipak, u privatnoj ordinaciji je mogao biti zaposlen samo ograničen broj osoblja jer nije bilo dozvoljeno da ordinacija preraste u ambulantu. Postavlja se pitanje koliko je bilo potrebe za privatnom zdravstvenom zašti-

tom jer je za vreme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) kompletna zdravstvena i stomatološka zaštita u domovima zdravlja bila besplatna. Međutim, i tada smo imali ljude koji su odlazili u privatne ordinacije jer su želeli neke posebne usluge koje su mogli da plate, poput porculanskih umesto amalgamskih plombi i sl. Zapravo i tada su bile izražene određene društvene razlike, ja bih rekao klasne razlike jer se determinisala jedna klasa – birokratsko-etatiistička klasa, čiji su pripadnici za svoju decu obezbeđivali bolje uslove i startnu poziciju u društvu.

Danas se u Srbiji u državnim zdravstvenim ustanovama sprovodi najgori oblik privatizacije. Naime, ilegalnim radnjama pojedini načelnici odeljenja, direktori klinika ili opštih bolnica, organizuju sistem tako da eksploatišu zaposlene i pljačkaju pacijente. Zapravo, pljačka je slaba reč – oni vrše maroderstvo nad pacijentima tako što im traže novac za operacije i druge intervencije. Sa druge strane, dovodeći svoje privatne pacijente, koje prikazuju kao pacijente koji moraju biti primljeni u određenu bolnicu, oni eksploatišu svoje zaposlene i stvaraju im daleko veći obim rada. Pritom vrši se pljačka građana i građanki jer se naš novac, izdvojen od zarada u vidu doprinosa za zdravstveno osiguranje, koristi na privatne pacijente koji uopšte ne bi trebalo da budu lečeni u određenoj ustanovi i na takav način. Ovim kriminalnim radnjama pogođeni su čak i privatni lekari koji poseduju svoje ordinacije i ambulante jer su usled toga manje konkurentni. Dok sa jedne strane imamo lekare koji u državnim zdravstvenim ustanovama koriste, za privatni interes, besplatan rad zaposlenih i državne pare, lekove, medicinska sredstva itd, privatni lekari moraju da obezbede sve ono što je

propisano zakonom i podzakonskim aktima: prostor za rad, neophodna dijagnostička i terapijska sredstva, osoblje koje moraju da plaćaju, da dobiju hiljade dozvola i na kraju da plaćaju porez. Kako da se u takvoj situaciji lekar privatnik ravnopravno takmiči na tržištu sa lekarom privatnikom zaposlenim u državnoj instituciji?

Još jedan problem privatizacije je i tzv. pecanje pacijenata. Na primer, vi dođete u jednu veliku ustanovu koja je u državnoj svojini i u kojoj se nalazi ultrazvučni aparat koji je uporno pokvaren i nikako da se popravi. U takvoj situaciji pacijent će uredno dobiti vizit kartu privatne ordinacije koja se nalazi u neposrednoj blizini i u kojoj može obaviti neophodni pregled. Tako je u neposrednoj blizini Kliničkog centra u Višegradskoj ulici u Beogradu otvorena privatna opšta bolnica, a u samom krugu Kliničkog centra postoji i privatna laboratorija. To su samo primeri. Radi se, dakle, o „skretanju pacijenata“ koji su kroz svoje zarade, u vidu doprinosa, već platili zdravstveno osiguranje (od prosečne plate izdvoji se mesečno oko 4000 dinara, a toliko plati i poslodavac, što kada se sabere na godišnjem nivou nije mali novac, uz napomenu da je najveći broj ljudi zdrav i koristi jako mali deo izdvojenog novca) i sada su primorani da ponovo plaćaju. To je krajnje protivzakonito i mimo svake etike, mimo svakog principa.

Privatizacija je na ove načine u zdravstveni sistem u Srbiji ušla u mnogo većem obimu nego ona formalna privatizacija, koje svakako ima – privatne klinike su se, naime, u Beogradu pojavile još devedesetih godina. Ovde se postavlja i pitanje socijalne pravde – šta je sa onima koji uopšte nemaju da plate?

Tu spada velika većina građana Srbije koja nema novca za skupe procedure, dijagnostike, lečenja, operativne zahvate, rehabilitaciju, itd.

DEFICIT, DUGOVI, REZOVİ

Trenutni deficit u Fondu zdravstvenog osiguranja Republike Srbije iznosi oko 850 miliona evra. Ako se nastavi ovakva tendencija, dug će relativno brzo dostići milijardu evra. Konsultovali smo neke stručnjake koji smatraju da ni neke mnogo veće zemlje od Srbije, sa većom populacijom i kapacitetima, ne mogu da izdrže ovoliki dug – 850 miliona evra za malu zemlju od oko 7 miliona je katastrofalna brojka. Ako pogledamo ko sve nije plaćao doprinose za zdravstveno osiguranje videćemo da su u pitanju najveći infrastrukturni sistemi i najveće privatne kompanije. Ukoliko se desi da, na primer, poslastičar ili pekar ne plati doprinose za svojih par zaposlenih odmah bi im na vrata zakucala poreska inspekcija i žestoko ih kaznila. Međutim, ako je u pitanju kompanija sa 5000 zaposlenih – onda nema veze, za njih sistem ne važi, ne moraju da plaćaju uopšte. To je strašna nepravda koju nikako da shvati ovaj srednji sloj i sitni kapitalisti koji su takođe žrtve ovog neoliberalnog sistema.

Pre nekoliko godina država je preuzela na sebe sva dugovanja zdravstvenih ustanova koja su bila ogromna. Ove dugove napravili su politički kadrovi koji su na račun partijske pripadnosti dolazili na čelo zdravstvenih ustanova (osim po partijskoj liniji u Srbiji se gotovo nikako drugačije ne može

doći na te pozicije). Nakon što je država „izravnala“ ove ogromne dugove i rekla „ovo je sada državni dug, ovo mi sada dugujemo, a vi startujete od nule i nemojte da pravite nove dugove“, veoma nesposobni politički kadrovi za adekvatno vođenje zdravstvenih ustanova, a sposobni za sve vrste prevara i mahinacija, su za nekoliko godina opet napravili dugove. I koja se sad tu poruka šalje? Sada će država opet „poravnati“ dugove kako zdravstvene ustanove ne bi propale. Ali koliko krivaca će biti uhapšeno? U slučaju da običan građanin ne plati porez posle mesec dana bi mu poslali opomenu pred utuženje uz pretnju prisilne naplate, a neko u državnoj zdravstvenoj ustanovi napravi stotine miliona duga i nikom ništa. Gde je onda finansijska inspekcija, gde je javno tužilaštvo i gde je kriminalistička policija? Nema ih, ne reaguje se.

Šta u situaciji velikog duga da radi država koja, poput Srbije, ima izrazito mali BDP? Ono što je sigurno jeste da će nastupiti strahovito „kresanje“ ličnih prava. U zdravstvenoj zaštiti postoji jedan veliki problem a to je da „kresanje“ inividualnih prava može da dovede do smrti. Ako neko ne primi odgovarajuću terapiju, posle pravovremeno urađene dijagnoze, ta osoba će umreti ili postati nesposobna za normalan život. U zdravstvu se pitanje smanjenja troškova, pitanje uštede, plaća ljudskim životima. Mi ovu krizu već plaćamo monstruoznim porastom samoubistava, porodičnim tragedijama, psihičkim oboljenjima zbog pritisaka koji su postali neizdrživi. Posledice će biti strahovite, ali posledice će osećati radni ljudi. Tu, dakle, nema preraspodele krize.

SINDIKALNI POKRET DANAS

Gde su danas sindikati? U Grčkoj, Francuskoj, Švedskoj, Norveškoj. Nemački DGB (Deutscher Gewerkschaftsbund) ima 9,2 miliona članova i oni su, posle države, najjača društvena snaga. Ipak, sindikalni pokret početkom trećeg milenijuma je u ozbiljnoj krizi.

Kapital nema otadžbinu i vidimo da se američki, severnoatlanski, evropski kapital ubrzano prebacuje u Aziju i Daleki istok (Kina, Indija, Indonezija, Bangladeš, itd). Tamošnji narodi, koji su puno toga pretrpeli, nemaju mnogo koristi od dolaska kapitala jer rade za neshvatljivo niske nadnice, dok se, sa druge strane, povećava isključivo zarada kapitaliste. Da li su proleter i u pacifičkom regionu podigli nivo svesti kako bi se suprotstavili kapitalistima? Ne, nisu. Tu već dolazimo do ironije. Proleterijat je imao parolu „Proleter svih zemalja ujedinite se“. To se nije desilo. Zato su se multiprofiteri svih zemalja zaista ujedinili. Kapital se sjajno snašao koristeći tu doktrinu globalnog sela.

Upravo ovo premeštanje privrednih aktivnosti i radnih mesta dovodi u problem sindikate u zapadnom svetu, u nekadašnjim državama blagostanja. Postoji par tačaka otpora u nekoliko zemalja: Švedska, Norveška, Danska, Finska. U pitanju su, dakle, skandinavske zemlje koje su u stanju da finansiraju svoje socijalne aktivnosti. Ali teško je biti sindikalno organizovan, na primer, u Španiji gde je velika stopa nezaposlenosti (oko 24%). Tamo se vapi za hlebom, za radom. U takvoj situaciji se sindikalni pokret nije dobro snašao.

Takođe, u državama blagostanja sindikalni pokret ima jednu veliku manu, a to je reformizam. Tamo sindikati izgledaju snažno na uličnim protestima, ali je pitanje koliko su takvi protesti odgovor na aktuelna dešavanja. Da, napravićemo protest i to će sjajno da izgleda, međutim koji su stvarni efekti svega toga, to je pravo pitanje. Sinidikalni kadrovi su vrlo blisko povezani sa socijaldemokratskim partijama tzv. trećeg puta kao što su Blerovi Laburisti i Šrederov SPD. Suviše su postali reformistički, konformistički, povezani sa političkim strukturama.

Kada su sindikati nastali, početkom 19. veka, znalo se ko je klasni neprijatelj – to je vladajuća kapitalistička klasa. Tada nije bilo mnogo ideoloških dilema. Štrajkovi su bili česti, a kako su radnici plaćani na dnevnoj i sedmičnoj bazi, važan instrument bili su štrajkački fondovi oko kojih se zapravo i formiraju prvi sindikati. Borba je bila jaka, često su intervenisali vojska i policija, bilo je i mrtvih.

U drugoj polovini 19. veka sindikati formiraju svoj politički instrument – partiju. U Engleskoj je to bila Laburistička partija, u Holandiji Partija rada, u Nemačkoj Socijaldemokratska partija, itd. Pogledajte na šta ove partije liče danas. To su dobro zamaskirane neoliberalne partije. Kontinuirano pristajanje na kompromis, koje je svojstveno socijaldemokratiji, dovelo je do ideološke otupljenosti, a vremenom i sindikati u sve većoj meri poprimaju takve attribute. I sada kada je potrebna jedna žestoka i konkretna društvena akcija, kada se ta akcija treba proširiti po svetu, kada treba da se „izveze“ ideja sindikalnog organizovanja, postavlja se pitanje – kako? Koja je to ideja sindikalnog organizovanja? „Šurovanje“ sa socijaldemokra-

tijom? To u Vijetnamu ne postoji. Lakše je zastupati marksističke ideje koje su univerzalne i koje, uz varijacije na zadatu temu, mogu da se primene u različitim kontekstima. Sindikati, pa i ovi u Srbiji, ne mogu da postignu ništa dok god ne postanu deo šireg društvenog pokreta.

Šta fali našim sindikatima u Srbiji? Pre svega, ideologija. Takođe, sindikati nemaju nikakav politički uticaj. To su na Zapadu davno shvatili pa su odlučili da uđu u parlament, nastojali su da menjaju zakone, da se izbore za opšte besplatno obrazovanje, za besplatnu medicinsku negu, itd. Laburistička partija je, na primer, svoje kadrove dobrim delom regrutovala iz sindikalnog pokreta, ali su personalnu razdvojenost partijskog i sindikalnog kadra ipak zadržali. Veliki korak napred je bio kada je jedan rudar postao poslanik. Oni jesu napravili velike pomake, ali zbog velikog stepena konformizma, sa druge strane, oni danas nemaju odgovor na današnju krizu.

Sindikati su zasnovani na solidarnosti, na jedinstvu, na akcionoj snazi i na svesti. Sindikati ne mogu da postoje bez masovnog članstva, akcione snage, bez štrajkačkih fondova, spoznaje gde pripadaju, koja im je klasna strana medalje i barikade. Sindikati ne mogu bez levičarske partije koja će da profiliše ideologiju. Ja često citiram Tucovićevo misao koja kaže da „ako radnička klasa bude ikada ušla u socijalizam, to može učiniti samo koračajući na dve noge”, jedna noga je partija, ne današnja već ondašnja, Tucovićevo Socijaldemokratska partija, a druga je sindikalni pokret. Ideologija je ovde vrlo važna jer se mi opredeljujemo za sindikat upravo zbog ideologije. Kod nas su gotovo svi sindikati bili za resta-

uraciju kapitalizma. Dakle, bez ideologije i povezanosti sa levičarskom partijom nema uspeha i nema sindikalnog pokreta.

DVA MITA KOJA TREBA DEMISTIFIKOVATI

Ako se vratimo na postavke javnog i privatnog vlasništva, odnosno saradnje privatnog i javnog, tu postoje nedorečene premise koje se puste u javnost i onda lebde. Jedna od takvih floskula je i stav o društvenoj ili državnoj neefikasnosti. Da li je šumska služba SAD-a, recimo, neefikasna? Ona je potpuno federalna i u njenom vlasništvu je oko 30% šumskog fonda. Planine, izvorišta voda, najveća rudna nalazišta, sve to je država uzela pod svoje i funkcionije odlično. Namerno sam dao primer SAD-a jer je u pitanju „najkapitalističkija“ i „najprivatnija“ zemlja na svetu. Daću vam i jedan primer iz Kalifornije gde su, pre četiri ili pet godina, bile velike nestašice struje i to u jeku turističke sezone. Ispostavilo se da samo Los Anđeles nema nikakvih problema sa snabdevanjem strujom iz razloga što je celi sistem električne distribucije pod gradskom vlašću, dakle, u javnom vlasništvu. U ostatku države imate privatnike koji gledaju da „navuku“ što više potrošača i naplate što više priključnih mesta i onda održavaju tu mrežu minimalno kako bi smanjili izdatke i povećali profit.

Takođe, floskula koja se kod nas u javnosti javlja je podela na proizvodni i neproizvodni sektor. Proizvodni je navodno realan, pa bi ovaj drugi, po toj logici, valjda, bio nerealan. Ali tu se postavlja pitanje da li želimo da nam deca budu nepismena, da ne budu vakcinisana, da nemaju sistematske pregle-

de, itd. No, ova podela nije ništa novo. Čak i unutar sindikata često postoji ova podela po kojoj proizvodni sektor optužuje neproizvodni da parazitira na njihovom radu. To je u stvari jedna vrlo primitivna percepcija jer vrednosti poput obrazovanja, kulture, zdravlja, nisu prepoznate kao društvene vrednosti. Na kraju krajeva, zašto se ne postavi pitanje čemu finansiranje političara i kakvu korist građani imaju od njih? Mediji preusmeravaju ovo pitanje u jednom sasvim drugom pravcu gde je problematično to što prosvetari štrajkuju za veću platu, dok u državi imamo sve veći broj nezaposlenih. Ovde opet krivim levičarski pokret i sindikate koji nikada nisu bili dovoljno snažni i društveno glasni da predoče istinu, da se suprotstave tim floskulama, podmetanjima i namernom razbijanju jedinstva.

ZLOUPOTREBA SISTEMA JAVNIH DOBARA

U Srbiji javna dobra nisu javna jer ne služe javnom interesu, nisu dostupna svima, ne posluju transparentno, nisu efikasna. Nije dovoljno da nešto bude u javnoj svojini kako bismo to nazvali javnim dobrom. Javno dobro treba da pruža usluge svima, svim građanima. Međutim, kada na njegovo čelo dolaze isključivo politički kadrovi ja vas onda pitam da li je to onda zaista javno dobro. Nije, jer čim je rukovođenje politički instruirano, i to po najprimitivnijem obrascu pripadnosti političkoj stranci (zanemarujući kompetentnost), onda to više nije javno dobro već počinje da služi oligarhiji na vlasti. Šta u toj situaciji karakteriše institucije javnog dobra? Karakteriše ih neefikasnost, a samim tim i nezadovoljstvo građana. Kada poje-

dinci, članovi određenih političkih partija, dođu na čelo važnih institucija oni gledaju da to naše javno dobro pretvore u svoje profitne organizacije od kojih će imati ličnu korist (njihova porodica i partija). Skoro sam čuo da u mnogim javnim preduzećima nominalno prikazuju nepostojeće zaposlene kako bi se od tog novca plaćali članovi političkih partija jer partija nije mogla da sve svoje kadrove smesti na neku funkciju.

Osnovni problem javnog dobra u Srbiji je što nije u funkciji javnog dobra. To jeste javna svojina, ali je u sistemu oligarhije postavljena u takvu poziciju da služi potrebama političke oligarhije, njima donosi korist i dobit, dok su građani uskraćeni za adekvatne usluge javnih institucija. Sistem postaje sve nedostupniji građanima, a nešto što se nominalno zove javnim dobrom sve više postaje privatno. Ne formalno pravno već funkcionalno, što znači da ne služi svojoj svrsi, izvor je kriminala i korupcije, a u velikoj meri doprinosi fami oko neefikasnosti javnog sistema. Naravno, niko neće u svoju fabriku da dovede svog partijskog druga samo zato što mu je partijski drug. Fabrikom će da rukovodi sam, ako smatra da je dovoljno sposoban, ili će angažovati najboljeg mogućeg menadžera. Naravno da će kod sebe dovesti najbolje kadrove. Ali kada taj isti član vladajuće kamarile postavlja direktora, na primer, elektrodistribucije on neće imati problem da postavi svog partijskog druga iako zna da je on potpuno nesposoban. Tako se stvara ta fama o efikasnosti, odnosno neefikasnosti.

Postoje stvari koje determinišu osnovnu ravnopravnost ljudskih bića. Ja ovde govorim o šansama – svakom treba dati šansu, ponuditi neki minimum javnih usluga koje moraju biti

potpuno dostupne svima. To je nemoguće kroz „privatni sistem“ jer takav sistem isuviše teži ka profitu. Šta se desilo sa železarnom u Smederevu? Ju Es Stil (US Steel) je pobjegao momentalno u trenutku kada je počeo da gubi novac. Isto tako bi bilo koja privatna kompanija pobjegla u slučaju da se jave gubici u vodovodu, školi, bolnici itd, izvukla bi kapital i pobjegla. Ne može se kroz sistem privatnoga, koji je u liberalnom kapitalizmu zasnovan na gramzivosti, obezbediti javni boljitak.

PERSPEKTIVA BORBE

Kada je u pitanju perspektiva borbe, postoje, naravno, tu neki koraci koje treba preduzeti i ja želim da ih istaknem. Pre svega, važno je postaviti pitanje šta je to levica u Srbiji. Čini se da je pitanje šta je desnica mnogo jasnije ili barem izgleda tako. Kada, na primer, desnica treba da mobiliše desničarsku omladinu za neku akciju ona nema nikakvih problema. To su desetine hiljada ljudi spremnih na sve. Vrlo je zanimljivo da se veliki broj tih mladih ljudi uopšte ne uklapa u socijalni milje desnice jer su to mladi iz siromašnih porodica koji su pronašli jedan krajnje destruktivan način socijalne kompenzacije. To naravno desnici ne smeta da ih iskoristi. Levica kada treba da napravi neku akciju ona se nađe u problemu sa sramotno malim brojem ljudi koje može da skupi. Mi, dakle, prvo treba da prepoznamo šta je levica i šta je to minimum ideološkog konsenzusa, šta je to oko čega ćemo se svi složiti, ono zajedničko oko čega možemo graditi pokret. Ako pogledamo Sirizu (Syriza) u Grčkoj videćemo da je u pitanju koalicija koja objedinjuje različite snage, ali te snage nisu insistirale na stvarima

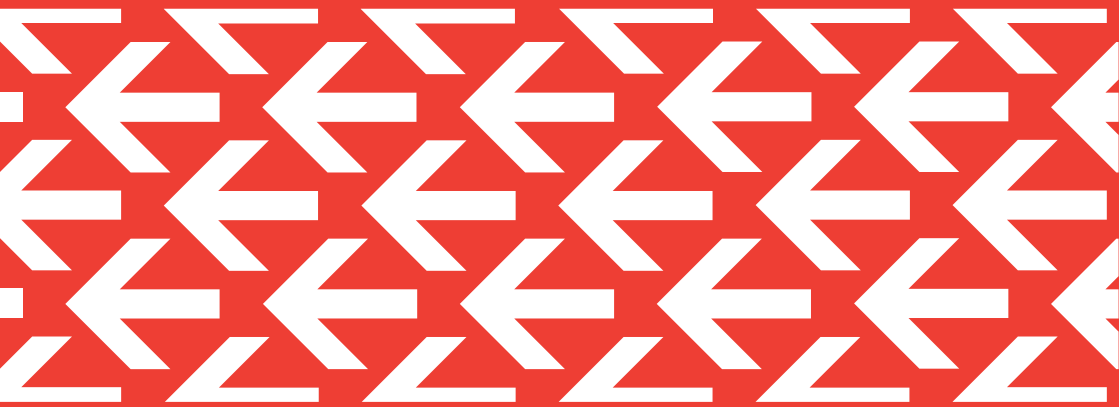
koje ih razdvajaju već su našle neke ključne elemente koji ih spajaju.

Kada se, dakle, dogovorimo šta je ideološki minimum, onda se moramo organizovati. U našem nekom budućem pokretu, kakvim ga ja vidim, mora da ima mesta i za javnu reč, kao i za kritiku i za neslaganje, ali kada se dogovorimo šta nam je put onda bismo, ipak, morali da imamo akciono jedinstvo. Nakon formiranja određene organizacije, i to u smislu pokreta koji bi se mogao kandidovati na izborima, onda sledi jedan vrlo ozbiljan posao u vidu analize „stanja nacije“ – u kakvom su stanju građani i građanke Srbije (ideološkom, psihološkom, socijalnom, ekonomskom, kakvo je stanje društvene svesti, itd). Tek nakon svega prethodno navedenog možemo da postavimo pitanje šta može u Srbiji da se uradi. Ne treba biti pesimista. Ko je mogao da pretpostavi pre dvadeset godina da će u Južnoj Americi da se desi ovo šta se trenutno dešava (Čavez [Hugo Chávez] Morales [Evo Morales], Korea [Rafael Correa], itd). Treba imati hrabrosti, treba početi, vidimo da je svet dinamičan, uvek se pojavi kontrateža. Srpska levica mora da prepozna ko su joj stvarni saveznici u svetu, to je jako važno jer nam trebaju prijatelji. Levica ne može bez internacionalizma. To su neki nužni koraci.

Kroz čitav 20. vek imali smo levičarski pokret koji je bio veoma snažan, koji je izveo mnogo revolucija, koji je srušio čitava carstva, koji je slomio kičmu fašizmu. Imamo dobre primere, ali i hiljade i hiljade grešaka koje ne smemo ponavljati. Trenutno nam ne ide u korist odnos snaga, ali nam u korist ide nešto drugo – po zakonomernosti društvenih odnosa

kapitalizam se ruši. Taman kada su šamani neoliberalnog kapitalizma proglasili kraj istorije, sistem je počeo da se ruši. Dakle, naša najveća snaga je kolaps kapitalizma, kolaps koji je nemoguće sprečiti.

Razgovor je vođen 12. novembra 2012. godine, u Beogradu. Razgovor su vodili Vladimir Simović i Miloš Baković Jadžić.

BIOGRAFIJE

Stipe Ćurković je član Centra za radničke studije iz Zagreba.

Ursula Hjus je profesorka na Studijama rada i globalizacije na Univerzitetu Hertfordšir i urednica međunarodnog interdisciplinarnog časopisa *Work Organisation, Labour and Globalisation*.

Goran Musić je ekonomista, istoričar i dugogodišnji aktivista u studentskim i radničkim inicijativama. Rođen u Beogradu gde je diplomirao na Ekonomskom Fakultetu. Na master studijama bavio se komparativnom analizom pokreta 1968. u Meksiko Sijetu i Beogradu. Trenutno na doktorskim studijama istorije u Italiji (Evropski univerzitetski institut u Firenci) gde istražuje štrajkački pokret u poznom jugoslovenskom socijalizmu. Oblasti interesovanja uključuju: globalizaciju, uticaj kriza na društvene pokrete i paradigme ekonomskog razvoja, istoriju radničkih pokreta, razvoj samoupravljanja u socijalističkoj Jugoslaviji, tranzicione procese u Istočnoj Evropi.

Primož Krašovec je nezavisni istraživač, publicist, prevodilac i urednik iz Ljubljane.

Vida Knežević je istoričarka umetnosti, kustoskinja, radnica u kulturi, članica Kontekst kolektiva. Trenutno je na doktorskim studijama na Univerzitetu umetnosti u Beogradu, odsek Teorija umetnosti i medija. Od 2006. do 2010. godine je radila na projektu Kontekst galerija. U periodu od 2008. do 2010. je predavala istoriju i teoriju umetnosti na Visokoj školi likovnih i primenjenih umetnosti strukovnih studija u Beogradu. Njeno polje rada tiče se proizvodnje kritičkog diskursa u savremenoj umetnosti i kulturi; odnosima umetnosti i politike, teorije i prakse; pitanjima rada, odnosima i načinima proizvodnje u kulturi i širem društvenom kontekstu.

Dubravka Sekulić je arhitektica i istraživačica transformacije javne domene sa posebnim fokusom na uslove produkcije prostora grada. Bavi se pitanjima zajedničkih dobara, prostorne pravde i uticajima tehnološkog razvoja na promene u prostoru.

Živorad Mrkić je predsednik Novog Sindikata Zdravstva Srbije u okviru Udruženih Sindikata Srbije Sloga. Po zanimanju strukovni anestetičar. Sindikalno angažovan od 1988. godine kada je bio aktivni član holandskog sindikata FNV. U Srbiji sindikalno angažovan od 1996. godine kada je postao predsednik podružnice sindikata u Kliničkom Centru Srbije - Institut za anesteziju i reanimaciju. Član Predsedništva Jedinstvene sindikalne organizacije u KC Srbije.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.334.2/.3(497.11)(082)

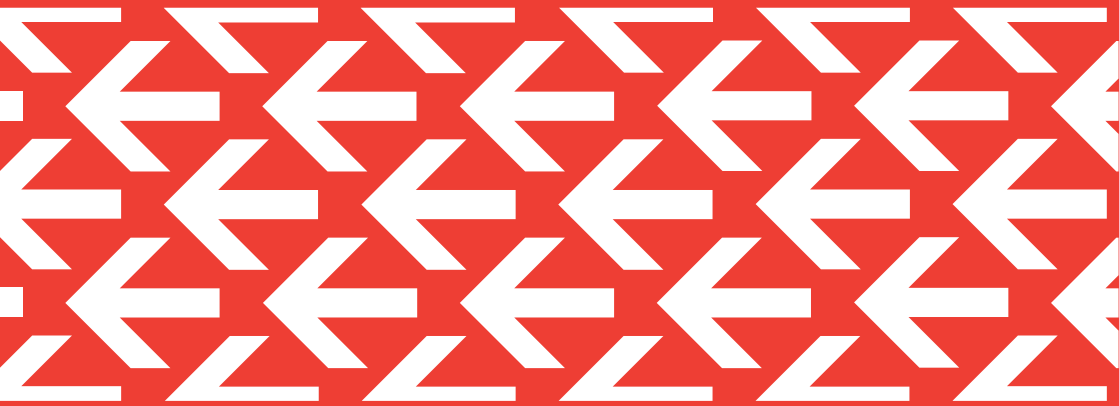
U borbi za javno dobro : analize,
strategije i perspektive / [uredili
Darko Vesić, Miloš Baković Jadžić,
Tanja Vukša, Vladimir Simović ; prevod Nenad
Knežević]. - Beograd : Centar za politike
emancipacije, 2012 (Beograd : Pekograf). -
141 str. ; 21 cm

Prema Impressumu, konferencija "U borbi za
javno dobro: analize, strategije i
perspektive" održana je 7. i 8. aprila u
Beogradu. - Tiraž 800. - Biografije: str.
138-140. - Napomene i bibliografske reference
uz tekst.

ISBN 978-86-916299

a) Јавно добро - Зборници b) Србија -
Транзиција - Зборници
COBISS.SR-ID 195644172

ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE

centar
za politike
emancipacije